

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 24 marca 2025 r.

Poz. 1688

UCHWAŁA NR IX/48/25 RADY GMINY GARBÓW

z dnia 12 marca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Garbów na lata 2025 – 2028

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465, ze zm.), art. 87 ust.3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, ze zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Garbów uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Garbów na lata 2025 – 2028, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Garbów.

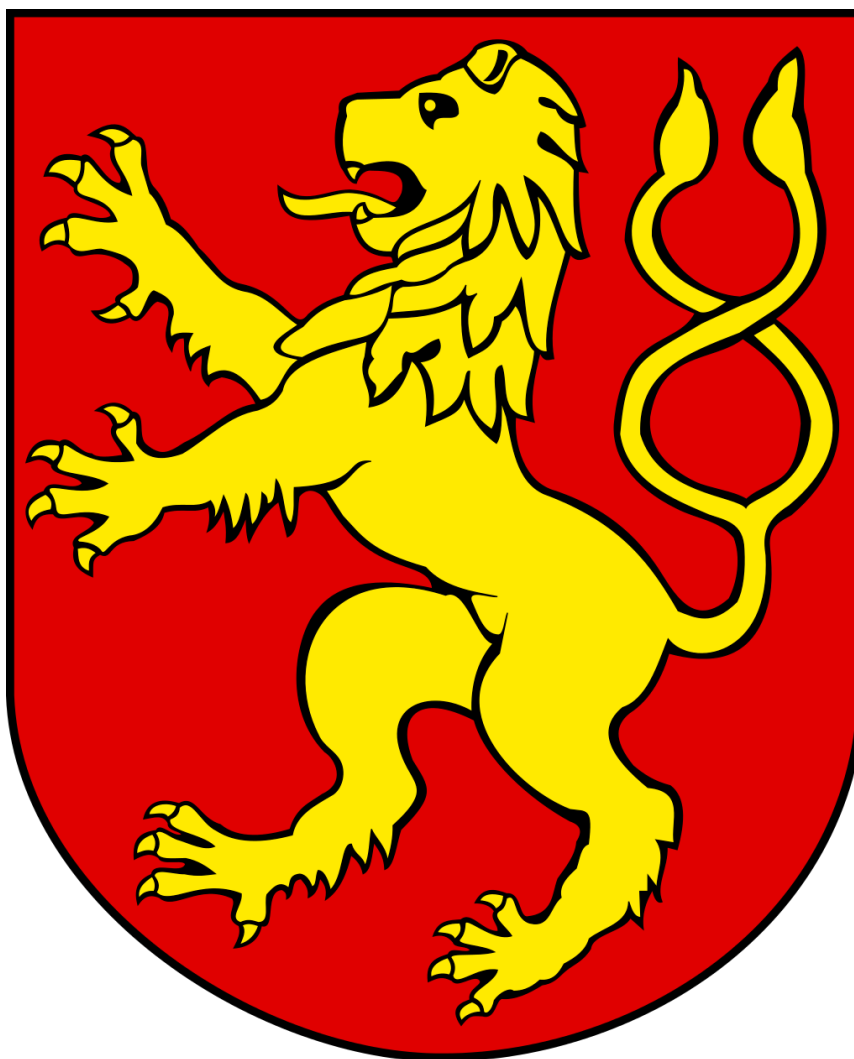
§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy
Garbów

Agnieszka Irena Pasternak

Załącznik do uchwały Nr IX/48/25 Rady Gminy Garbów
z dnia 12 marca 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY GARBÓW NA LATA 2025 – 2028

Garbów, listopad 2024

Opracowanie:

ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	28
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	32
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	38
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	41
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	41
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	52
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Garbów	52
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	55
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	71
5.2.4 Instytucje kultury	72
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	77
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	82
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	84
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	87
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	93
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	103
7. Założenia programowe	107
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	107
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	108
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	113
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	114
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	115
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	121
12. Bibliografia	125

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Garbów na lata 2025-2028 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy i stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Garbów.

Program opieki nad zabytkami gminy Garbów powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego.

Niniejszy program stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Garbów na lata 2021-2024 i został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292), dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) *(uchylony),*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,*

- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
- 2) *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
- 3) *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

(Dz. U. 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm.)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie, aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5.

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń, ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6.

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86.

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1370)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1370), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292).

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art. 1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową,*
- 2) **zabytek nieruchomy** — *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1,*
- 3) **zabytek ruchomy** — *rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1,*

- 4) **zabytek archeologiczny** — zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem,
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami,
- 6) **prace konserwatorskie** — działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,
- 7) **prace restauratorskie** — działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań,
- 8) **roboty budowlane** — roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku,
- 9) **badania konserwatorskie** — działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich,
- 10) **badania architektoniczne** — działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń,
- 11) **badania archeologiczne** — działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego,
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg,
- 13) **historyczny zespół budowlany** — powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,
- 14) **krajobraz kulturowy** — postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka,
- 15) **otoczenie** — teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami. Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725 ze zm.)

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego.

Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. *Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:*

- 1) *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,*
- 2) *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,*
- 3) *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,*
- 4) *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,*
- 5) *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,*
- 6) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądaný stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.**1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:****1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:**

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodziela oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenia Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym

znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawcy celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza burmistrz w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w planie ogólnym gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieuwjęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiązą się dla właściciela określone obowiązki, będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku: uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.). Szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostały określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych, ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16.

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. *Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:*
 - 1) *prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej,*
 - 2) *zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych,*
 - 3) *umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1,*
 - 3a) *zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury,*
 - 4) *składowania lub magazynowania odpadów.*

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, planie ogólnym oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18.

1. *Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*
2. *W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:*
 - 1) *uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,*
 - 2) *określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,*
 - 3) *ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.*

Art. 19.

1. *Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:*
 - 1) *objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem,*
 - 2) *ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.*
- 1a. *W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:*
 - 1) *zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,*
 - 2) *innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.*
- 1b. *W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:*
 - 1) *ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,*
 - 2) *ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,*
 - 3) *wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.*
2. *W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu planów, o których mowa w ust. 1.*
3. *W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.*

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art. 20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków, jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

- 1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.*
- 2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
- 3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.*
- 4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.*
- 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,*
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,*
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
- 6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Artykuł 32 u.o.z.o.z. kompleksowo reguluje kwestię zawiadamiania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem. Zgodnie z ust. 1 pkt 3 tego artykułu wójt (burmistrz, prezydent miasta) przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, zgodnie z ust. 2 tego artykułu, ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt (burmistrz, prezydent miasta) przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt (burmistrz, prezydent miasta) ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 Kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2024 r. poz. 1061), własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą ze sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo

stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 02 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2021 r., poz. 81).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania.
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,

- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytkach wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilają powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków. Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami.

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.),
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.),
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.),
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.),
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.),
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.),
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

Art. 89. *Organami ochrony zabytków są:*

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecanie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne

względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną.

Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z o brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynikła z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 nr 30 poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. 2004 nr 71 poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. 2004nr 75 poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. 2004 nr 102 poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 nr 212 poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1470),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011 nr 89 poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 poz. 56),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015r. poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 poz. 81),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej,
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2023 r. poz. 1688).

Wraz z wejściem w życie tej ustawy w dniu 24 września 2023 r. polski system planowania przestrzennego przeszedł bardzo daleko idące zmiany. Zgodnie z ustawą plan ogólny zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin - plany ogólne powinny zostać przyjęte do dnia 1 stycznia 2026 roku. Plan ogólny będzie aktem prawa miejscowego. Jego ustalenia dadzą podstawę do uchwalania planów miejscowych oraz wydawania decyzji o warunkach zabudowy. W planie ogólnym zostaną określone strefy planistyczne oraz gminne standardy urbanistyczne. W celu realizacji rozwoju przestrzennego zmieniona została hierarchia aktów planowania przestrzennego, a ustawa zmieniająca nałożyła na gminy obowiązek obligatoryjnego sporządzenia strategii rozwoju gminy, co stanowi etap reformy planowania i zagospodarowania przestrzennego zapisanej w Krajowym Planie Odbudowy i Zwiększania Odporności.

VI. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

(Dz. U. z 2024 r. poz. 725 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 39:

- pkt 1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- pkt 2. Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.
- pkt 3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

VII. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

(Dz. U. z 2024 r. poz. 54 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VIII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(Dz. U. z 2024 r. poz. 1478).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt

uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym.

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

IX. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. z 2024 r. poz. 278).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny Program Rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący burmistrza miasta i gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

X. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. z 2015 r. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada Gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Burmistrz może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

XI. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. z 2024 r. poz. 1145).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XII. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XIII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIV. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

Art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego,
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość,
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych,
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych,
- 5) uchodźców z 1915 r.,
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.,
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów,
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie powierzono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakiegokolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

W Garbowie (obręb geodezyjny Wola Przybysławska) znajduje się cmentarz wojenny, na którym pochowani są głównie żołnierze armii austriackiej, którzy polegli w walkach w lipcu 1915 r., w większości zapewne w bitwie Pod Jastkowem.

XVI. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2024 r. poz. 1491)

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVII. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2023 r. poz. 70).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególnie zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu,
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji),
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),

- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa),
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z art. 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami),
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury,
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należyтым stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystanie z

zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, jak również popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- strategii rozwoju województw,
- planów zagospodarowania przestrzennego województw,
- planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu,
- strategii rozwoju gmin,
- strategii rozwoju ponadlokalnego,
- planów ogólnych gmin,
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego,
- decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Wśród najistotniejszych ustaleń międzynarodowych, przyjętych w Polsce należy wymienić:

Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjętą na sesji w Paryżu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 190).

Międzynarodowa umowa zobowiązująca państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ustanawia ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej powszechnej wartości, m.in. przez nadawanie międzynarodowego statusu ochrony i poprzez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

W Art. 1. Konwencja definiuje dziedzictwo kulturowe jako:

- zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,

- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy oraz stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

W rozumieniu Konwencji (Art.2) za dziedzictwo naturalne uważane są:

- pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego,
- formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania,
- miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania naturalnego piękna.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 poz. 210)

Konwencja, która weszła w życie 1 grudnia 1987 r., a Polska ma obowiązek się do niej stosować od 1 marca 2012 r., obejmuje ochroną nie tylko zabytki, czyli wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem, ale także takie dobra trwałe jak zespoły budynków czy tereny.

W przypadku zespołów budynków konwencja mówi o jednolitych zespołach zabudowy miejskiej lub wiejskiej, wyróżniających się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwartych, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną.

Za dziedzictwo architektoniczne podlegające ochronie konwencja uznaje również tereny jako dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1992 r., La Valetta (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) – popularnie zwana konwencją maltańską

Najważniejszym rezultatem Konwencji Maltańskiej jest zapewnienie, że żadna inwestycja nie będzie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. Skutkiem wprowadzenia w życie tej zasady stało się:

- uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko,
- zwiększenie liczby wykopalisk ratowniczych i radykalne zmniejszenie liczby wykopalisk podejmowanych w celach czysto badawczych (na stanowiskach archeologicznych niezagrożonych zniszczeniem),
- zwiększenie zapotrzebowania na instytucje i firmy archeologiczne, które mogą prowadzić wykopaliska ratownicze w trudnych warunkach (np. zimą), to z kolei doprowadziło w wielu

krajach do powstania tzw. archeologii komercyjnej lub kontraktowej, czyli pojawienia się licznych prywatnych firm wykopaliskowych.

Europejska konwencja krajobrazowa – sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 Nr 14 poz. 98)

Wielostronna umowa przyjęta w ramach Rady Europy 20 października 2000 r. we Florencji, przez Polskę została ratyfikowana w roku 2004.

Głównym celem Konwencji jest promowanie działań na rzecz krajobrazu, jego ochrona, zarządzanie i planowanie oraz organizowanie europejskiej współpracy w tym zakresie (art. 3). Do Konwencji nawiązują polskie polityki krajowe dotyczące zagospodarowania przestrzennego i polityki ekologicznej.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)

Cele konwencji to:

- ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego,
- tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i oddziaływać na siebie w sposób przynoszący im wzajemne korzyści,
- zachęcanie do dialogu kultur oraz szerszej wymiany kulturalnej na świecie w oparciu o szacunek i kulturę pokoju,
- popieranie międzykulturowości, tj. wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania, rozwijania interakcji między kulturami i budowania pomostów między narodami,
- promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym,
- potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem na całym świecie, a zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz wspieranie krajowych i międzynarodowych działań ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku,
- uznanie szczególnego charakteru działalności, dóbr i usług kulturalnych jako nośników tożsamości, wartości oraz znaczeń,
- potwierdzenie suwerennego prawa państw do wprowadzania w życie polityk oraz środków chroniących i promujących różnorodność form wyrazu kulturowego,
- umacnianie współpracy i solidarności międzynarodowej w duchu partnerstwa, ukierunkowanych w szczególności na zwiększenie potencjału krajów rozwijających się w zakresie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (przyjęta 8 lutego 2011 r., Dz. U. z 2011 r. Nr 179, poz. 1018)

Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO w październiku 2003 roku. Jest wyrazem zainteresowania kwestią ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest pierwszym międzynarodowym traktatem, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe, umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego

rangi. Konwencję ratyfikowało 146 państw. Konwencja weszła w naszym kraju w życie 16 sierpnia 2011 roku. Główne cele Konwencji:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa,
- zapewnianie poszanowania dla niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane przez różne grupy,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w zakresie realizacji wszystkich wymienionych wyżej celów.

Dyrektywa 2007/2/WE ustanawiająca infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE) – (Dz.U.U.E.L.2007.108.1)

Celem dyrektywy 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającej infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (dyrektywy INSPIRE) jest utworzenie europejskiej infrastruktury informacji przestrzennej oraz ułatwienie dostępu do danych przestrzennych. Dyrektywa określa podstawowe zasady funkcjonowania infrastruktury w zakresie: metadanych, zbiorów danych przestrzennych i usług z nimi związanych. Reguluje zasady udostępniania i wspólnego korzystania z zasobów infrastruktury. Ponadto ustala mechanizmy koordynujące, monitorujące i raportujące wdrażanie INSPIRE w Unii Europejskiej.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” realizuje podmiot wiodący – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – we współpracy z instytucjami podległymi MKiDN, m.in. z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, Narodowym Instytutem Konserwacji Zabytków oraz Narodowym Muzeum Morskim w Gdańsku. Krajowy program głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny: **Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce** został dookreślony w trzech celach szczegółowych oraz w ośmiu kierunkach działań strategicznych.

Cel szczegółowy 1: weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Cel ten wynika z realizacją w Polsce celów strategicznych Unii Europejskiej: wprowadzania nowych technologii w budownictwie, termomodernizacji, modernizacji infrastruktury drogowej i kolejowej oraz dekarbonizacji. Ekologiczne i pasywne budownictwo oraz szybki transport tworzą normy, którym tradycyjne, „stare” rozwiązania budowlane nie są w stanie sprostać. Dlatego konieczna jest weryfikacja zasobu oraz stworzenie narzędzi kompleksowej ochrony zarządzania zwłaszcza obiektami najcenniejszymi i reprezentatywnymi dla wybranej kategorii i cech zasobu zabytkowego. Istotne jest więc włączenie Polski w najważniejsze programy międzynarodowe we współpracy z gremiami eksperckimi i wypracowanie spójnych narzędzi przeciwdziałania zagrożeniom. Wsparcia merytorycznego służb konserwatorskich, projektantów i właścicieli wymaga przygotowanie dokumentacji konserwatorskich na różnych szczeblach, zwłaszcza w przypadku obiektów objętych szczególną ochroną i opieką państwa. Doprecyzowanie przepisów i wzmocnienie ustawowych form ochrony zabytków w postaci pomnika historii i miejsc UNESCO dadzą podstawy prawne do zarządzania zasobem, który mimo swojej rangi ochrony systemowej, nie ma przepisów wykonawczych do realizacji koniecznych działań.

Cel szczegółowy 2: wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Cel ten jest implikowany znaczącym wzrostem postępowań administracyjnych w zakresie ochrony zabytków (rocznie 0 20—30%) wskazuje na konieczność poprawy efektywności i usprawnienia dostępu do baz danych cyfrowych w celu przyspieszenia weryfikacji dokumentów niezbędnych do formalnej i merytorycznej oceny zgromadzonych materiałów, a także niezbędnej reformy systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami we współpracy międzyresortowej w zakresie m.in. kredytów preferencyjnych, crowdfundingu oraz ulg i zwolnień od podatku prac prowadzonych przy zabytku chronionym.

Cel szczegółowy 3: rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Cel ten wynika z realizacji jednego z celów strategicznych Unii Europejskiej, jakim jest zrównoważony rozwój. Do realizacji tych celów zobligowane są wszystkie kraje UE, które na poziomie krajowym powinny zintensyfikować działania w ramach wyznaczonych priorytetów. Działania dotyczące klimatu w związku z nasilającymi się i trudnymi do opanowania zmianami klimatycznymi stanowią obecnie jedno z ważniejszych zadań również w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty strategiczne odnoszące się do ograniczenia zmian klimatycznych wymagają włączenia zasobu zabytkowego, tradycyjnych materiałów oraz technik budowlanych do zagadnień wspierających cele zrównoważonego rozwoju. Zadania mające na celu wypracowanie narzędzi przeciwdziałania zmianom klimatycznym powinny identyfikować i promować tradycyjne rozwiązania budowlane, ale także zrównoważone podejście do eksploataowania zabytków, ich roli w środowisku, stabilizowaniu ekosystemów, budowaniu bioróżnorodności i wpierania lokalnych samorządów i społeczności.

Plan finansowy przedstawiony w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opiece nad Zabytkami 2023-2026 zamyka się kwotą 55 796 050 złotych.

4.1.2. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie

ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006 r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska 2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.3. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020 i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „**Obszar E-państwo**” projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” a czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez:
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty,
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.4. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jako główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy I. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
- Cel szczegółowy II. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
- Cel szczegółowy III. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego II wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
 - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
 - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,

- inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowywanie cyfrowe zbiory,
- podnoszenie kompetencji cyfrowych,
- nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw),
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego),
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach,
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.5. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

b. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Samorząd Województwa Lubelskiego jako właściciel obiektów zabytkowych, oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego jest odpowiedzialny za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie opieki nad zabytkami na poziomie regionu. Do zadań samorządu województwa należy w szczególności:

- w zakresie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:
 - uwzględnianie zadań ochrony zabytków i opieki nad zabytkami: przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województwa i planu zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 18 ustawy),

- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez sejmik województwa (art. 81 ustawy),
- sporządzanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy),
- w zakresie realizacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: uwzględnianie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa i planie zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego systemu obszarów krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków (art. 39 ust. 3 p. 2),
- w zakresie z ustawy „krajobrazowej”:
 - sporządzanie dla obszaru województwa audytu krajobrazowego (art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Ponadto na podstawie odrębnych przepisów samorząd realizując swoje zadania w zakresie opieki nad zabytkami i dbałości o niematerialne dziedzictwo kulturowe może w szczególności:

- popularyzować dobre wzory aktywnej opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym,
- współpracować z jednostkami obu szczebli samorządu lokalnego w zakresie tworzenia prawnych form ochrony zabytków (parki kulturowe, plany miejscowe),
- organizować przedsięwzięcia edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym regionu oraz przedsięwzięcia promocyjne w tym zakresie,
- prowadzić promocję dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu,
- organizować współpracę z uczelniami na rzecz realizacji POnZ,
- obejmować patronatem Marszałka przedsięwzięcia w zakresie ochrony dziedzictwa,
- tworzyć katalogi wzorców budownictwa regionalnego charakterystycznego dla krajobrazów kulturowych poszczególnych części województwa,
- wspierać promocyjnie tradycyjne produkty regionalne,
- organizować spotkania i konferencje dotyczących problematyki dziedzictwa,
- wspierać własne instytucje kultury w realizacji projektów i zadań dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu,
- przyznawać nagrody i stypendia osobom zajmującym się opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia rozwoju województwa lubelskiego do 2030 roku

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjęta została uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego w dniu 29 marca 2021 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. W dokumencie odniesiono się do nowych wyzwań, przed którymi stanęły regiony Polski oraz całej Unii Europejskiej, jak procesy globalizacji, niekorzystne procesy demograficzne polegające na masowej i niekontrolowanej migracji, skutki pandemii COVID-19 oraz zagrożenia związane ze zmianami klimatu.

Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego. Obszar woj. lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, jest bogaty w liczne zabytki

architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. Bogactwo zasobów turystyczny województwa lubelskiego stanowią dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz będąca wynikiem styku cywilizacji spuścizna kulturowa. W 2020 r. w rejestrze zabytków nieruchomości województwa lubelskiego figurowało około 4,4 tys. obiektów. Na terenie woj. lubelskiego funkcjonują turystyczne szlaki dziedzictwa kulturowego, wśród których z uwagi na położenie Gminy Garbnów należałoby wymienić m.in. szlak: Sobieskiego, Partyzancki, Przenikania Kultur, Pamiątek Kultury Żydowskiej, Architektury Sakralnej, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Samorząd Województwa Lubelskiego przyjął następującą wizję rozwoju województwa do roku 2030: **Województwo lubelskie racjonalnie wykorzystując specyfikę społeczno-gospodarczą, zasoby środowiska, a także policentryczność sieci ośrodków miejskich rozwija się w sposób zrównoważony. Kreatywność i otwartość mieszkańców, aktywność naukowo-badawcza, tworzenie i stosowanie rozwiązań innowacyjnych oraz partnerstwo w zarządzaniu kształtują nowoczesny charakter regionu. Wzrasta jego znaczenie jako strategicznego producenta finalnych wyrobów bazujących na surowcach rolniczych, dostarczyciela usług prozdrowotnych i czasu wolnego. W efekcie region oferuje atrakcyjną przestrzeń do życia, pracy i inwestowania w zdrowym i bezpiecznym otoczeniu**

W Strategii wskazano cztery cele strategiczne i 18 celów operacyjnych. Z punktu widzenia wykorzystania i ochrony dziedzictwa kulturalnego najważniejszy jest cel operacyjny 3.4, który zdefiniowano jako *innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu*. Przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe walory województwa lubelskiego wymagają nowego podejścia do ich wykorzystania tak, by mogły stanowić istotny czynnik rozwojowy. Służyć temu mają między innymi komplementarne, atrakcyjne produktów turystyczne. Podejmowane będą działania na rzecz tworzenia i rozwijania kompleksowych produktów turystycznych, które w łańcuch korzyści ekonomicznych włączać będą społeczności lokalne, a nie tylko właścicieli obiektów turystycznych. Coraz większego znaczenia będzie nabierało wykorzystanie nowych technologii i rozwiązań, nie tylko jako narzędzie dotarcia z informacją do klienta, ale jako istotny element kształtujący i promujący sam produkt, wpływający na jego kształt, wyjątkowość i atrakcyjność. Rozwijaniu funkcji turystycznej towarzyszyć będzie ochrona wartości będących podstawą budowania oferty turystycznej.

Wśród kierunków działań do realizacji tego celu w Strategii wymieniono:

- Kreowanie, rozwijanie oferty i infrastruktury ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce;
- Wspieranie tworzenia kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o marki regionalne i terytorialne – pakietowanie i sieciowanie, w tym kształtowanie spójnego układu szlaków rowerowych o znaczeniu europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym;
- Rozwijanie produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe) np. utworzenie Centrum Historyczno-Archeologicznego „Grodów Czerwieńskich”;
- Organizacja punktów usług i obsługi dla turystyki zmotoryzowanej (np. caravanning, turystyka motocyklowa);
- Upowszechnianie nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrodniczych;

- Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.);
- Wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;
- Integracja współpracy, promocji, informacji i zarządzania w turystyce w oparciu o działający w Polsce system: Polska Organizacja Turystyczna – Regionalne Organizacje Turystyczne – Lokalne Organizacje Turystyczne;
- Rozwój usług i infrastruktury sportowej, rekreacyjnej;
- Upowszechnianie i rozwój sportu wśród różnych grup społecznych i środowiskowych;
- Wspieranie przedsięwzięć sportowych w regionie oraz promowanie upowszechniania kultury fizycznej;
- Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

Efektom innowacyjnego podejścia do wykorzystania zasobów lokalnych będzie tworzenie produktów niestandardowych, kojarzonych wyłącznie z województwem lubelskim, co wzmocni pozytywny wizerunek i pozycję regionu jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku, przyjaznego gościnnością mieszkańców. Kreowanie nowych atrakcji w oparciu o niematerialne dziedzictwo kultury będzie sprzyjało zacieśnianiu więzi społecznych, integracji regionalnej, a także aktywizacji zawodowej mieszkańców. W znacznym stopniu przyczyni się do wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego w rozwoju lokalnym i regionalnym.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. wraz z Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego stanowią ramy dla realizacji polityk rozwojowych.

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego gmina Garbów została zaliczona do Strefy podmiejskiej aglomeracji lubelskiej, obejmującej tereny intensywnego oddziaływania ośrodków centralnych, i które określone zostały w PZPWL jako miejskie obszary funkcjonalne (MOF). Obszary te charakteryzują się koncentracją potencjału gospodarczego, społecznego i demograficznego w miastach i stanowią czynnik sprzyjający uzyskaniu efektu synergii w procesach rozwojowych. W skład Miejskiego Ośrodka Funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego wchodzi 22 gminy a gmina Garbów została zaliczona do gmin położonych poza aglomeracją.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego (PZPWL)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego został przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., i zastąpił Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego uchwalony 29 lipca 2002 przez Sejmik Województwa Lubelskiego.

W aktualnie obowiązującym Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego znajdziemy diagnozę zagrożeń dla stanu struktury zabytkowej na terenie ziem województwa:

- postępująca urbanizacja;
- brak kompleksowych działań rewitalizacyjnych (które powinny być uwzględniane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- brak powiązań obiektów nowoprojektowanych z obiektami zabytkowymi;
- nasilający się ruch tranzytowy.

Z kolei główne potencjały rozwojowe regionu autorzy dokumentu widzą w:

- położeniu na międzynarodowych korytarzach komunikacyjnych;
- potencjale żywicielskim;
- potencjale turystycznym.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego teren gminy Garbów został umieszczony wśród obszarów wiejskich uczestniczących w procesach rozwojowych o postępującej integracji funkcjonalnej z najważniejszymi ośrodkami miejskimi, o dobrej dostępności komunikacyjnej do usług wyższego rzędu oraz dobrym potencjale rolniczym wykorzystywanym rynkowo i miejscami pracy w obsłudze rolnictwa.

W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz wykorzystania turystycznego w dokumencie wskazano na ośrodki koncentracji obiektów zabytkowych, z wyznacznikiem powyżej 5 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Z uwagi na liczbę 12 obiektów/zespołów zabytkowych z terenu gminy Garbów wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego, należy zaliczyć teren gminy do bardzo atrakcyjnych turystycznie.

Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa kulturowego jako priorytetowe w PZPWL uznano między innymi rewaloryzowanie obiektów techniki: cukrowni „Garbów” w Garbowie.

Dokument wyznacza szereg obszarów funkcjonalnych, rozumianych jako zwarte układy przestrzenne składające się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju. Gmina Garbów została zaliczona do miejskiego ośrodka funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego, obejmującego obszar urbanizujący się i o największej gęstości zaludnienia i najważniejszych funkcjach w systemie osadniczym Lubelszczyzny. Rdzeń obszaru stanowi Lublin i Świdnik a strukturę osadniczą Lubelskiego Ośrodka Metropolitalnego organizuje 18 gmin znajdujących się w promieniu 30 km od Lublina, w tym gmina Garbów.

Gmina Garbów została również zaliczona do wiejskich obszarów funkcjonalnych uczestniczących w procesach rozwojowych, to jest takich obszarów wiejskich, które znajdują się w fazie postępującej integracji funkcjonalnej z najważniejszymi ośrodkami miejskimi, terenami o dobrej dostępności komunikacyjnej do usług wyższego rzędu. Celem rozwoju zagospodarowania przestrzennego jest stworzenie warunków dla integracji funkcjonalnej z miastami poprzez włączenie obszarów wiejskich otaczających miasta w procesy rozwojowe.

4.2.3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie Lubelskim na lata 2023–2026

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą Nr LVI/813/2024 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 marca 2024 r.

Samorząd Województwa Lubelskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie definiują jednoznacznie kompetencji oraz zakresu odpowiedzialności samorządu województwa w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Przyjmuje się, że jednym z obowiązków samorządu

regionalnego jest kształtowanie polityki rozwoju województwa w sposób uwzględniający zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, polegające na ochronie zabytków, czyli podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi rejestr zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków:

- A – zabytki nieruchome (4331 obiektów zabytkowych, w tym historyczne układy przestrzenne, historyczne układy ruralistyczne, świątynie różnych wyznań, klasztory i inne obiekty sakralne, budowle użyteczności publicznej, pałace i wille, dwory, domy mieszkalne, budynki przemysłowe, parki, zabytki archeologiczne, cmentarze),
- B – zabytki ruchome (22 400 zabytkowych obiektów ruchomych)
- C – zabytki archeologiczne (173 wpisy obejmujące pojedyncze obiekty zabytkowe oraz zespoły zabytków, jak cmentarzyska kurhanowe).

Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026:

Cel strategiczny : Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, uwzględniające wymogi teraźniejszości i oczekiwania przyszłości, służące poprawie jakości życia mieszkańców województwa lubelskiego.	
Cel operacyjny 1	Zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa.
Opis celu:	Celowi temu przyświeca intencja zachowania dobrostanu zasobu dziedzictwa kulturowego, poprzez aktualizację oceny stanu zachowania oraz potrzeb konserwatorskich obiektów zabytkowych w regionie, w poszczególnych kategoriach, ze szczególnym zwróceniem uwagi na obiekty, w których zachodzi proces degradacji.
Działanie 1.	Zachowanie wartości krajobrazu kulturowego oraz miejsc i obiektów dziedzictwa.
Działanie 2.	Dbłość o zabytki własne województwa
Działanie 3.	Wspieranie działań służących ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego - aktywny udział w pozyskiwaniu środków na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych
Cel operacyjny 2	Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami.
Opis celu:	Głównym założeniem działań zaplanowanych do realizacji w tym celu operacyjnym jest popularyzacja i promocja bogactwa dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny. Realizowanie i wspieranie aktywnego marketingu tych zasobów będzie miało także wpływ na rozwój gospodarczy regionu. Ekspozowanie odrestaurowanych obiektów zabytkowych zaplanowane w poniższych działaniach, będzie służyć także krzewieniu idei opieki nad zabytkami, ukazując efekty starań w przywracaniu pierwotnego piękna i wartości śladów naszej historii.

Działanie 1.	Utworzenie Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Lubelskiego
Działanie 2.	Przygotowywanie wydawnictw prezentujących bogactwo dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego.
Działanie 3.	Organizacja konkursu fotograficznego „Odkrywamy dziedzictwo Lubelszczyzny” z wydawnictwem pokonkursowym w formie kalendarza.
Działanie 4.	Upowszechnianie idei opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego
Cel operacyjny 3	Żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
Opis celu:	Lubelszczyzna jako obszar jest bardzo bogatym i wyrazistym kulturowo regionem. Co najważniejsze z ciągle żywymi przejawami funkcjonowania tradycji w wielu jej aspektach. Miała na to wpływ niewątpliwie specyfika regionu, ale także nie przerwana transmisja tradycji, która przekazywana bezpośrednio, w sposób ustny, jest warunkiem jej trwałości i autentyczności. Działania zaplanowane w tym celu mają za zadanie pomoc w określeniu tych przejawów, usystematyzowaniu i ochronie, a tym samym w odkrywaniu tożsamości regionalnej depozytariuszy tradycji i wzmacnianiu więzi społecznych.
Działanie 1.	Zacieśnienie współpracy ze środowiskiem naukowym służącej eksploracji, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego subregionów Lubelszczyzny.
Działanie 2.	Wpisy na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego unikatowych zjawisk występujących na terenie Lubelszczyzny
Działanie 3.	Wspieranie wydarzeń i inicjatyw służących ochronie i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich depozytariuszy.

Lubelszczyzna posiada ogromny potencjał w postaci zasobu zabytkowego, w tym grup zabytków, takich jak np. m.in. dziedzictwo przemysłowe, architektura szkolna, cmentarze wojenne I wojny światowej, które należy popularyzować, gdyż może ono stać się ważnym elementem krótkich (weekendowych) tras turystycznych pieszych i rowerowych dla mieszkańców województwa i szerzej całego kraju

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

4.3.1. Powiatowy Program opieki nad zabytkami powiatu lubelskiego na lata 2021-2024

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024 Powiatu Lubelskiego przyjęty został uchwałą nr XXVI/347/2021 Rady Powiatu w Lublinie z dnia 28 stycznia 2021 r.

Celem priorytetowym określono podjęcie działań zmierzających do poprawy stanu zachowania zabytków będących własnością Powiatu Lubelskiego.

W ramach programu wytyczone zostały dwa cele operacyjne podejmowanych działań:

Cel operacyjny 1: wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego, w ramach którego wskazano następujące zadania:

- Ochrona zabytków nieruchomych, nieruchomych zabytków archeologicznych, zabytków ruchomych, oraz opieka nad zabytkami powiatu lubelskiego;
- Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego;

Cel operacyjny 2: promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu lubelskiego.

W jego ramach wskazano następujące kierunki działań:

- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu;
- podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego

Dla realizacji wymienionych celów operacyjnych w Programie zostały określone sposoby ich weryfikacji niezbędne przy sporządzaniu sprawozdań z realizacji Programu.

4.3.2. Strategia Rozwoju Powiatu Lubelskiego na lata 2016-2022 (z perspektywą do roku 2030)

Strategia została przyjęta Uchwałą Nr XVI/127/2016 Rady Powiatu w Lublinie z dnia 8 stycznia 2016 r. Jest dokumentem długookresowym, określającym generalny kierunek działania powiatu oraz przedstawiającym metody i narzędzia jego wdrażania. W Strategii Rozwoju Powiatu Lubelskiego podkreślono istniejącą liczbę zabytków nieruchomych i archeologicznych, świadczących o bogatej przeszłości historycznej tego obszaru. Powiat lubelski jest skupiskiem wielu interesujących zabytków i osobliwości kulturowych, które przyciągają turystów i stanowią podstawę do rozwoju branży turystycznej na tym obszarze. Elementem wyróżniającym powiat jest niezwykle bogactwo i zagęszczenie obiektów dworsko-pałacowych. Znajduje się tu prawie 40 takich obiektów. Są to głównie zabytki pochodzące z XIX wieku, charakteryzujące się ciekawą architekturą i założeniami parkowymi wokół. Ponadto na badanym obszarze znajdują się liczne zabytki sakralne, głównie kościoły katolickie i cmentarze z okresu I wojny światowej.

4.3.3. Strategia Rozwoju Ponadlokalnego do roku 2030 Jednostek Samorządu Terytorialnego Porozumienia Partnerskiego BYSTRZYCA

Strategia została opracowana w ramach zawartego w dniu 19 października 2021 r. przez 16 Gmin i Powiat Lubelski Porozumienia Partnerskiego Jednostek Samorządu Terytorialnego BYSTRZYCA. Porozumienie zawarły wszystkie samorządy obejmujące Powiat Lubelski z myślą o wzmacnianiu i rozwoju współpracy tworzącej nowe możliwości i rozszerzenie efektów wspólnych inicjatyw w ramach nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2021 – 2027.

W Strategii przedstawiono wizję rozwoju Powiatu Lubelskiego, która została przedstawiona w wymiarach społecznym, gospodarczym oraz przestrzennym. Wizja do 2030 roku to:

Powiat Lubelski wykorzystuje swoje położenie w sąsiedztwie stolicy miasta wojewódzkiego – Lublin, zapewniając możliwie jak najwyższy poziom i standard życia. Dotychczasowi i nowi mieszkańcy tworzą zintegrowaną społeczność, która aktywnie włącza się w lokalne życie. Mieszkańcy mają możliwość rozwoju zawodowego dzięki dostępności do wielu miejsc pracy, szczególnie w innowacyjnych gałęziach gospodarki. Potrzeby mieszkańców zaspokajane są dzięki możliwości korzystania z wysokiej jakości usług: publicznych, zdrowotnych, opiekuńczych, edukacyjnych i administracyjnych. Szczególnie promowane są postawy proekologiczne pozwalające na zapewnienie bezpieczeństwa w warunkach zmieniającego się klimatu oraz niwelację zanieczyszczeń środowiska. Istniejąca infrastruktura komunikacji publicznej umożliwia dogodne poruszanie się po terenie powiatu, a także na komfortowy dojazd do Lublina powodując ograniczenie ruchu samochodowego. Obszar powiatu rozwija się gospodarczo i infrastrukturalnie zgodnie z założeniami gospodarki niskoemisyjnej. Zwiększona zostanie rola turystyki weekendowej, wykorzystująca walory przyrodnicze i kulturowe powiatu. Dzięki dobrej współpracy samorządów gminnych w zakresie planowania przestrzennego zachowane zostaną cenne wartości przyrodnicze i krajobrazowe.

Misję Powiatu Lubelskiego do 2030 roku wyrażono następująco:

Obszar Powiatu Lubelskiego w 2030 roku to miejsce, gdzie rozwija się innowacyjna gospodarka i turystyka oparta na istniejących zasobach przyrodniczo-krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego, zapewniające mieszkańcom wysoką jakość i standard życia poprzez dostęp do infrastruktury i usług publicznych oraz czystego środowiska.

Dla właściwej i skutecznej realizacji zakładanej wizji i misji, wskazano następujące cele strategiczne:

Cel strategiczny 1 - Rozwój systemu świadczenia usług zdrowotnych i usług pomocy społecznej.

Cel strategiczny 2 - Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego i rozwój edukacji.

Cel strategiczny 3 - Poprawa i tworzenie korzystnych warunków dla rozwoju gospodarczego.

Cel strategiczny 4 - Ochrona środowiska naturalnego i adaptacja do zmian klimatu.

Cel strategiczny 5 - Nowoczesna i bezpieczna infrastruktura komunikacyjna i techniczna.

Cel strategiczny 6 - Współpraca samorządów powiatu lubelskiego.

W ramach celu strategicznego 2 wyznaczono cel operacyjny 2.2 – upowszechnianie i wspieranie działań z zakresu kultury i sportu i wśród kierunków działań wskazał:

- wspieranie działalności kulturalnej prowadzonej przez organizacje pozarządowe i społeczne, placówki oświatowe, gminne ośrodki kultury czy biblioteki;
- przebudowa, budowa infrastruktury związanej z kulturą;
- organizacja imprez sportowych, rekreacyjnych i wydarzeń społecznokulturalnych o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym;
- rozpowszechnianie informacji o wydarzeniach kulturalnych, sportowych i edukacyjnych poprzez lokalne media oraz social media;
- ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym ochrona i rewaloryzacja zabytków;
- promocja dziedzictwa kulturowego obszaru powiatu lubelskiego poprzez działania edukacyjne w szkołach, wydanie przewodników i ulotek informacyjnych;
- wspieranie działalności kulturalnej lokalnych twórców;
- tworzenie, modernizacja, dostosowanie atrakcyjnych turystycznie przestrzeni rekreacyjnych i wypoczynkowych z wykorzystaniem naturalnych walorów przyrodniczych z małą infrastrukturą;
- tworzenie ścieżek i szlaków edukacyjnych. Integracja istniejących miejsc tak aby stanowiły szlaki tematyczne;

Wśród najchętniej odwiedzanych atrakcji turystycznych Powiatu Lubelskiego wymieniono, między innymi Multimedialną Izbę Tradycji w Garbowie (MIT Garbów). Na liście przedsięwzięć, których realizacja planowana jest z użyciem środków zewnętrznych i własnych zapisano:

- remont i adaptację zabytkowego pałacu w Garbowie na potrzeby utworzenia Gminnego Centrum Integracji,
- remont / rewitalizacja zabytkowego pałacu w Piotrowicach Wielkich,
- przebudowa i rewitalizacja zabytkowego budynku i parku w Przybysławicach na potrzeby utworzenia Centrum Integracji i Aktywności Społecznej,
- zwiększenie potencjału turystycznego gminy /Rewitalizacja i udostępnienie obiektów i miejsc atrakcyjnych pod względem walorów historycznych, kulturowych i krajobrazowych/m in. Ruiny kościoła św. Wojciecha, cmentarz wojenny z I wojny św., zabytkowy Stary Cmentarz,
- modernizacja dróg i poprawa bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego – budowa chodników i ścieżek rowerowych/ ciągów pieszo rowerowych oraz przejść dla pieszych przy drogach powiatowych, na terenie Gminy Garbów.

4.3.4. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu lubelskiego.

Dokument ten został utworzony w 2005 r. i corocznie jest aktualizowany a ostatnia aktualizacja pochodzi z marca 2019 r. Niestety nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu lubelskiego i prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków. Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.5. Lokalna Grupa Działania "Kraina Wokół Lublina"

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania na Rzecz Rozwoju Gmin Powiatu Lubelskiego „Kraina wokół Lublina” powstało 16 kwietnia 2008 roku a 21 lipca 2008 r. zostało wpisane do KRS od nr 0000310386. Do Stowarzyszenia należy 68 członków reprezentujących sektory: publiczny, społeczny i gospodarczy, między innymi gminy Bełżyce, Borzechów, Bychawa, Garbów, Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Krzczonów, Niedrzwica Duża, Niemce, Strzyżewice, Wólka, Wysokie, Zakrzew. Misją Stowarzyszenia jest podniesienie atrakcyjności obszaru LGD dla mieszkańców, partnerów w biznesie (inkubator przedsiębiorczości), rolnictwa oraz turystów. LGD zamierza w oparciu o zasoby przyrodnicze i kulturowe obszaru objętego działaniem sprawić, aby teren objęty działaniem stał się miejscem różnorodnych inicjatyw społecznych. Głównym zadaniem LGD jest wybór projektów do realizacji w ramach środków przyznanych na wdrożenie strategii.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy:

Zagospodarowanie przestrzenne gminy Garbów

24 września 2023 weszła w życie Ustawa z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw. Część zapisów ustawy wejdzie w życie z początkiem 2025 i 2026 r. Zgodnie z ustawą plan ogólny zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W przeciwieństwie do studium plan ogólny będzie aktem prawa miejscowego. Jego ustalenia dadzą podstawę do uchwalania planów miejscowych oraz wydawania decyzji o warunkach zabudowy. W planie ogólnym zostaną określone strefy planistyczne oraz gminne standardy urbanistyczne. Można będzie też ustalić obszary uzupełnienia zabudowy i obszary uzupełnienia zabudowy śródmiejskiej. Zgodnie z ustawą plany ogólne powinny zostać przyjęte

do dnia 1 stycznia 2026 roku. Według aktualnie obowiązujących przepisów, w przypadku gdy gmina nie zdąży z uchwaleniem planu ogólnego do 2026 roku to nie będzie miała możliwości wydania nowych decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego lub warunkach zabudowy. Ważność natomiast zachowałyby decyzje wydane wcześniej (i wciąż w mocy), a także realizować można byłoby inwestycje w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Znowelizowana ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym utrzymała w mocy wszystkie obowiązujące w dniu wejścia ustawy w życie, to jest 24 września 2023 r., akty planowania przestrzennego, czyli również miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

W celu realizacji rozwoju przestrzennego zmieniona została hierarchia aktów planowania przestrzennego, a ustawa zmieniająca nałożyła na gminy obowiązek obligatoryjnego sporządzenia strategii rozwoju gminy, co stanowi etap reformy planowania i zagospodarowania przestrzennego zapisanej w Krajowym Planie Odbudowy i Zwiększania Odporności. Do momentu wejścia w życie ustawy zmieniającej strategia rozwoju gminy, przewidziana w art. 10e ust. 1 ustawy z 8.3.1990 r. o samorządzie gminy, była aktem fakultatywnym. Od 1 stycznia 2026 r. strategia rozwoju gminy będzie dokumentem obligatoryjnym, który dodatkowo musi zawierać postanowienia uszczegóławiające zakres modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy oraz ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej. Strategia rozwoju gminy będzie musiała zawierać długookresową, strategiczną wizję rozwoju przestrzennego gminy, wynikającą z uwarunkowań związanych z jej położeniem, trendami rozwojowymi (zarówno globalnymi, np. demograficznymi, klimatycznymi czy technologicznymi, jak i specyficznymi dla gminy), oraz kierunki zmian przestrzennych planowanych w związku z jej realizacją. Obecnie w gminie Garbów trwają prace nad sporządzeniem tego dokumentu.

5.1.1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Garbów

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akt prawa miejscowego i podstawę planowania przestrzennego w gminie, stanowiąc powszechnie obowiązujące przepisy na terenie gminy, określając przeznaczenie, warunki zagospodarowania, zabudowy terenu a także rozmieszczenia inwestycji celu publicznego.

Zgodnie z art. 19.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292) : *Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:*

- 1) *objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;*
- 2) *ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.*

W prezentowanym poniżej zestawieniu tabelarycznym ujęto te obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Garbów:

L. p.	Uchwała Rady Gminy	Obszar opracowania planu
1.	Uchwała Nr XXXIV/188/01 Rady Gminy Garbów z dnia 8 grudnia 2001 roku.	Zmiana Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów

2.	Uchwała Nr XXIII/135/05 Rady Gminy Garbów z dnia 20 czerwca 2005 roku	Zmiana Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów – część I.
3.	Uchwała Nr XXVI/152/05 Rady Gminy Garbów z dnia 5 grudnia 2005 roku.	Zmiana Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów – część II.
4.	Uchwała Nr VII/48/07 Rady Gminy Garbów z dnia 31 maja 2007 r.	I etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
5.	Uchwała Nr X/69/07 Rady Gminy Garbów z dnia 5 listopada 2007 r.	III etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
6.	Uchwała Nr XVI/105/08 Rady Gminy Garbów z dnia 31 maja 2007 r.	IV etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
7.	Uchwała Nr XXIII/169/13 Rady Gminy Garbów z dnia 4 grudnia 2013 r.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
8.	Uchwała Nr VII/38/15 Rady Gminy Garbów z dnia 17 września 2015 r.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów dla terenu działki nr 234/9 w Zagrodach.
9.	Uchwała Nr XIV/107/16 Rady Gminy Garbów z dnia 8 września 2016 r.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
10.	Uchwała Nr XXV/178/17 Rady Gminy Garbów z dnia 30 października 2017 r.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów dla działek nr 59/1, 60/2, 60/3, 61, 62, 1148/1 w miejscowości Garbów.
11.	Uchwała Nr VII/38/19 Rady Gminy Garbów z dnia 12 czerwca 2019 r.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
12.	Uchwała Nr X/55/19 Rady Gminy Garbów z dnia 21 listopada 2019 r.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Garbów dla terenu produkcyjnego położonego w obrębie ewidencyjnym Przybysławice
13.	Uchwała Nr XLVII/257/23 Rady Gminy Garbów z dnia 2 października 2023 r.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Garbów

Poniżej przytoczono zapisy z miejscowych planów, w których znalazły się zapisy dotyczące ochrony dóbr kultury:

**5.1.1.1. *Zmiana Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów.
(Uchwała Nr XXXIV/188/01 Rady Gminy Garbów z dnia 8 grudnia 2001 roku.)***

Uchwałą Nr XXXIV/188/01 Rady Gminy Garbów z dnia 8 grudnia 2001 roku został zmieniony miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów w granicach administracyjnych

gminy. W zakresie ochrony dóbr kultury w planie znajdują się zacytowane niżej zapisy z zachowaniem oryginalnej pisowni dotyczącej nazw miejscowości i funkcji obiektów – **dla informacji w nawiasach kwadratowych podano ich aktualnie obowiązującą formę oraz funkcję jeśli różni się od tej zapisanej w planie.**

„§ 4. Ochrona wartości kulturowych

1. STREFA ŚCISŁEJ OCHRONY KONSERWATORSKIEJ.

1.1. Obszary i obiekty zabytkowe objęte ścisłą ochroną konserwatorską - wpisane do rejestru zabytków Województwa Lubelskiego, na terenie gminy Garbów:

Tabela nr 1

Miejscowość	Nr rejestru	Nazwa obiektu	Czas powstania
1	2	3	4
Bogucin	1018	Waga i rampa kolei wąskotorowej	1920
Bogucin	1018	Budynek gospodarczy kolei	
Garbów I [ob. Garbów, ul. Parkowa 1]	462	Pałac w ZPP	II poł. XVIII w.
Garbów I [ob. Garbów, ul. Parkowa 1]	462	Park ze stawami w ZPP	II poł. XVIII w.
Garbów I [ob. Garbów, ul. Młyńska]	734	Spichlerz w ZPP	I poł. XIX w.
Garbów I [ob. Garbów, ul. Stawowa]	1009	Cmentarz z I wojny św.	1915 r.
Garbów I [ob. Garbów, ul. Krakowskie Przedmieście]	A-3(1-4)	Kościół par. p.w. Przemienienia Pańskiego	1908-1912
Garbów I [ob. Garbów, ul. Krakowskie Przedmieście]	A-3(1-4)	Ogrodzenie z bramą i malowidłami na słupku prześłowym w bramie wsch.	ok. 1910
Garbów I [ob. Garbów, ul. Krakowskie Przedmieście nr 27]	A-3(1-4)	Plebania w ZK	ok. 1910
Garbów I [ob. Garbów]	A-3(1-4)	Cmentarz przykościelny	pocz. XX w.
Gutanów	698	Kapliczka św. Anny	pocz. XX w.
Leśce	906	Dwór w ZDP	1853 r.
Leśce	906	Park w ZDP	pocz. XIX w.
Piotrowice Wlk.	681	Pałac w ZPP	k. XIX w.
Piotrowice Wlk.	681	Obora w ZPP	k. XIX w.
Piotrowice Wlk.	681	Park	pocz. XIX w.
Kol. Piotrowice W. [ob. Piotrowice Wielkie]	354	Wiatrak - holender	pocz. XIX w.

Przybysławice	728	Pałac w ZPP	pocz. XX w.
Przybysławice	728	Ogrodzenie z bramą z ZPP	pocz. XX w.
Przybysławice	728	Park w ZPP	I poł. XIX w.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody, ul. Cisowa]	842	Willa w zespole willowym	pocz. XX w.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody, ul. Cisowa]	842	Park w zespole willowym	pocz. XX w.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody, ul. Cisowa]	842	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody, ul. Cisowa]	842	Fragment ogrodu	pocz. XX w.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody, ul. Cisowa]	842	Ogród	pocz. XX w.

1.2. Wszelka działalność inwestycyjna i budowlana na obszarach wymienionych w p. 1.1. może być prowadzona jedynie po uzyskaniu wytycznych konserwatorskich oraz zezwolenia Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie.

1.3. Wszelkie prace wykonywane na obszarach funkcjonalnych na terenie których znajdują się obiekty objęte ścisłą ochroną Konserwatorską wymagają uzgodnienia z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie.

1.4. Dla inwestycji prowadzonych w bezpośrednim sąsiedztwie obszaru chronionego wymagane jest uzyskanie odrębnych wytycznych konserwatorskich na etapie ustalania warunków zagospodarowania terenu.

2. STREFA POŚREDNIEJ OCHRONY KONSERWATORSKIEJ.

2.1. Obiekty zabytkowe objęte strefą pośredniej ochrony konserwatorskiej figurujące w ewidencji dóbr kultury województwa lubelskiego:

Tabela nr 2

Miejscowość	Nr rejestru	Nazwa obiektu	Czas powstania
1	2	3	4
Garbów I	12241	Wikarówka w ZK [ob. plebania]	ok. 1910
Garbów I	12241	Aleja lipowa kościół-szosa	pocz. XX w.
Garbów I	12241	Drzewostan przykościelny	pocz. XX w.
Garbów I	12242	Kościół p.w. św. Wojciecha - ruina	I poł. XVIII w.
Garbów I	12243	Młyn w ZPP [ob. spichlerz]	XIX/XX w.
Garbów I	12243	Gorzelnia w ZPP	I poł. XIX w.
Garbów I	12244	Cmentarz "stary" rzym.-kat.	I poł. XIX w.
Garbów I	12245	Kaplica Moskalewskich na cmentarzu	II poł. XIX w.
Garbów I	12246	Cmentarz parafialny "nowy"	1923 r.
Przybysławice Zagrody	12247	Cukrownia w zespole cukrowni	1908 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Biuro cukrowni w zespole cukrowni	1908 r.
Przybysławice Zagrody	12247	Biuro kolei w zespole cukrowni	1912 r.

[ob. Zagrody]			
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Biuro straży pożar. w zespole cukrowni	po 1910 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Magazyn cukru w zespole cukrowni	1908 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Stajnia i obora w zespole cukrowni	po 1910 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Wołownia w zespole cukrowni [budynek rozebrany]	po 1910 r.
Przybysławice [ob. Zagrody]	12247	Dom pracow. I w zespole cukrowni	1923 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Dom pracow. II w zespole cukrowni	1912 r.
Przybysławice Zagrody [ob. Zagrody]	12247	Dom prac. III w zespole cukrowni	1909 r.
Przybysławice [ob. Zagrody]	12250	Spichlerz [budynek rozebrany]	II poł. XIX w.
Piotrowice	12248	Kapliczka przydrożna	XIX/XX w.
Piotrowice	1249	Kapliczka z figurą MB	II poł. XIX w.

Tabela nr 3: Obiekty proponowane do objęcia rejestrem lub wpisem

Miejscowość	Nazwa obiektu	Czas powstania
1	3	4
Gutanów	Dwór w zespole	pocz. XX w.
Gutanów	Park w zespole	II poł. XIX w.

2.2. Wszelkie prace inwestycyjne prowadzone przy obiektach wymienionych w punkcie 2.1. wymagają uzyskania warunków konserwatorskich oraz opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie na etapie ustalania warunków realizacji inwestycji.

2.3. Na terenie grodziska wczesnośredniowiecznego w Garbowie o wyjątkowym znaczeniu dla dziedzictwa kultury, zakazuje się jakiejkolwiek działalności inwestycyjnej w obrębie wyznaczonej na rysunku planu strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej.

2.4. W przypadku rozbiórki obiektów zabytkowych, figurujących w ewidencji dóbr kultury należy uzyskać zgodę Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, w oparciu o skróconą dokumentację fotograficzną i architektoniczną.

3. **STREFA OCHRONY ARCHEOLOGICZNEJ. [Obecnie obowiązuje pojęcie Granica zabytków archeologicznych ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków"]**

3.1. Ochronie konserwatorskiej podlegają obszary i stanowiska archeologiczne na obszarze gminy, oznaczone na rysunku planu.

3.2. Wszelkie zmiany prowadzone w tych obszarach, w tym zmiany sposobu ich użytkowania podlegają uzyskaniu warunków konserwatorskich oraz opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie na etapie ustalania warunków realizacji inwestycji.

Uwaga: Zgodnie z obowiązującymi obecnie standardami konserwatorskimi w odniesieniu do zabytków archeologicznych stosuje się zapisy odnoszące się do indywidualnie objętych ochroną stanowisk archeologicznych określanych jako nieruchome zabytki archeologiczne i stosuje się pojęcie „w granicach zabytków archeologicznych ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków”

5.1.1.2. I etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów (Uchwała Nr VII/48/07 Rady Gminy Garbów z dnia 31 maja 2007 r.)**„ROZDZIAŁ I. PRZEPISY OGÓLNE**

§ 6 Warunki ustalone w celu ochrony środowiska przyrodniczego, zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, mają pierwszeństwo przed pozostałymi warunkami zabudowy i zagospodarowania”

5.1.1.3. III etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów (Uchwała Nr X/69/07 Rady Gminy Garbów z dnia 5 listopada 2007 r.)**„ROZDZIAŁ I. PRZEPISY OGÓLNE**

§ 6 Warunki ustalone w celu ochrony środowiska przyrodniczego, zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, mają pierwszeństwo przed pozostałymi warunkami zabudowy i zagospodarowania

B. BOGUCIN

14 RM,U - teren zabudowy zagrodowej w gospodarstwie rolnym i ogrodnictwie i zabudowy usługowej

h) obowiązuje ochrona drzewostanu zabytkowej alei przy drodze gminnej, ogrodzenie na trwałych fundamentach dopuszcza się w odległości min. 5 m od drzew alei,

E. WOLA PRZYBYŚLAWSKA

24 a UT - teren usług turystyki

2) zasady sytuowania zabudowy i zagospodarowania terenu:

a. z uwagi na wymagania obowiązujące w Obszarze Chronionego Krajobrazu "Kozi Bór", a także mało korzystne warunki fizjograficzne i położenie w strefie obserwacji archeologicznej wyklucza się lokalizację zabudowy kubaturowej,”

5.1.1.4. IV etap zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów (Uchwała Nr XVI/105/08 Rady Gminy Garbów z dnia 31 maja 2007 r.)**„ROZDZIAŁ I. PRZEPISY OGÓLNE**

§ 6 Warunki ustalone w celu ochrony środowiska przyrodniczego, zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, mają pierwszeństwo przed pozostałymi warunkami zabudowy i zagospodarowania”

5.1.1.5. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów (Uchwała Nr XXIII/169/13 Rady Gminy Garbów z dnia 4 grudnia 2013 r.)**„Ustalenia obowiązujące na całym obszarze zmiany planu**

§ 6.1 Warunki ustalone w celu ochrony środowiska przyrodniczego, zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, mają pierwszeństwo przed pozostałymi warunkami zabudowy i zagospodarowania.

2. Utrzymanie bądź przebudowa istniejącej oraz realizacja nowej zabudowy i zainwestowania, a także zmiany zagospodarowania i użytkowania terenów – nie mogą naruszać przepisów odrębnych, w tym:

2) innych wymagań, a w szczególności dotyczących ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury.

.....

18. W związku z funkcjonowaniem na terenie Gminy Garbów obszaru chronionego krajobrazu na podstawie Rozporządzenia Nr 41 Wojewody Lubelskiego z dnia 1.02.2006 r. w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu „Kozi Bór” ustala się konieczność zagospodarowania terenów oznaczonych na rysunku zmian planu symbolami: 33MN.1, 22MN.1, 24MN.1 oraz 2MN/U.1 zgodnie z warunkami określonymi w w/w Rozporządzeniu, tj.:

1) obowiązuje ochrona czynna ekosystemów Obszaru realizowana poprzez:

i) dążenie do rewitalizacji zespołów zabudowy, w tym układów zabytkowych, propagowanie tradycyjnych cech architektury;”

**5.1.1.6. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów dla terenu działki nr 234/9 w Zagrodach.
(Uchwała Nr VII/38/15 Rady Gminy Garbów z dnia 17 września 2015 r.)**

„§ 6. Ustala się następujące zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego:

- 1) adaptuje się istniejące zagospodarowanie terenu określone w § 5. ust. 1,
- 2) dopuszcza się przebudowę, remont lub budowę nowych obiektów budowlanych, budowli i instalacji stanowiących uzupełnienie istniejącego zagospodarowania z dostosowaniem do przeznaczenia i funkcji terenu określonych w § 5,

§ 7. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) w przypadku występowania stanowisk archeologicznych nie oznaczonych w terenie, obowiązuje niezwłoczne powiadomienie służb konserwatorskich Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, bądź Wójta Gminy Garbów o miejscach przypadkowych odkryć zabytków archeologicznych lub przedmiotów posiadających cechy zabytku. Miejsca te powinny zostać oznaczone i wraz z odnalezionymi przedmiotami zabezpieczone przed zniszczeniem,”

**5.1.1.7. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
(Uchwała Nr XIV/107/16 Rady Gminy Garbów z dnia 8 września 2016 r.)**

Rozdział 2. Ustalenia obowiązujące na całym obszarze zmiany planu

§ 6. 1. Warunki ustalone w celu ochrony środowiska przyrodniczego, zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, mają pierwszeństwo przed pozostałymi warunkami zabudowy i zagospodarowania.

2. Utrzymanie bądź przebudowa, rozbudowa i nadbudowa istniejącej oraz realizacja nowej zabudowy i zainwestowania, a także zmiany zagospodarowania i użytkowania terenów – nie mogą naruszać przepisów odrębnych, w tym:

- 1) norm technicznych, sanitarnych i przeciwpożarowych;
- 2) innych wymagań, a w szczególności dotyczących ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury.

**5.1.1.8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów dla działek nr 59/1, 60/2, 60/3, 61, 62, 1148/1 w miejscowości Garbów.
(Uchwała Nr XXV/178/17 Rady Gminy Garbów z dnia 30 października 2017 r.)**

§ 8. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) w przypadku występowania stanowisk archeologicznych nie oznaczonych w terenie, obowiązuje niezwłoczne powiadomienie służb konserwatorskich Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, bądź Wójta Gminy Garbów o miejscach przypadkowych odkryć zabytków archeologicznych lub przedmiotów posiadających cechy zabytku. Miejsca te powinny zostać oznaczone i wraz z odnalezionymi przedmiotami zabezpieczone przed zniszczeniem,

**5.1.1.9. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów
(Uchwała Nr VII/38/19 Rady Gminy Garbów z dnia 12 czerwca 2019 r.)**

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej

§ 9. 1. Obowiązuje ochrona zasobów krajobrazu kulturowego gminy i jej zabytków, tworzących tożsamość kulturową i uwarunkowania dla kształtowania zagospodarowania i zabudowy, zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Tereny planistyczne objęte zmianą planu nie są indywidualnie objęte ochroną konserwatorską (brak obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków). W odniesieniu do zabytków archeologicznych, obowiązują zasady ochrony konserwatorskiej, zgodnie z przepisami odrębnymi: w przypadku ujawnienia podczas nienadzorowanych prac ziemnych i budowlanych przedmiotów, które posiadają cechy zabytku archeologicznego (np. fragmenty naczyń glinianych, szklanych, kafli, fragmenty konstrukcji

murowanych, wyroby metalowe, znaleziska monetarne, materiały kostne, będące pozostałością pochówków, itp.) osoby prowadzące roboty, obowiązane są wstrzymać wszelkie prace mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryte zabytki, a także zabezpieczyć je oraz miejsce ich odkrycia oraz niezwłocznie zawiadomić Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Wójta Gminy.

.....
Rozdział 3. Ustalenia szczegółowe. Tereny zabudowy mieszkaniowej

§ 25. Wyznacza się tereny oznaczone na rysunkach zmiany planu symbolami **od 1.MN do 13.MN** – tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, o ustaleniach:

9) obowiązują ogólne warunki zmiany planu w zakresie:

e) zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków,

Tereny zabudowy zagrodowej

§ 26. Wyznacza się tereny oznaczone na rysunkach zmiany planu symbolami **od 1.RM do 6.RM** – tereny zabudowy zagrodowej w gospodarstwach rolnych, hodowlanych i ogrodniczych, o ustaleniach:

10) obowiązują ogólne warunki zmiany planu w zakresie:

e) zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków

Tereny komunikacji

§ 28. Wyznacza się tereny oznaczone na rysunkach zmiany planu symbolami **od 1.KD do 20.KD** – teren dróg publicznych, o ustaleniach:

3) obowiązują ogólne warunki zmiany planu w zakresie:

c) zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

5.1.1.10. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Garbów dla terenu produkcyjnego położonego w obrębie ewidencyjnym Przybysławice miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Garbów (Uchwała Nr X/55/19 Rady Gminy Garbów z dnia 21 listopada 2019 r.)

§ 8. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej:

1) na obszarze objętym zmianą planu nie występują zabytki nieruchome, stanowiska archeologiczne oraz dobra kultury współczesnej, w związku z czym nie ustala się zasad ich ochrony;

2) jeżeli na obszarze objętym zmianą planu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkryto przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy:

a) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot,

b) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia,

c) niezwłocznie zawiadomić o tym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe Wójta Gminy Garbów.

5.1.1.11. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Garbów. (Uchwała Nr XLVII/257/23 Rady Gminy Garbów z dnia 2 października 2023 r.)

Rozdział 1. Przepisy ogólne:

§ 2. 1. W planie określa się:

4) zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej;

§ 4. 1. Każdy teren o różnym przeznaczeniu lub różnych zasadach zagospodarowania wyróżniono na rysunku planu oraz w tekście niniejszej uchwały symbolem cyfrowo-literowym, gdzie:

5) obszar zabytkowy wpisany do rejestru zabytków;

6) strefa widokowa przedpola obszaru wpisanego do rejestru zabytków;

Rozdział 2. Ustalenia ogólne

§ 8. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej ustala się:

1. Występujący w granicach obszaru objętego planem zespół dworsko-parkowy w Leścach obejmujący dwór, park z alejami (grabową i lipową), stawem z wyspą oraz drzewostanem wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Lubelskiego (nr rej. zab. A/906 z dnia 01.04.1985 r.) objęty jest ochroną na podstawie przepisów odrębnych.

2. Ustala się nakaz ochrony bryły i gabarytów budynku dworu, znajdującego się w granicach zespołu dworsko-parkowego w Leścach wpisanego do rejestru zabytków z jednoczesnym dopuszczeniem budowy budynku w miejscu nieistniejącej rządcówki, w zachodniej części zabytkowego parku, w granicach strefy wydzielenia wewnętrznego oznaczonego symbolem D.

3. Ustala się nakaz ochrony budynku dworu poprzez możliwość prowadzenia prac konserwatorskich oraz robót budowlanych polegających na remoncie z jednoczesną ochroną zabytkowych cech budynku w zakresie kompozycji zewnętrznej, cech wystroju, kompozycji, artykulacji zabytkowych elementów i detali architektonicznych.

4. Na prowadzenie wszelkich prac przy zabytku wymienionym w ust. 1 należy uzyskać pozwolenie Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z przepisami odrębnymi.

5. Na rysunku planu wyznacza się strefę widokową przedpola obszaru wpisanego do rejestru zabytków

6. W granicach strefy, o której mowa w ust. 5 ustala się:

1) zakaz lokalizacji obiektów obniżających walory ekspozycyjne zabytkowego zespołu dworsko-parkowego w Leścach;

2) nowe obiekty nie mogą stanowić konkurencji architektonicznej dla istniejącego budynku zabytkowego dworu zlokalizowanego na terenie oznaczonym symbolem 1.U będącego dominantą architektoniczną;

3) planowana zabudowa i elementy infrastruktury nie mogą kolidować z drzewostanem ani pogarszać jego warunków bytowych.

7. Poszukiwanie zabytków archeologicznych przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych i elektronicznych wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

8. W granicach planu nie występują dobra kultury współczesnej, w związku z tym nie określa się zasad ich ochrony.

9. W przypadku odkrycia przedmiotu w trakcie prowadzonych robót budowlanych lub ziemnych co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, nakazuje się:

1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;

2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;

3) niezwłocznie zawiadomić o tym Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe Wójta Gminy Garbów.

§ 10. W zakresie zasad modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji i infrastruktury technicznej:

5. Ustala się następujące zasady zaopatrzenia w zakresie elektroenergetyki:

10) dopuszczenie lokalizacji systemów opartych na odnawialnych źródłach energii, o których mowa w pkt 9 na terenie oznaczonym symbolem 1.ZP stanowiącym zespół dworsko-parkowy w Leścach wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego – jedynie poprzez lokalizację wolnostojących urządzeń fotowoltaicznych na poziomie terenu w miejscach najmniej eksponowanych;

11) zakazuje się lokalizację wolnostojących urządzeń fotowoltaicznych na terenie oznaczonym symbolem 1.U;

12) na terenie oznaczonym symbolem 1.U/MN stanowiącym teren strefy widokowej przedpola zespołu dworsko-parkowego dopuszcza się lokalizację urządzeń fotowoltaicznych jedynie na współczesnych budynkach pod warunkiem, że nie będą one eksponowane od strony zabytkowego obszaru.

§ 17. Dla terenów zabudowy usługowej i mieszkaniowej jednorodzinnej oznaczonego na rysunku planu symbolem: 1.U/MN ustala się:

4. Zasady modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji i infrastruktury technicznej: zgodnie z §10, z zastrzeżeniem, że realizacja niezbędnej infrastruktury technicznej musi odbywać się w sposób niezaburzający wartości widokowo-przestrzennych zabytkowego obszaru, tj. zespołu dworsko-parkowego w Leścach oraz niekolidujący z drzewostanem, w tym jego systemem korzeniowym

§ 20. Dla terenu zabudowy usługowej oznaczonego na rysunku planu symbolem 1.U ustala się:

2. Przeznaczenie dopuszczalne:

1) adaptacja budynku zabytkowego dworu na cele mieszkaniowe;

5. Zasady modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji i infrastruktury technicznej: zgodnie z §10, z zastrzeżeniem, że realizacja niezbędnej infrastruktury technicznej musi odbywać się w sposób niezaburzający wartości widokowo-przestrzennych zabytkowego obszaru, tj. zespołu dworsko-parkowego w Leścach oraz niekolidujący z drzewostanem, w tym jego systemem korzeniowym.

Rozdział 3. Ustalenia szczegółowe. Przeznaczenie terenów i zasady ich zagospodarowania.

§ 22. Dla terenu zieleni parkowej oznaczonego na rysunku planu symbolem 1.ZP ustala się:

3. Planowana zabudowa i elementy infrastruktury technicznej nie mogą zaburzać wartości widokowo-przestrzennych zabytkowego obszaru oraz kolidować z historycznym drzewostanem, ani pogarszać jego warunków bytowych.

4. Zagospodarowanie zabytkowego parku należy realizować z uwzględnieniem jego pierwotnego układu kompozycyjnego w zakresie doboru właściwego składu gatunkowego roślin, odtworzenia układu komunikacyjnego oraz zasad realizacji małej architektury na warunkach uzgodnionych z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

5.1.2. Strategia rozwoju Gminy Garbów na lata 2016-2023

Uchwałą nr XI/85/16 Rady Gminy Garbów z dnia 19 maja 2016 przyjęto do realizacji Strategię rozwoju Gminy Garbów na lata 2016-2023. Obecnie trwają prace nad opracowaniem nowej strategii rozwoju Gminy Garbów.

Strategia Rozwoju Gminy jest bardzo ważnym długookresowym dokumentem określającym generalny kierunek działania gminy w zakresie rozwoju gospodarczego i społecznego gminy. Strategia Rozwoju Gminy Garbów jest dokumentem, który ma umożliwić i ułatwić uporządkowanie działań podejmowanych w celu rozwoju obszaru Gminy. Poprzez diagnozę stanu aktualnego ustalono konkretne cele rozwoju możliwe do osiągnięcia oraz metody, jakie należałoby zastosować w procesie ich osiągania. Cel główny oraz cele szczegółowe, jakie zaplanowano do realizacji w poszczególnych sferach życia i działalności lokalnej społeczności, są elementami częściowymi stanowiącymi podłoże do realizacji celu nadrzędnego określonego jako wizja i misja Gminy Garbów.

Po przeprowadzonej diagnozie stanu gminy Garbów przedstawiono następujące najmocniejsze strony Gminy:

- bliskość Lublina i dobre skomunikowanie poprzez drogę ekspresową S17, które uatrakcyjnają tereny gminy jako tereny mieszkalne i wypoczynkowe dla terenów miejskich;
- przynależność do Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego;
- dobre wskaźniki budżetowe, jako efekt mądrego zarządzania finansami Gminy.

Najsłabszymi stronami Gminy Garbów są:

- niewystarczająca rozwinięta przedsiębiorczość i mało innowacyjna struktura firm,
- brak terenów inwestycyjnych w pobliżu dróg ekspresowych,
- niewykorzystany potencjał w zakresie rozwoju mieszkalnictwa.

Przedstawiona wizja rozwoju Gminy zostanie osiągnięta poprzez podejmowane przez wszystkich interesariuszy działania, określonymi jako misja rozwoju: GMINA GARBÓW silnym ośrodkiem mieszkalczym i gospodarczym, o rosnącym poziomie życia, zamożności i aktywności społecznej mieszkańców, dzięki efektywnemu wykorzystaniu dostępności komunikacyjnej, wewnętrznych (endogenicznych) potencjałów, rozwoju przedsiębiorczości oraz infrastruktury, przy poszanowaniu środowiska i przyrodniczych walorów gminy (obszar zrównoważonego rozwoju).

Celem głównym Strategii jest: „Wzrost jakości życia mieszkańców Gminy Garbów dzięki rozwojowi przedsiębiorczości i kapitału społecznego oraz zwiększeniu znaczenia Gminy jako obszaru atrakcyjnego dla inwestycji w sferze gospodarczej i mieszkalnictwa”. Cel ten zostanie zrealizowany poprzez nakreślone cele szczegółowe:

1. Wzrost rangi i znaczenia Gminy Garbów jako obszaru o atrakcyjnej ofercie inwestycyjnej, o bardzo dobrej dostępności komunikacyjnej, opartego na aktywności i przedsiębiorczości mieszkańców, z poszanowaniem rolniczego charakteru regionu.
2. Gmina Garbów silnym i popularnym centrum mieszkalczym (osiedleńczym) o znaczeniu regionalnym.
3. Rozwój społeczny i wzrost jakości życia mieszkańców Gminy Garbów oraz rozbudowa oferty edukacyjno-kulturalnej i rekreacyjnej.

Dla rozwoju społecznego i wzrostu jakości życia mieszkańców gminy w dokumencie zaproponowano, między innymi, następujące działania inwestycyjne: remont pałacu w Garbowie i dostosowanie go dla potrzeb działalności kulturalnej, utworzenie Centrum Aktywności Społecznej i Kulturalnej w Zagrodach – w byłym domu Kultury Cukrowni Garbów, modernizacja świetlic gminnych jako miejsc spotkań i integracji mieszkańców, stworzenie i rozwój zajęć pozalekcyjnych, wykreowanie i promocja ekologicznej żywności, opracowanie spójnej oferty kulturalnej integrującej mieszkańców, wytyczne i

oznakowanie szlaków spacerowych, pieszych, rowerowych na terenie Gminy Garbów, budowa systemu ścieżek rowerowych na terenie Gminy Garbów, poprawa dostępności miejsc zabytkowych oraz atrakcyjnych do wypoczynku i rekreacji, m.in. Kościelnisko, Grodzisko, Zespół Pałacowo-parkowy ze stawami, rewitalizacja zespołu pałacowo-parkowego w Garbowie (alejki i oświetlenie, pomost, plac zabaw dla dzieci, siłownia na świeżym powietrzu itp.).

5.1.3. Programu Ochrony Środowiska dla Gminy Garbów na lata 2023-2027 perspektywą do roku 2030

Podstawowym celem sporządzenia i uchwalenia Programu jest realizacja przez Gminę Garbów polityki ochrony środowiska zbieżnej z założeniami najważniejszych dokumentów strategicznych i programowych. Program Ochrony Środowiska jest dokumentem planowania strategicznego, zawierającym cele i kierunki polityki w zakresie ochrony środowiska, prowadzonej przez Gminę Garbów i określającym wynikające z nich działania. Program powinien stanowić podstawę funkcjonowania systemu zarządzania środowiskiem spajającą wszystkie działania i dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody na szczeblu gminy.

Stan środowiska oraz przewidywane zmiany w aspekcie planowanego rozwoju gminy wymuszają konieczność realizacji przedsięwzięć proekologicznych. Wymieniono następujące obszary interwencji, którym przypisano cele i zadania:

Obszar interwencji 1: Ochrona klimatu i jakości powietrza oraz zagrożenie hałasem.

Obszar interwencji 2: Gospodarowanie wodami.

Obszar interwencji 3: Gospodarka wodno-ściekowa.

Obszar interwencji 4: Gospodarka odpadami.

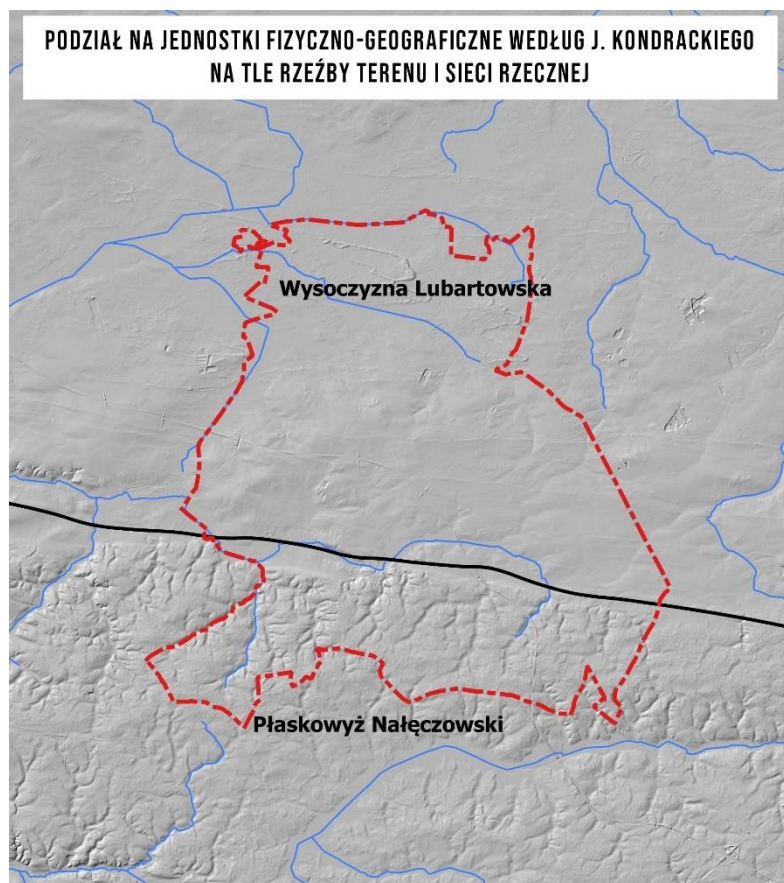
Obszar interwencji 5: Zasoby przyrodnicze.

W obszarze interwencji 5 wśród celów wymieniono ochronę istniejących terenów rekreacyjnych wraz z utrzymaniem ich w należytym stanie, z zadaniem polegającym na modernizacji zbiorników retencyjnych w Piotrowicach Wielkich i Gutanowie.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Garbów

Gmina Garbów położona jest w północno-zachodniej części powiatu lubelskiego i graniczy z gminami powiatu puławskiego Nałęczów, Markuszów, gminami powiatu lubelskiego: Jastków i Niemce oraz gminami Kamionka i Abramów z powiatu lubartowskiego. Gmina zajmuje powierzchnię 102 km², znajduje się w obszarze Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego w bliskiej odległości od Lublina. Gospodarka Gminy ma charakter rolniczo-usługowy. Pod względem walorów naturalnych Gmina Garbów należy do obszaru o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, które

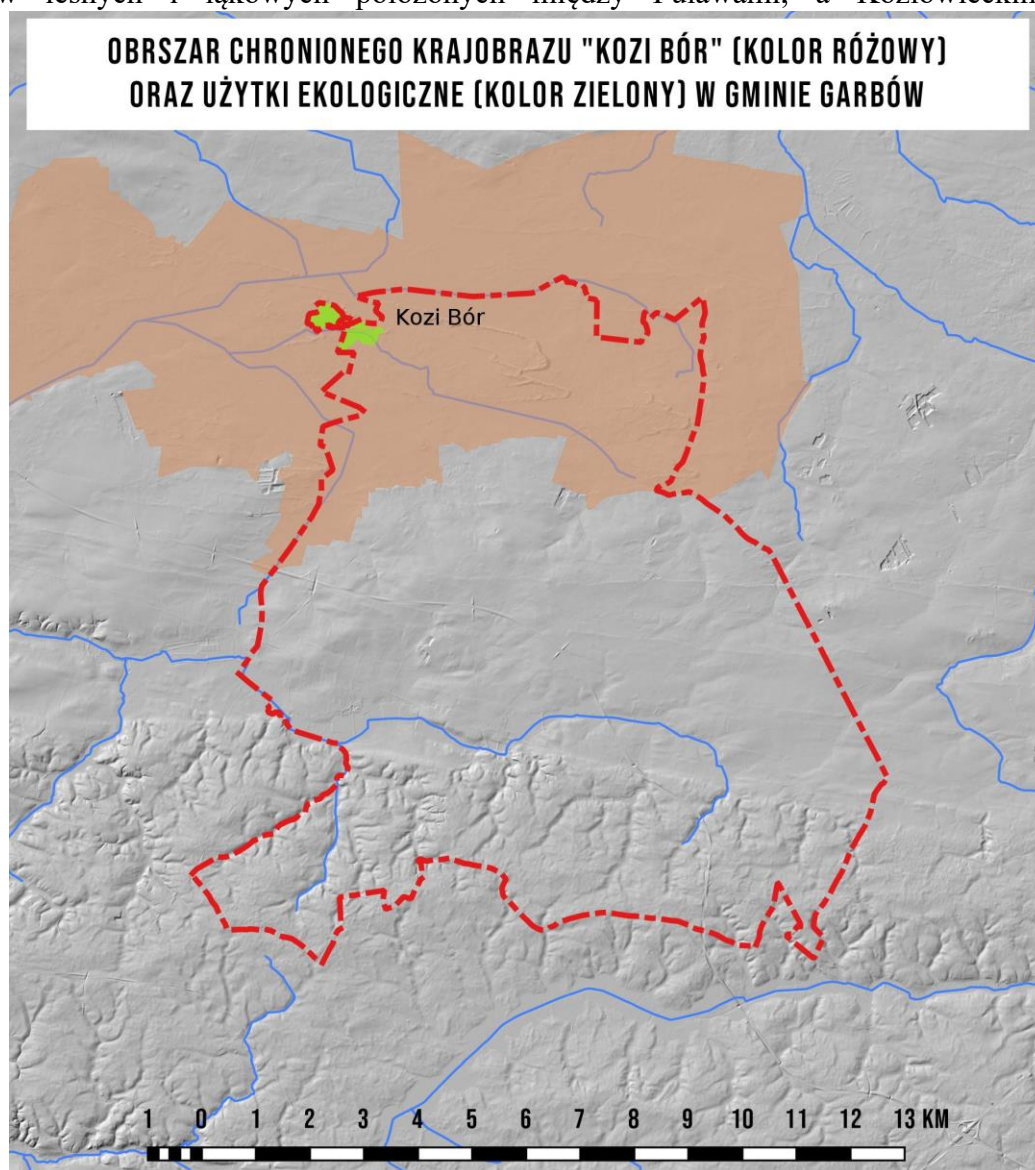

związane są przede wszystkim z różnorodnością ukształtowania terenu. Według podziału fizycznogeograficznego Polski wg. Kondrackiego powierzchnia gminy leży w dwu mezoregionach: na południu Płaskowyż Nałęczowski będący częścią Wyżyny Lubelskiej oraz leżącej na północy Wysoczyźnie Lubartowskiej, należącej do Niziny Południowopodlaskiej.

Teren gminy leżący na Płaskowyżu Nałęczowskim jest fragmentem rozległej wierzchowiny lessowej, silnie porożcinanej siecią głębokich wąwozów i dolin, których rzeźba powstała w efekcie wielowiekowej erozji wodnej oraz wskutek znacznego wylesienia. Deniwelacje terenu w okolicach Gutanowa osiągają 20 metrów. Jest to teren o dobrych glebach, które od czasów najdawniejszych były

atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich. Północna część terytorium gminy należąca do Wysoczyzny Lubartowskiej obejmuje fragmenty zdenudowanej staroglacjalnej wysoczyzny morenowej oraz rozległe obniżenia o charakterze równin wodnolodowcowych i zastoiskowych, miejscami porożciniane torfowiskami. Na północ od Woli Przybyszewskiej utworzyły się rozległe pola piasków eolicznych, z wydrami. Najwyższym punktem Wysoczyzny jest położony na pld od Piotrowic Wielkich wznoszącym się na wysokość 229 m n.p.m. a najniższym punktem - jezioro Duży Ług 153,6 m n.p.m. w płn-zach. krańcu gminy.

Najcenniejsze przyrodniczo ekosystemy zlokalizowane są w północnej części gminy i znajdują się tam tereny objęte prawną ochroną krajobrazową, należące do Obszaru Chronionego Krajobrazu „Kozi Bór”. Obszar Chronionego Krajobrazu „Kozi Bór” powołany został dla ochrony rozległych kompleksów leśnych i łąkowych położonych między Puławami, a Kozłowieckim Parkiem

Krajobrazowym oraz dla zachowania powiązań przestrzennych między terenami o wysokiej aktywności biologicznej. Obszar Chronionego Krajobrazu „Kozi Bór” charakteryzuje równinne ukształtowanie. Dominują bory sosnowe z udziałem dębu szypułkowego oraz bory mieszane. Przy północno-zachodniej granicy z gminami Markuszów i Abramów znajdują się dwa naturalne jeziora – „Rejowiec” i „Duży Ług”. Inne tereny o znacznej wartości przyrodniczej to dolina rzeki Kurówki ze stawami rybnymi oraz wąwozy lessowe w południowej części gminy.

Gmina w całości leży w zlewni Kurówki, będącej prawym dopływem Wisły. Kurówka zaczyna swój bieg ze źródła na wysokości 199 m n.p.m. w Piotrowicach-Kolonii i następnie płynie równoleżnikowo przez gminę Garbów. Dolina Kurówki jest ma charakter pradoliny powstałej po zlodowaceniu środkowopolskim, w kilku miejscach zwężając się nabiera charakteru przełomowego. W obrębie położonego nad Kurówką zespołu pałacowo-parkowego w Garbowie znajduje się zespół stawów rybnych powstałych w poł. XIX w. Części skrajne obszaru gminy należą do zlewni Ciemięgi (lewego dopływu Bystrzycy) – na południu, na wschodzie do zlewni Mininy (lewy dopływ Wieprza) i na pld-

zachodzie zlewni Bystrej (prawy dopływ Wisły). Południową i wschodnią częścią granic gminy przebiega dział wodny Wisła-Wieprz. W południowej części gminy, silnie urzeźbionej w pokrywie lessowej, występują okresowe ciekły wodne płynące w wąwozach.

Gmina ma charakter typowo rolniczy z bardzo niskim udziałem kompleksów leśnych - około 12%, które skupiają się w północnej części gminy oraz 88% udziałem użytków rolnych (w tym: łąki i pastwiska ok. 11,5%, grunty orne 76,3%¹³). Południowa część gminy, leżąca na Płaskowyżu Nałęczowskim, charakteryzuje się pagórkowatym krajobrazem z licznymi wzgórzami, dolinami i wąwozami lessowymi. Wśród gleb dominują urodzajne gleby lessowe: brunatne i płowe. W północnej, równinnej części gminy należącej do Wysoczyzny Lubartowskiej przeważają lessy piaszczyste i piaski pyłowate lessopodobne. Gmina Garbów położona jest w strefie klimatu umiarkowanego o widocznym wpływie klimatu kontynentalnego. Gmina charakteryzuje się 210 dniowym okresem wegetacji, średni opad roczny wynosi 536 mm, średnia temperatura +7,2°C.

5.2.2. Zarys dziejów obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Garbów od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Garbów, a w szczególności część południowa gminy, leżąca na terenie Płaskowyżu Nałęczowskiego, dzięki korzystnym dla rolnictwa warunkom glebowym, urozmaiconej rzeźbie terenu, a także dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są rozproszone stanowiska archeologiczne odkryte podczas planowanych badań powierzchniowych wykonywanych w latach 80-90-tych XX w. oraz badań wykopaliskowych prowadzonych przede wszystkim w trakcie budowy trasy szybkiego ruchu S17/S19. Materiały i rezultaty z badań wykopaliskowych zostały opracowane i dzięki temu nasza wiedza nie tylko na temat osadnictwa na tych terenach uległa wzbogaceniu. Jednakże dla poznania historii osadnictwa na terenie całej gminy najbardziej przyczyniły się planowane badania powierzchniowe prowadzone w ramach I etapu AZP w latach 1983, 1987 oraz badania późniejsze z lat 2007-2012. W ramach I etapu AZP przebadano teren całej gminy, a w ramach badań w latach 2007 - 2012 prowadzono badania wyprzedzające prace budowlane na trasie szybkiego ruchu. Najnowsze badania z lat 2007-2012 są szczególnie cenne, ponieważ archeolodzy prowadzili szerokopłaszczyznowe badania, obejmujące obszar 1,3 hektara.

W efekcie wszystkich wymienionych powyżej badań archeologicznych: planowanych wykopiskowych, ratowniczych wykopaliskowych, sondażowych oraz badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski ujawniono na terenie całej gminy 86 stanowisk na których zarejestrowano 125 faktów osadniczych. Występujący na stanowiskach archeologicznych materiał zabytkowy (ceramika, narzędzia i półwytwory z krzemienia) reprezentuje kultury archeologiczne występujących na Lubelszczyźnie ze szczególnym nasileniem materiału zabytkowego datowanego na epokę brązu oraz wczesne średniowiecze. Z analizy wyników dotychczasowych badań archeologicznych nasuwa się wniosek, że tereny gminy Garbów charakteryzują się intensywnym osadnictwem w okresach pradziejowych i wczesnohistorycznych z nasileniem w okresach neolitu, brązu (znaleziska kultury łużyckiej), oraz z okresu wczesnego średniowiecza, szczególnie licznie do X w.

Na wyszczególnionych w tabeli 4, 82 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 125 zespołów chronologiczno-funkcjonalnych zabytków (na niektórych stanowiskach reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej) a wyszczególnione w tabeli rozróżnienie na osady i ślady osadnictwa związane jest jedynie z ilością materiału zabytkowego który wystąpił na powierzchni stanowiska, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę”, co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość

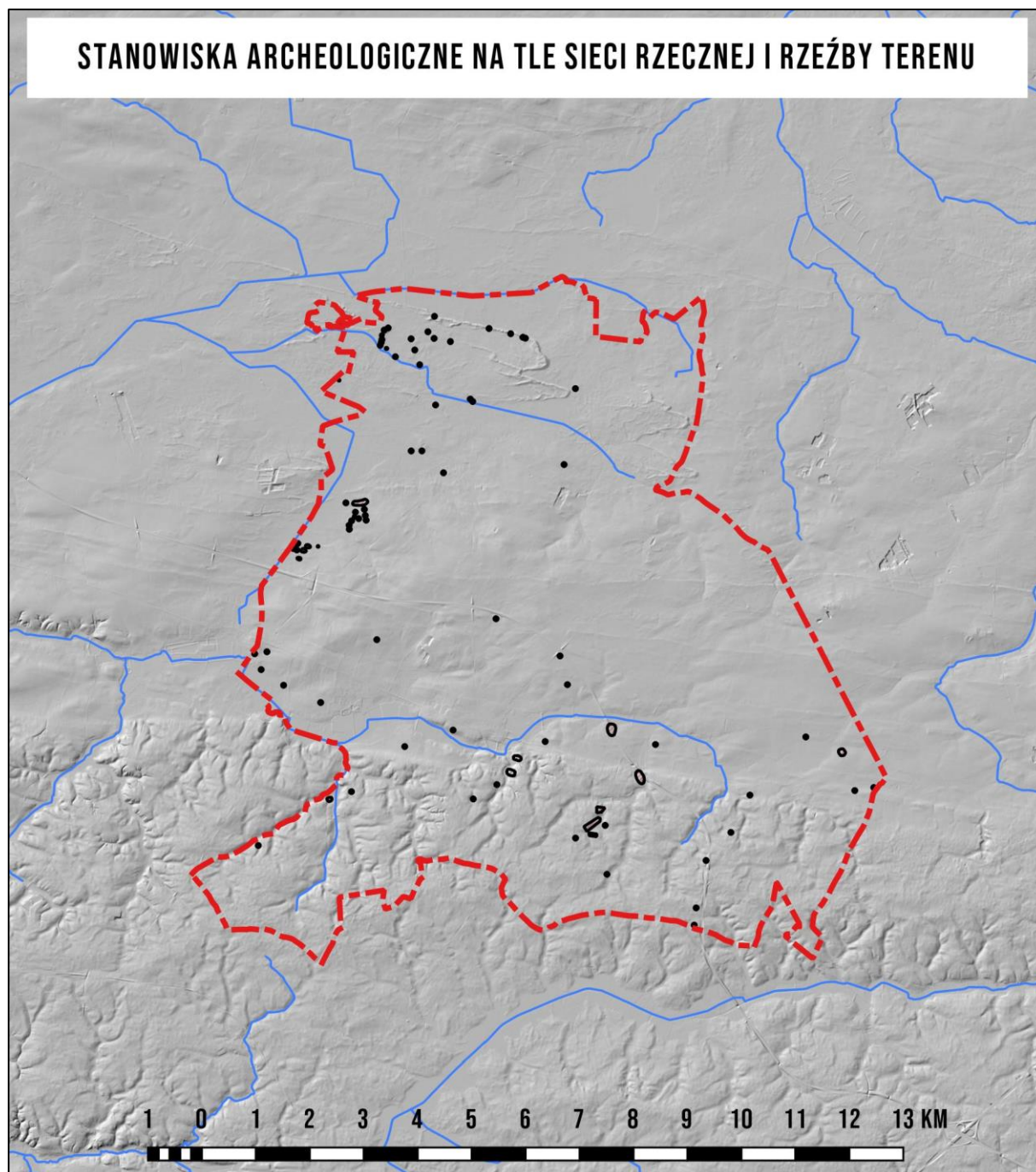
zasiedlania danego miejsca. Jednakże cechą charakterystyczną zaobserwowaną na obszarze całej gminy jest nieliczna frekwencja materiału zabytkowego na powierzchni i większość znalezisk przypisana jest do grupy „śladów osadnictwa”.

Najliczniej reprezentowane – 27 zespołów, są znaleziska pochodzące okresu wczesnego średniowiecza, z czego najwięcej to znaleziska datowane do X w. Są to bardzo cenne znaleziska ponieważ pochodzą z okresu kształtowania się wczesnych organizmów państwowych.

Drugą najliczniejszą grupę liczącą 26 zespołów są znaleziska datowane przez badaczy jako należące od wczesnej epoki brązu (materiały kultur mierzanowickiej i trzcinieckiej) oraz z późniejszych faz epoki brązu i zapewne żelaza, które badacze przypisali kulturze łużyckiej (15 zespołów określono jako należące do kultury łużyckiej). Następną pod względem liczebności grupę stanowią znaleziska określane jako „nieokreślone” (22 zespoły), które wraz ze znaleziskami określanymi jako „pradziejowe” (5 znalezisk) i „starożytnie” (2 zespoły) stanowią bardzo liczną grupę 29 zespołów, co stanowi prawie 25% znalezisk. Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczułych” na ich datowanie. Trzecią najliczniejszą grupę reprezentują znaleziska określane jako „nowożytnie” (20 zespołów). Jest to nie duża liczba znalezisk a powodem jest zastosowana podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski metodologia. W czasie kiedy przeprowadzano część badań terenowych, to jest na początku lat 80-tych XX w. instrukcja badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie uwzględniała jeszcze wyznaczania stanowisk z okresu staropolskiego i nowożytnych – do XIX wieku i zdecydowana większość zespołów znalezisk określanych ogólnie jako „nowożytnie”, pochodzi z najnowszych badań. Kolejną najliczniejszą grupę pod względem liczby znalezisk stanowią znaleziska z okresu neolitu, które wystąpiły w 13 zespołach znalezisk, z najliczniejszą reprezentacją znalezisk przypisanych kulturze pucharów lejkowatych (4 zespoły) i Kulturze amfor kulistych (3 zespoły) oraz pojedyncze znaleziska kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury lubelsko-wołyńskiej oraz 3 zespoły uzyskały datowanie ogólnie na okres neolitu, bez przynależności do określonej kultury. Na terenie gminy nielicznie reprezentowane są znaleziska z okresu lateńskiego oraz okresu wpływów rzymskich, bo materiał zabytkowy z tego okresu wydzielono na 4 stanowiskach (2 znaleziska kultury pomorskiej, 1 znalezisko kultury przeworskiej i 1 znalezisko datowane na okres wpływów rzymskich).

Brak jest śladów pochodzących z najstarszych okresów pradziejowych - do tej pory nie zarejestrowano żadnego stanowiska ze starszej epoki kamienia (paleolitu) ani też z okresu środkowej kamienia, to jest mezolitu.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych należy wysnuć wniosek, że tereny gminy Garbów nie były intensywnie zasiedlane w pradziejach. Niewiele jest stanowisk wielokulturowych i stanowisk, na których można by zaobserwować ciągłość osadniczą od neolitu, poprzez epokę brązu, do czasów nowożytnych. Z analizy przestrzennego rozmieszczenia stanowisk archeologicznych wynika ścisła zależność pomiędzy siecią wodną a osadnictwem od pradziejów do czasów nam współczesnych. Prawdopodobnie tą dla terenów gminy Garbów ilustruje zamieszczona powyżej mapa rozmieszczenia stanowisk archeologicznych, na której daje się zaobserwować koncentracja osadnictwa w częściach południowej i północnej gminy, przy prawie całkowitym braku stanowisk archeologicznych w centralnej części gminy, to jest na terenie wysoczyznowym, praktycznie pozbawionym cieków.

Dzięki znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy Garbów, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy Garbów. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Lubelszczyzny czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Jak do tej pory na terenie gminy Garbów nie natrafiono na znaleziska, które można by przypisać najstarszym okresom pradziejowym, to jest paleolitowi i mezolitowi, choć znaleziska z tych okresów są obecne na terenach sąsiadujących z gminą Garbów.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Najstarszymi kolonizatorami ziem wchodzących w skład Gminy Garbów była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich. Reprezentowana jest ona głównie przez **kulturę ceramiki wstęgowej rytej (KCWR)**. Jej nazwa pochodzi od kulistej formy naczyń glinianych zdobionych ornamentem rytym w postaci wstęg spiralnych i innych wątków geometrycznych. Przedstawiciele tej kultury przywędrowali na obszar dzisiejszej Polski przed ok. 5600 p.n.e. KCWR trwała do ok. 4900 p.n.e. Była to pierwsza w pełni neolityczna kultura na polskich ziemiach. Ludność tej kultury przemieszczała się na południu Polski stosunkowo szybko, posuwając się wzdłuż linii Wisły i Warty, zajmując najlepsze gleby nadające się pod uprawę, przede wszystkim urodzajne lessy południowej strefy obecnych ziem polskich. Odkryte tam najstarsze osady tej kultury, lokalizowane na brzegach dolin rzecznych. Osadnictwo było ruchome, po wyeksploatowaniu ziemi przenoszono się na nowe tereny. Osady były zasiedlane przez około 15 lat, po czym przenoszono się w nowe miejsca. Osiedla KCWR zakładane były na żyznych terasach rzecznych. Uprawiano na nich różnego rodzaju zboża jak: pszenicę płaskurkę, samopszę, orkisz, pszenicę zbitokłosą, jęczmień, proso, groch, soczewicę i mak. Zbierano dzikie jabłka, orzechy, poziomki, czereśnie. Oprócz uprawy zbóż hodowano bydło, owce lub kozy. W późniejszym okresie rozpowszechniła się gospodarka żarowa. Polegała ona na karczowaniu lasu i wypalaniu go. Żywny popiół zapewniał wystarczająco wysokie plony przez kilka lat. Na terenie gminy na pozostałości osady ludności tej kultury natrafiono podczas badań wykopaliskowych na stanowisku w Bogucinie.

Następnym etapem zasiedlania tych ziem było pojawienie się ludności rolniczej **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobywaniem i obróbką na masową skalę krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiążą się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych. Z terenu Gminy Garbów znamy potwierdzone 4 stanowiska tej kultury: w Bogucinie, Gutanowie, Leścach i Przybysławicach.

Kultura lubelsko-wołyńska (nazywana też kulturą lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej, kulturą ceramiki wstęgowej malowanej). Kultura ta należy do słabo poznanych kultur neolitycznych w Polsce i znalezisko na badanym wykopaliskowo stanowisku w Bogucinie należy potraktować jako bardzo cenne. Osadnictwo ludności kultury lubelsko-wołyńskiej skupia się na lessach, w bezpośrednim sąsiedztwie rzek i strumieni. Najbardziej zwarte zespoły osadnicze występują w dorzeczu Bugu i na

skraju Wyżyny Wołyńskiej. Znalezione z pozostałych ziem Lubelszczyzny osady miały średnicę rzędu 100–200 m. Otaczano je rowami o trójkątnym lub trapezowym przekroju oraz palisadą; umocnieniami służącymi prawdopodobnie ochronie bydła. Wewnątrz osad znajdowały się niewielkie jamy, zazwyczaj owalne, niekiedy z paleniskiem w środku. Jamy miały zazwyczaj ponad metr średnicy i nie więcej niż metr głębokości. Nie odkryto jak do tej pory śladów naziemnych konstrukcji mieszkalnych.

Zabytki ludności tej kultury datuje się na pierwszą połowę trzeciego tysiąclecia p.n.e. i ludność tej kultury pojawia się po najstarszym osadnictwie ludności kultury pucharów lejkowatych, a zanikają na rzecz ludności kultury amfor kulistych ok. roku 2500 p.n.e.

Kultura amfor kulistych

Kolejną grupą ludności neolitycznej, którą reprezentują znaleziska na stanowiskach w Bogucinie, Przybysławicach i Piotrowicach Dużych jest ludność kultury amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez jej ludność. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury.

Epoka brązu

Znaleziska z epoki brązu są licznie reprezentowane na terenie Gminy Garbów. Znaleziska związane z **kulturą trzciniecką** (około 1900 -1000 p.n.e) zostały zarejestrowane na obszarach AZP obejmujących Gminę Garbów na 4 stanowiskach w Woli Przybysławskiej. W niedalekiej odległości od gminy Garbów znajduje się zespół bogatych stanowisk, od których kultura czerpie swoją nazwę (tak zwane stanowisko eponimiczne) w Trzcińcu. To właśnie w okolicach Trzcińca, Dratowa, Żmijowisk i Kosiorowa ksiądz Antonii Chotyński pod koniec XIX w. dokonał odkryć materiałów tej kultury, które wybitny polski archeolog prof. Józef Kostrzewski z Poznania nazwał „kulturą trzciniecką”. Okres największego rozwoju tej kultury przypada na okres 1500 – 1300 l. p.n.e, kiedy to ludność tej kultury zajmuje rozległe obszary międzyrzecza Wisły, Bugu, Sanu po zachodnią Ukrainę. Ludność tej kultury posiadała umiejętność wytopu metali, w szczególności brązu i wytwarzała z niego zarówno narzędzia, broń jak i ozdoby. Nie odstąpiła jednak od wytwórczości krzemieniarskiej i właściwie przez cały okres jej trwania posługiwała się wyrobami krzemiennymi. Ludność tej kultury prowadziła raczej osiadły tryb życia trudniąc się głównie rolnictwem. Ludność kultury trzcinieckiej grzebała swoich zmarłych najczęściej w obrządku szkieletowym pod nasypami kurhanów, chociaż występują także groby szkieletowe płaskie, bez nasypu. Niektórzy badacze utożsamiali ją z ludnością prasłowiańską co nie jest jednoznaczne i do dziś toczą się spory o jej przynależność etniczną.

Zdecydowanie liczniejsze niż znaleziska kultury trzcinieckiej, na terenie gminy Garbów reprezentowane są stanowiska ludności **kultury lużyckiej**. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciała palnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim

stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są także grodziska tej kultury. Ślady związane z pobytem ludności tej kultury odkryto na stanowiskach w Bogucinie, Przybysławicach, Piotrowicach Dużych i Woli Przybysławskiej.

Okres lateński

Wśród stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy Garbów znalazły się datowane na okres Okres lateński – okres w pradziejach Europy Środkowej i Zachodniej trwający od 400 p.n.e. do początku naszej ery. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkanymi przez Celtów. Również do kręgu związanego z tzw. zespołem kultur pól popielnicowych należą występujące na terenie gminy Garbów 2 stanowiska ludności **kultury pomorskiej**, znane z terenów Polski głównie z grobów popielnicowych znajdujących nie rzadko pod „kloszami” z dużych naczyń glinianych. Na obszarze swojego występowania w zwyczajach pogrzebowych ludności tej kultury występuje obrządek ciałopalny. Jego charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia, schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, symbolizującej zmarłego, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuscu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Zwyczaj dekorowania popielnic symbolicznymi twarzami ludzkimi zanikł w IV w p.n.e. Popielnice (zazwyczaj 5-6, maksymalnie do 30 sztuk) z popiołami zmarłych ustawiano w prostokątnych skrzyniach z kamiennych płyt, stąd też inna nazwa tej kultury – kultura grobów skrzynkowych. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń. Dwa stanowiska związane ze śladem osadnictwa ludności tej kultury zarejestrowano na terenie Przybysławic i Woli Przybysławskiej.

Okres Wpływów Rzymskich i Wędrówek Ludów.

Na terenie Gminy Garbów znaleziono jak do tej pory jedynie dwa stanowiska z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym III wieku p.n.e do V wieku naszej ery i jest reprezentowany przez stanowiska **kultury przeworskiej**. Geneza tej kultury jest nie jednoznaczna. Powstała prawdopodobnie na bazie kultury pomorskiej okresu lateńskiego. Tworzyły ją plemiona zaliczane przez starożytnych autorów do, między innymi germańskich ludów. Dla terenów Polskich byli by to Wandalowie. Nie brak jednak teorii o miejscowym - autochtonicznym pochodzeniu ludności, pozostającej pod wpływem starożytnego Rzymu i ludów migrujących przez jego prowincje. Liczni badacze sugerują, że ludność zamieszkująca w tym czasie tereny w dorzeczu Wisły mogła stanowić element protosłowiański. Znaleziska przedmiotów kultury materialnej manifestują się elementami uzbrojenia, są to miecze, „umba” tarcz, noże, groty włóczni i strzał, oraz bogatym zdobnictwem przedmiotów metalowych, zarówno z metali szlachetnych, jak i brązu, miedzi. Są to głównie różnego rodzaju zapinki (fibule), guzy, pierścienie itp. Często spotykane są rzymskie denary zarówno z okresu Republiki jak i cesarstwa. Na terenie gminy Garbów, jak do tej pory, odkryto w Woli Przybysławskiej stanowisko związane z pobytem ludności tej kultury.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

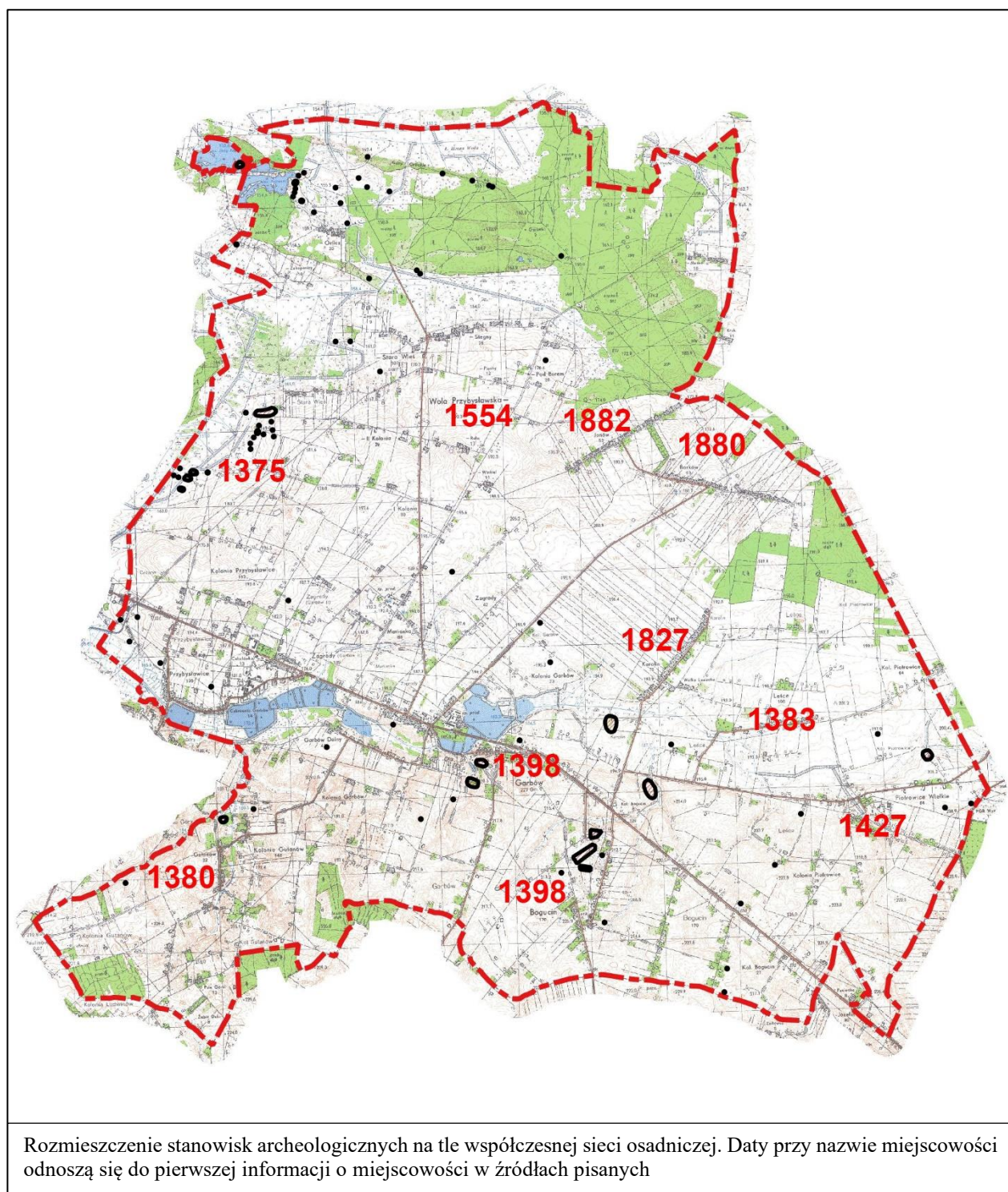
Okres ten jest nierozzerwalnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej a na terenie gminy Garbów znajduje się wpisane do rejestru zabytków grodzisko w Garbowie oraz towarzysząca mu otwarta osada datowane na wieki od VIII do X. Grodzisko było badane wykopaliskowo podczas których natrafiono na pozostałości budynku typu półziemiankowego z piecem o konstrukcji kamiennej. Materiał ceramiczny datowany jest na VIII – IX wiek. W czasach

historycznych na grodzisku funkcjonował cmentarz grzebalny, na którym dokonywano pochówków jeszcze w latach 20-tych XX w. (a nawet w latach 60-tych – pochówków w kaplicy Moskalewskich). W związku z tym wiele obiektów zabudowy grodziska zostało przez cmentarz bezpowrotnie zniszczonych.

Najstarsze znaleziska z okresu wczesnego średniowiecza z terenu gminy Garbów pochodzą z VIII-IX wieku, oraz X – XII wieku. Przez analogie do sąsiadujących obszarów możemy sądzić, że były to osady otwarte w formie mniejszych lub rozległych osad, niekiedy wzmocnionych ostrokołem.

Późniejsze osadnictwo, do XV w. związane może być już z rycerskimi nadaniami, które z czasem przechodzą w większe majątki szlacheckie zaliczane już do okresu Staropolskiego. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym a dane skąd je zaczerpnięto pochodzą z dwu źródeł: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, oraz *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna* (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>)

BOGUCIN	pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca miejscowości pojawiła się w 1398 r. jako Boguczyn , a w późniejszych dokumentach jako <i>Boguczyn</i> , a w 1786 już jako Bogucin .
BORKÓW	pierwsza wzmianka z 1880 r. [<i>Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. I-XV. Warszawa 1880-1902..</i>]
GARBÓW	po raz pierwszy jako Garbow pojawia się jako własność szlachecka Jana Szczekockiego w dokumencie z 1326 r.
GUTANÓW	pierwsza wzmianka z 1380 r. jako <i>Guhanow kop.</i> ,
JANÓW	po raz pierwszy wzmiankowany w 1880.
KAROLIN	po raz pierwszy wzmiankowany w 1827.
LEŚCE	jako <i>Lescze</i> w dokumencie z 1383 r.
PIOTROWICE	
WIELKIE	po raz pierwszy wzmiankowane w 1427 r. pod nazwą <i>Pyotrowicze</i> ; w dokumentach średniowiecznych występują trzy miejscowości o nazwie Piotrowice, wszystkie położone w niedalekim sąsiedztwie: Piotrowice zwane później Wielkimi w parafii Garbów, Piotrowice zwane później Małymi w parafii Wąwolnica oraz Piotrowice w parafii Bychawka i Krężnica.
PRZYBYSŁAWICE	po raz pierwszy wzmiankowane w 1375 r.
WOLA	
PRZYBYSŁAWSKA	po raz pierwszy wzmiankowana w 1554 r.

Dzieje dzisiejszego województwa lubelskiego we wczesnym średniowieczu ściśle związane są z plemionami Łędzian, Dulebów, Bużan (wspominał o nich Geograf Bawarski) i Wołynianami (wymienionymi przez Nestora w *Powieści minionych lat*). Przyjmuje się, że Dulebowie, Bużanie i Wołynianie byli jednym plemieniem, które w różnych okresach różnie nazywano i którzy od wschodu graniczyli z Łędzianami, zajmującymi teren międzyrzecza Wisły i Bugu. W okresie wczesnego średniowiecza w Garbowie funkcjonuje grodzisko, na którym archeolodzy odkryli konstrukcję półziemiankową z kamiennym piecem, datowane na VIII-X w. Pozostałości konstrukcji

półziemiankowej odkryto także na przedpolu fosy, prawdopodobnie są to pozostałości osady przyrodowej.

W X w. zachodnia część domeny Dulebów została zajęta przez Lędzian, i dalsza historia ziem w tym okresie wiąże się ściśle z rywalizacją o tak zwane Grody Czerwieńskie. W 979 r. (funkcjonuje także data 981 r., podawana za Letopisem Nestora) Grody Czerwieńskie zostają zajęte przez Włodzimierza Wielkiego i po trwających do 1031 r. walkach zostały włączone w obręb ziem ruskich przez Jarosława Mądrego i w ten sposób weszły one w skład silnego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Ziemie te to tereny pogranicza, na którym dwa kształtujące się państwa feudalne Polski i Rusi toczyły walkę.

Dzięki swojemu położeniu w centrum głównego pasa osadniczego na Lubelszczyźnie parafia w Garbowie powstała już w pierwszej połowie XII wieku. Należała do grupy sześciu pierwszych na terenie południowo-wschodniej Polski. Pierwsze wzmianki pochodzą z zapisków watykańskich oraz z kroniki Jana Długosza z 1326 r. i wynika z nich, że funkcjonowała już w pełni zorganizowana parafia, z drewnianym kościołem św. Wojciecha. Historia osadnictwa zaobserwowana w źródłach pisanych dotyczących osad w gminie Garbów powiela sytuację zaobserwowaną także na pozostałych terenów województwa lubelskiego. Bardzo niewiele jest źródeł historycznych zwłaszcza do końca XIV w. dotyczących osadnictwa na tych terenach, a według historyków jedynie 1/6 osad wyłania się z mroków historii. Historycy wysuwają przypuszczenia, że w II i III ćwierci XIV w. szczególnie dotkliwe były zniszczenia spowodowane walkami z Litwą o opanowanie Rusi południowo-zachodniej. Doskonałe źródło do poznania najwcześniejszych dziejów Polski, jakim jest *Liber beneficiorum* Jana Długosza (powstałe w latach 1470 – 1480), w którym podawano dane dotyczące świętopietrza (denar od łebka dla papieża – stąd świętopietrze) w odniesieniu do każdej osady, ma w przypadku Lubelszczyzny największe braki. Najpełniejsze dane dotyczące osadnictwa interesujących nas terenów przynoszą późniejsze źródła o charakterze fiskalnym: *Liber Retaxationum* z 1529 r. i Rejestry poborowe z lat 1531 i 1533. Nieocenionym źródłem wiedzy o mieszkańcach są księgi metrykalne. Postanowienia Soboru Trydenckiego (1543-1546) nakazały, aby księgi zawierały imię dziecka, datę chrztu, imiona rodziców, imiona rodziców chrzestnych i imię szafarza chrztu. Nakaz ten wprowadzono w 1593 przez synod diecezjalny krakowski. Dzięki temu księgi stanowią jedne z głównych źródeł historycznych w badaniach demograficznych, genealogicznych, socjologicznych czy też dotyczących nazewnictwa.

W XIV w. nastąpiły pierwsze lokacje miast. W 1317 r. nastąpiło nadanie przywileju lokacyjnego dla Lublina przez Władysława Łokietka. Województwo lubelskie zostało utworzone w 1474 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Wcześniej ziemie te należały do województwa sandomierskiego. W przeciwieństwie do większości województw staropolskich, które jako jednostki podziału administracyjnego powstały z XIII wiecznych księstw dzielnicowych, województwo lubelskie powstało na drodze stopniowego wyodrębniania się z województwa sandomierskiego. Podczas panowania Kazimierza Jagiellończyka ziemia lubelska posiada osobnego starostę, sędziego, chorążego, wojskiego pomimo formalnej przynależności do województwa sandomierskiego, a w połowie XV w. posiadała już pełną hierarchię urzędniczą, co prawda bez wojewody, który pojawia się w 1474 r. Ustalone wówczas granice województwa lubelskiego trwały niezmienione do rozbiorów Polski. Przyczyny wyodrębnienia się samodzielnego województwa lubelskiego upatruje się między innymi w eksplozji demograficznej i gospodarczej ziemi lubelskiej do tej pory wyniszczanej wojnami, a po unii jagiellońskiej z Litwą ziemia lubelska znalazła się w bezpiecznym środku wielkiego państwa. Powstałe w 1474 r. województwo objęło powiat lubelski, który wkrótce wchłonął powiaty wąwolnicko-kurowski, parczewski i urzędowski. W XV wieku wyodrębniły się sądy ziemskie jako sądy w sprawach cywilnych dla stanu szlacheckiego. Okręgi sądowe nazywano powiatami – ponieważ sądy ziemskie nie miały stałych siedzib, ale dokonywały objazdów całego terytorium zatrzymując się na pewien czas w znaczniejszych

ośrodkach i właśnie te ośrodki utworzyły powiaty a sama nawa wywodzi się od „dnia wietnego”, czyli wiecu – zgromadzenia sądowego. Pierwsze sejmiki szlacheckie nowopowstałego województwa lubelskiego odbyły się w Urzędowie, a od 1532 r. odbywały się w Lublinie. Najmniejszą jednostką podziału administracyjnego kraju była parafia i stan ten utrwalił się aż do czasu zaborów. W administracji kościelnej województwo lubelskie należało w czasach nowożytnych do łacińskiej diecezji krakowskiej (metropolia gnieźnieńska). Wśród mniejszości wyznaniowych dominowali Żydzi (m.in. gminy w Lublinie, Parczewie, Łukowie, Kocku). W Bełżycach oraz Piaskach pod Lublinem mieszkaly zorganizowane społeczności protestanckie.

Od końca XIV w. Garbów i okoliczne majątki należały do rodu Szczekockich herbu Odrowąż, który przybył do Polski z Moraw i dopiero później pojawiają się inne rody. Za okazane zasługi król Władysław Jagiełło nagroził Jana ze Szczekocin kasztelanią lubelską, dając początek władaniu Szczekockich na Ziemi Garbowskiej. Położenie na ważnej trasie z Lublina do Gołębia, gdzie znajdowała się przeprawa na Wiśle, stanowiło o atrakcyjności i tych terenów, dając możliwość uzyskania dochodów z obsługi podróżnych. W połowie XV w. w Bogucinie powstaje dwór wybudowany przez Dobiesława Szczekockiego, który był dziedzicem Bogucina w latach 1442-1463. W XVI w. pojawia się ród Ożarowskich, którego przedstawiciel Mikołaj za zasługi swojego ojca Sylwestra podkomorzego dworu królewskiego, otrzymał od króla w dziedziczne posiadanie Przybysławice. Mikołaj przechodząc pod koniec XVI w. na arianizm oddał przywilej posiadania Przybysławic, wprowadzając w życie głoszone przez arian poglądy wyrzeczenia się własności. W I połowie XVII w. dobra Garbów i Bogucin znalazły się w posiadaniu Iżyckich. Z kolei wieś Leśce była własnością szlachecką o charakterze częściowym. Około 1400 r. wzmiankowany jest Piotr Leszczecki, który po kupnie sołectwa we wsi Jastkowa Dąbrowa włączył je do wsi Leszcze. Dokumenty z XV w. wymieniają wielu właścicieli, i tak w latach 1417-30 Piotra h. Nałęcz, 1420-57 Jana Leszczeckiego, 1441-66 Piotra z Lesiec alias Piotrowic, 1470-1480 dziedziców Grota i Andrzeja h. Nałęcz, pod koniec XV w. na terenie wsi funkcjonowały dwa folwarki a w 1512 r. dobra Józefa z Leśc zostały skonfiskowane za niestawienie się na wyprawę wojenną.

Wieś Piotrowice (zwane później Wielkimi) były własnością szlachecką, należącą w XV w. do rodu Konińskich h. Rawa oraz Nałęczów z Leśc. Pod koniec XV w. we wsi funkcjonowały dwa folwarki, a w I połowie XVI w. pobierany jest podatek z młyna.

Gutanów jako wieś szlachecka wchodził w XIV w. w skład klucza bochotnickiego, należącego do Dzierżka i Ostasza z Bejsc i Mełgwi. W 1415-25 nastąpił podział pomiędzy braćmi Maciejowskimi, w latach 1470-80 dziesięcinę opłacano plebanowi w Garbowie, w 1516 dobra Gutanów zostały skonfiskowane Janowi i Stanisławowi Febroniom i nadane Mikołajowi Śmietance dworzaninowi królewskiemu.

Rozwój gospodarczy Ziemia Lubelska zawdzięczała szlakom kupieckim, które przezeń przebiegały na przełomie XII i XIII przez ziemie wschodnie, ciągnął się szlak, który łączył handel arabski z Europą Zachodnią. Jego znaczenie jeszcze bardziej wzrosło po niszczących najazdach mongolskich. Natomiast w wieku XV znaczenia nabrał szlak kupiecki Wrocław – Lublin – Lwów, który konkurował ze starszą drogą handlową Wrocław – Kraków – Lwów. Szlak omijający stołeczny Kraków na korzyść Lublina miał charakter europejskiej drogi kulturowej. W 1450 r. oraz 1454 r. król polski Kazimierz Jagiellończyk wystawił dokumenty, w których zezwolił kupcom jeździć z Rusi do Wrocławia. Wskazał w nich trasę pomiędzy Śląskiem a Lwowem: Bolesławiec – Wieluń – Brzeźnica – Radomsko – Przedbórz – Żarnów – Opoczno – Skrzynno – Radom – Zwolen – Kazimierz – Lublin – Krasnystaw – Hrubieszów. W 1455 r. polecił urzędnikom respektować swobodę podróżowania nią wobec wszystkich kupców. Dokumenty te zapoczątkowały międzynarodową karierę nowego szlaku handlowego, łączącego najważniejsze ośrodki Śląska (wówczas w Królestwie Czeskim) oraz Rusi (w granicach Królestwa Polskiego). Trakt Wrocław – Lublin – Lwów wykorzystywali kupcy do

prowadzenia handlu: suknem, wołami, woskiem, futrami. Na otwarciu drogi radomsko–lubelskiej, która umożliwiała omijanie uciążliwego składu w Krakowie, zyskali przede wszystkim mieszczaństwo lubelscy. Dzięki dogodnemu położeniu miasta oraz przywilejom królewskim, stali się pośrednikami w wielkim handlu, zwłaszcza podczas jarmarków. Na szlaku bogacili się również kupcy z Wrocławia, utrzymujący żywe kontakty z Europą zachodnią, jak również kupcy ze Lwowa, uczestniczący w handlu wschodnim. Trakt łączący Wrocław i Lwów za pośrednictwem Lublina odgrywał międzynarodową rolę i umożliwiał wymianę kulturową pomiędzy cywilizacją łacińską i bizantyńską, a więc Zachodem i Wschodem Europy. Okres od XV do połowy XVI w. to szczytowy okres rozwoju zwłaszcza Lublina jako stolicy województwa i ziem sąsiadujących. W pierwszej połowie XVI wieku proboszczem parafii grabowskiej był Jan Ożarowski, kapelan króla Zygmunta. Ufundował on w 1512 roku wielki dzwon o wadze około 1000 kg, który pomimo burzliwych dziejów przetrwał do naszych czasów.

Od czasu podpisania Unii Lubelskiej (w 1569 r.) województwo zaczęło odgrywać znaczącą rolę polityczną. Lublin był miejscem obrad sejmików oraz od chwili utworzenia Trybunału Koronnego (w 1578 r.) stał się również stolicą sądową dla całej Małopolski. Nastąpił znaczny rozkwit miast, rozwój handlu i rzemiosła oraz wzrost liczby ludności. Tworzyły się wielkie majątki rodów magnackich m.in. Zamoyskich, Czartoryskich, Potockich, Firlejów, Tarnowskich. Kwitła kultura i sztuka, np. renesans lubelski - popularna odmiana stylu renesansowego w architekturze sakralnej, która objęła zasięgiem swojego występowania obszar od Grodna aż po Kalisz.

Na początku XVI w. wybudowany został kolejny kościół w Garbowie, którego opis w aktach wizytacyjnych świadczy, że jest to stosunkowo duży kościół z czterema ołtarzami, sygnaturką na kopule oraz 3 dzwonami w dzwonnicy. Przesłanką świadczącą o wybudowaniu w tym czasie nowej świątyni może być fundacja przez Jana Ożarowskiego dużego dzwonu, co może sugerować wybudowanie nowej świątyni a na pewno nowej dzwonnicy. W połowie XVI w. ówczesny proboszcz Mikołaj Szczekocki przechodząc na arianizm złupił bogaty skarbiec kościelny. Kościół ten został zniszczony przez Szwedów w czasach „potopu”. Według miejscowego podania, na górze, na której znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne oraz późniejszy cmentarz „stary”, miał stać kościół arjański. Według opisu Starego Cmentarza w Kronice Parafialnej z 1923 r. „starzy ludzie i dzisiaj ten cmentarz arjańską górką nazywają”.

W 1648 r. Gutanów należał do Wawrzyńca Rostworowskiego, chorążego kaliskiego oraz częściowo do Jana i Andrzeja Lesieckich. W połowie XVII w. Garbów należał do Daniela Iżyckiego, a w końcu do Iżyckich należały także Gutanów i Bogucin. Po Iżyckich Garbów przeszedł w ręce Szymona Kawieckiego. Na początku XVIII w. Garbów i Przybysławice należały do Sieniawskich i od tego czasu oba majątki są ze sobą trwale związane. W latach 20-tych XVIII w. Elżbieta Sieniawska wybudowała pod nadzorem architekta Franciszka Mayera w Przybysławicach dwukondygnacyjny pałac z oficyną dla gości, który już od 1730 r. zaczął popadać w ruinę, po wywiezieniu wyposażenia do Puław. W fasadę kościoła we Włostowicach pod Puławami wmurowana jest pochodząca z Przybysławic rzeźba o motywach antycznych.

Druga połowa XVII w. rozpoczyna okres upadku gospodarczego ziem województwa lubelskiego, a początkiem jest powstanie Chmielnickiego w 1648 r., które kończy okres prosperity Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a rozpoczyna kilkudziesięcioletni okres wojen z Kozakami i Tatarami (1648-1654), Rosjanami (1654-1656), Szwedami (1655-1656), Węgrami (1657) i Turkami, w czasie których zarówno Korona jak i Litwa poniosły duże straty ludnościowe i materialne. W wyniku działań wojennych oraz przemarszu wojsk ucierpiały zarówno dwory jak i własność włościańska. Skalę zniszczeń opisują dokumenty archiwalne dotyczące dawnego Gutanowa, z których wynika, że Szwedzi oraz Tatarzy zostawiali za sobą spaloną ziemię „*Co robili poganie wypisać trudno. Stali przez niedziel cztery continue, w tym czasie wszystko spaśli, wydeptali i kłosa nie zostało całego, prawie z ziemią*

zrównali, popalili, rozebrawszy stodoły, chlewy, obory we dworze i u chłopów płoty. Sad na kulbaki część wysiekli. Konie, woły, bydła, owce zabrali i cokolwiek mogli zepsować, zepsowali. Okna i jednego we dworze, pieców, stołów, nic nie zostało”. W XVII w. zanotowano w Polsce jedynie 32 dni pokoju. Do ponownego wyniszczenia tych ziem doszło podczas III wojny północnej (1700-1721) oraz pod koniec wieku XVIII podczas insurekcji kościuszkowskiej. Doprowadziło to do wyludnienia miast i wsi, upadku rzemiosła i handlu.

W 1738 dochodzi do kolejnej zmiany właściciela Gutanowa i zostaje sporządzony szczegółowy inwentarz, dzięki któremu dowiadujemy się o założeniu przestrzennym założenia dworsko-folwarcznego, które było w owym czasie znacznie zaniedbane. Dzięki temu dokumentowi możemy wnioskować, że istniejący w Gutanowie dwór mógł zostać wzniesiony na początku XVII lub nawet jeszcze w XVI w. Dobra gutanowskie w 1750 r. nabyła rodzina Dłuskich herbu Nałęcz, a pierwszy właściciel Tomasz Dłuski był w służbie Augusta Czartoryskiego i zamieszkał w Gutanowie budując prawdopodobnie ok. 1760 r. nowy dwór, w miejsce tego znanego z dokumentu z 1738 r.

W połowie XVIII w. majątek garbowski odkupił od Czartoryskich Michał Granowski, sekretarz wielki koronny, który 15 marca 1785 r. otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przywilej lokacyjny na założenie miasta na prawie magdeburskim we wsi Garbów. Michał Granowski, sekretarz wielki koronny, należał do grona zwolenników i współpracowników króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W przywileju król zezwolił Granowskiemu na lokację miasteczka i wszelkie prace architektoniczno-budowlane związane z jego założeniem, a także na osiedlanie w nim mieszczan, kupców i rzemieślników oraz ludzi różnych stanów i pochodzenia. Nadał miastu nazwę Garbów, znak, czyli herb: lwa w polu czerwonym oraz prawo magdeburskie, którego przepisy regulowały organizację i kompetencje władz miejskich. W przywileju lokacyjnym król udzielił także specjalnego pozwolenia na organizowanie w Garbowie targów, które miały się odbywać co tydzień w poniedziałki oraz corocznych jarmarków w dni odpustów w garbowskim kościele parafialnym: 23 kwietnia (św. Wojciecha), 31 lipca (św. Ignacego Loyoli), 6 sierpnia (Pańskie Przemienienie), 6 listopada (św. Leonarda). Mieszkańcy lokowanego miasteczka, na wzór innych polskich miast, otrzymali od króla prawa i wolności przysługujące mieszczanom. Rozkazał on także, aby przywilej został wprowadzony w życie poprzez podanie do wiadomości publicznej jego treści przez woźnych sądowych w miastach oraz oblatowanie, czyli wpisanie go do ksiąg sądowych. Sytuacja polityczna Polski, która znalazła się pod zaborami obcych mocarstw, przekreśliła plany Granowskiego dotyczące utworzenia w Garbowie miasta a ostatecznie szansę na założenie miasta pogrzebała śmierć jego syna Antoniego, który poległ w czasie powstania kościuszkowskiego podczas obrony warszawskiej Pragi w 1794 roku. W 1792 roku Garbów gościł księcia Józefa Poniatowskiego i Tadeusza Kościuszkę. Pamiątką tego wydarzenia jest skromny kamień – pomnik przy szosie w parku w miejscu postoju sztabu. W 1795 r., po III rozbiorze Rzeczypospolitej, ziemie należące obecnie do gminy Garbów znalazły się pod panowaniem austriackim, wchodząc w skład tzw. Galicji Zachodniej. Od 1809 r., w wyniku zwycięskiej ofensywy księcia Józefa Poniatowskiego, weszły w skład Księstwa Warszawskiego w ramach departamentu lubelskiego. Po upadku Napoleona Bonaparte, na mocy ustaleń Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r., ziemie te nie wróciły już do Austrii i znalazły się pod panowaniem Rosji w ramach Królestwa Polskiego. Po utworzeniu Królestwa Polskiego departamenty przemianowano na województwa. W 1819 r. majątek Garbów i Przybysławice nabył Jan hr. Jezierski, późniejszy marszałek szlachty Guberni Lubelskiej, który założył w majątku gorzelnię oraz gospodarstwo rybne podnosząc rentowność majątku.

XIX wieczne księgi wieczyste dokumentują częste zmiany właścicieli majątków na terenie Gminy Garbów, i tak jest na przykład z majątkiem w Piotrowicach Wielkich, który wielokrotnie przechodził z rąk do rąk aby w 1899 r. znaleźć się w rękach Ludwika Budzisława Kopcia. Nowy właściciel wznosił zachowany do dzisiaj budynek dworu.

Do wybuchu powstania listopadowego ośrodkiem życia umysłowego, poza Lublinem, były

Tereny gminy Garbów na jednej z najstarszych map Polski w dużej skali (1:225 000) – mapie Karola de Petrheesa z 1786 r.

Mappa szczegulna województwa lubelskiego : zrządzona z innych wielu mapp miejscowych tak dawniey iak i świeżo odrysowanych tudziez goscincowych i niewątpliwych wiadomosci wszystko według reguł geograficznych i obserwacyi astronomicznych.

Puławy. W czasie powstań listopadowego (1830-1831) i styczniowego (1863-1864) region był ważnym terenem walk narodowowyzwoleńczych. Za udział w powstaniu listopadowym bardzo wielu Polaków musiało emigrować z Królestwa Polskiego w obawie przed represjami carskimi.

W 1850 r. majątek w Leścach kupił Dionizy Trzeciński i władał nim do II wojny światowej co ustabilizowało sytuację własnościową majątku, który na przestrzeni XVII i XVIII wielokrotnie zmieniał właścicieli. Wkrótce po kupnie majątku Dionizy zaczął budowę, zachowanej do dziś nowej siedziby, którą ukończył zapewne w 1855 r. (data na schodach wewnętrznych). Rozbudowany został także folwark, i w 3 ćw. XIX w. znajdowały się na nim 23 drewniane budynki i wiatrak a według pomiaru z 1885 r. majątek liczył 526 ha ziemi.

Wskutek represji po powstaniu styczniowym nastąpiła kolejna zmiana administracyjna i Rosjanie wprowadzili gubernie, które zastąpiły województwa, obwody zmieniono na powiaty a powiaty na okręgi i tereny obecnej gminy Garbów należały wówczas do guberni lubelskiej, powiatu nowoaleksandryjskiego. Z chwilą wybuchu powstania styczniowego 22 stycznia 1863 r. Tymczasowy Rząd Narodowy wydał dekret uwłaszczeniowy chłopów, który miał ich przyciągnąć do wojsk

powstańczych. Z kolei, w celu odciągnięcia chłopów od udziału w powstaniu władze carskie ogłosiły ukazy uwłaszczeniowe chłopów. Wskutek uwłaszczenia zostały całkowicie zmienione zasady prowadzenia gospodarstw przez dotychczasowych właścicieli ziemskich, którzy nie tylko utracili ziemie, ale utracili także dotychczasową darmową siłę roboczą i zmuszeni zostali do dostosowania się do gospodarki kapitalistycznej. W 1867 r. Garbów został siedzibą gminy. Na tereny gminy składały się grunta dworskie (folwarki) oraz włościańskie. Na czele gminy stał sołtys, którego wybierało zgromadzenie gromadzkie. Organem prawodawczym było zebranie gminne, na którym prawo głosu mieli gospodarze, którzy posiadali co najmniej 3 morgi gruntu. Zgromadzenie gminne wybierało wójta i ławników. Wójt miał uprawnienia policyjno-administracyjne i sądownicze. Gmina zarządzała szkolnictwem gminnym a urzędem kierował pisarz gminny. Także w 1867 r. powstał powiat nowoaleksandryjski (puławski), w skład którego weszła gmina Garbów.

Garbów dwukrotnie był siedzibą biskupią. Od 1739 roku proboszczem był biskup tytularny bakoński Stanisław Rajmund Jezierski, a od 1804 roku biskup sufragana Mateusz Maurycy Wojakowski – wówczas kościół Garbowski po części pełnił funkcje przynależne katedrze. W dokumencie z 1529 r. wymieniono szkołę parafialną w Garbowie. W drugiej połowie XVII wieku powstał przy parafii dom dla ubogich i probanta związane z Bractwem Różańcowym. Instytucje te zlikwidowano w połowie XIX wieku.

Z Ziemią Garbowską związany był urodzony w 1879 r. w Garbowie Józef Nakonieczny, wybitny działacz narodowy, społeczny, polityk. W 1903 r. za swoją działalność został skazany na trzy lata wygnania, z którego powrócił po prawie półrocznym pobycie dzięki amnestii. W 1916 r. poseł do Dumy Państwowej Rosji, jako jeden z 6 polityków pochodzenia chłopskiego. I kadencja Dumy trwała tylko 73 dni i Nakonieczny dał się poznać jako aktywny polityk, bronił własności prywatnej, postulował utworzenie banku kredytującego włościan a swoje relacje publikował w „Ziemi Lubelskiej” i „Narodzie”. Skutecznie kandydował do Dumy i został posłem w II i IV kadencji. Był aktywnym działaczem katolickim a rodzinnym regionie wspierał powstawanie kółek rolniczych, kooperatyw chłopskich i szkół wiejskich. W 1914 r. został sygnatariuszem aktu powołującego Komitet Narodowy Polski w Warszawie – inicjatywy prawicowych stronnictw zaboru rosyjskiego popierających rozwiązanie sprawy polskiej w operciu o Rosję. Postać Józefa Nakoniecznego zapisała się na trwałe w historii Ziemi Garbowskiej dzięki pracom i publikacjom, między innymi w „Wiśle” z dziedziny etnografii i ludoznawstwa.

W 1904 r. majątek w Garbowie kupił Bohdan Broniewski, który po ukończeniu wydziału chemicznego na Politechnice w Wiedniu zaczął pracę w Cukrowni w Zakrzówku a następnie kontynuował karierę pełniąc funkcje kierownicze w innych cukrowniach. Po osiedleniu się w Garbowie Broniewski wybudował Cukrownię Garbów.

Lubelszczyzna podczas I wojny światowej była areną krwawych zmagania między państwami zaborczymi. Na początku I wojny światowej, w końcu sierpnia 1914 r. armia austriacka zaatakowała wojska rosyjskie mając na celu zdobycie Lubelszczyzny. I Armia austriacka gen. Dankla pobiła armię rosyjską. Zabici w walkach podczas ofensywy w 1915 r. żołnierze są pochowani m. in. na cmentarzu w Garbowie (obręb geodezyjny Wola Przybysławska). Walki na tym terenie toczyły się w ramach letniej ofensywy wojsk austriackich i niemieckich, które po zdobyci w czerwcu 1915 r. Lwowa i Przemyśla ruszyły na pn. w kierunku Lublina, Chełma i Dębina. W ramach obrony wojska rosyjskie uderzyły 5 lipca 1915 r. na linii Józefów – Bychawa – Izbica. Początkowe zwycięstwa Rosjan groziły przerwaniem frontu w końcu jednak 12 lipca wojska gen. Iwanowa wycofały się poza umocnienia na linii Urzędów, Wilkołaz, Bychawa, Piaski. 23 lipca 1915 r. IV armia austriacka zdobywa linię Chodel-Bychawa, po czym Rosjanie cofnęli się tu do drogi Kazimierz-Wąwolnica. Działania zbrojne I wojny światowej były dramatycznym okresem na ziemiach Gminy Grabów. W lipcu 1915 r. Rosjanie, którzy zatrzymali się

po północnej stroni drogi Lublin-Kurów ostrzeliwując atakujące od południa wojska austro-węgierskie spalili kościół św. Wojciecha w Garbowie wraz z dzwonnica, plebania, organistówką, domem dla służby kościelnej oraz zabudowa gospodarcza. Wraz z kościołem spłonęło wyposażenie: 5 ołtarzy, obrazy, ambona, organy, ławki, chorągwie, chrzcielnica, lichtarze ale także biblioteka. Przy plebanii drewnianego kościoła św. Wojciecha spalono także spichlerzyk. W 1915 r. dokonano poważnych zniszczeń w nowym, neogotyckim kościele, który został ostrzelany ponad setką pocisków artyleryjskich przez armię austro-węgierską uszkadzając krokwie, przekrycia wież, uszkadzając sklepienia i niszcząc witraże, zniszczono także dach na nowej plebanii. Również w 1915 r. wycofujący się Rosjanie podpalili barokowy modrzewiowy dwór Grabowskich w Gutanowie, wybudowany przez Dłuskich około 1760 r. i określany był przez współczesnych jako wzorcowy przykład polskiego modrzewiowego dworku. W czasie pożaru bezpowrotnie zaginęły liczne pamiątki po Stanisławie Augustie zgromadzone przez hr. Grabowskiego. W 1915 r. spłonęła także większość budynków gospodarczych folwarku w Leścach i z trudem uratowano stary drewniany dwór.

Z rodziną Trzecińskich, właścicieli majątku w Leścach związana jest barwna historia służby w kawalerii Legionów Polskich Zofii Trzecińskiej-Kamińskiej, pseudonim Zygmunt Tarło, która była drugą kobietą walczącą w Legionach. Postać Zofii Trzecińskiej-Kamińskiej, wybitnej rzeźbiarki, przedstawicielki grup „Rytm”, „Młoda Sztuka” jest trwale związana z Leścami i Garbowskią – od 2005 r. jest patronką Szkoły Podstawowej w Leścach.

Krótko po odzyskaniu niepodległości, w 1920 r. pojawiło się nowe, śmiertelne zagrożenie ze strony sowieckich wojsk I Konnej Armii Budionnego, której wcześniej nie udało się zdobyć Lwowa. Budionny w połowie sierpnia skierował wszystkie siły na ziemie Lubelszczyzny, aby zdobyć Krasnystaw, który był oblężony, a na jego terenie rozgrywały się ciężkie walki. Przełomową dla bezpieczeństwa miasta okazała się bitwa pod Komarowem 31 sierpnia, w wyniku której armia Budionnego wycofała się na wschód.

Z Ziemią Garbowską, a przede wszystkim najnowszą historią Polski nierozzerwalnie związane są losy wybitnych postaci, przedstawicieli rodziny Broniewskich: Bohdana Broniewskiego, założyciela Cukrowni Garbów, oraz jego synów Mieczysława oraz Zygmunt Broniewskich. Bohdan Emil Broniewski w 1905 r. założył Spółkę Akcyjną Cukrownia „Garbów” i po przeniesieniu się w 1910 r. do Warszawy prowadził Związek Cukrowni Lubelskich „Celin” publikując wiele prac na temat cukrownictwa w „Gazecie Cukrowniczej” i „Cukrownictwie”. W czasie I wojny światowej, w 1918 r. był ministrem przemysłu i handlu w Rządzie Jana Kantego Steczkowskiego, a po wojnie współorganizował branżę ubezpieczeniową odrodzonej Polski. Po jego śmierci w 1922 r. niepodzielny majątek odziedziczyły jego dzieci: córki Zofia, Krystyna i Antonina oraz synowie Mieczysław i Zygmunt, którzy po spłacie siostr przejęli majątek. Mieczysław Broniewski ukończył politechnikę w Grazu i Wiedniu, był wybitnym specjalistą w zakresie cukrownictwa, działaczem społecznym i gospodarczym, głównym akcjonariuszem siedmiu cukrowni, między innymi „Lublin”, „Garbów”, „Zbiersk”, „Nieledew”, „Opalenice”, wiceprezesem Związku Cukrownictwa Polskiego – nosił przydomek „Króla Cukru”. Był wybitnym kolekcjonerem sztuki i posiadał cenną kolekcję dzieł polskich twórców, która zaginęła w czasie II wojny światowej. Funkcję administratora całości majątku odziedziczonego po Bohdanie Broniewskim sprawował Zygmunt Broniewski. Zygmunt ukończył Akademię Rolniczą w Hohenheim w Niemczech jako inżynier rolnik. W lipcu 1914 r. powołany do służby wojskowej brał udział w pierwszej wojnie światowej w 6. Pułku Dragonów Głuchowskich armii rosyjskiej. W 1916 r. zdał egzamin oficerski w Piotrogradzie a po wybuchu rewolucji bolszewickiej w Rosji przedostał się wraz z innymi Polakami do 1 Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, gdzie służył w 3 Pułku Ułanów jako dowódca 2 a później 3 Szwadronu. Po rozwiązaniu korpusu powrócił do Polski ale wkrótce, wobec zagrożenia sowieckiego wstąpił ochotniczo do

formującego się 3 Pułku Ułanów w odrodzonym Wojsku Polskim, zostając dowódcą 3 Szwadronu. 2 stycznia 1919 r. wyruszył, w ramach Grupy „Bug” pod dowództwem gen. Leona Berbeckiego, na front wojny z bolszewikami. W marcu 1919 r. zatwierdzony w stopniu rotmistrza, a 1 czerwca tego roku awansowany na stopień majora. W październiku 1919 r. został zwolniony do rezerwy, na mocy wniosku reklamacyjnego Ministerstwa Przemysłu i Handlu, w którym podjął pracę zawodową. W czerwcu 1920 r. ponownie wstąpił jako ochotnik do WP z przydziałem do 3 Pułku Ułanów, gdzie objął dowództwo 2 a następnie 3 Szwadronu. W sierpniu 1920 r. jego pułk w brawurowej szarży rozbił sowiecki batalion piechoty pod Zabłudowem. Za ten czyn został odznaczony orderem *Virtuti Militari* V klasy. Pomimo doskonale rozwijającej się kariery wojskowej, na własną prośbę w marcu 1921 r. został zwolniony do rezerwy. Po przejściu do rezerwy zajął się administrowaniem majątkami ziemskimi w Garbowie i Przybysławicach, o łącznym areale 2000 ha i należącymi częściowo do niego i jego brata Mieczysława. Rozwinął w nich przemysł cukrowniczy i przetwórczy.

22 września 1991 r. z inicjatywy ówczesnego wójta Garbowa Zdzisława Niedbały odbyły się uroczystości wmurowania tablicy poświęconej pamięci Z. Broniewskiego w fasadę rodzinnego pałacu Garbowie. Tablica ufundowana została przez Cukrownię w Garbowie.

W odrodzonej Polsce, po 1918 roku, nadal istniała gmina Garbów, należąca do powiatu puławskiego w województwie lubelskim. Według pierwszego powszechnego spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku gmina Garbów w powiecie puławskim liczyła 637 domów i 53 innych budynków mieszkalnych. Ludność gminy wynosiła 5 612 osób. Prawie wszyscy mieszkańcy byli Polakami (5566 mieszkańców) i katolikami (5543 mieszkańców). W gminie mieszkało jedynie 36 Żydów, 11 prawosławnych i 1 ewangelik – co ciekawe, to w sąsiedniej gminie Markuszów mieszkało 1001 osób narodowości żydowskiej, co stanowiło ponad 54% ogółu. Gmina obejmowała następujące miejscowości: Bogucin (wieś, folwark, kolonię), Borków, Cezaryn (folwark), Garbów, Garbów Duży (folwark), Gutanów (wieś, folwark, kolonię), Janów, Karolin, Lesiecka Wólka, Leśce (wieś, folwark, kolonię), Miesiące, Piotrowice (folwark, kolonia), Piotrowice Wielkie, Przybysławice (folwark, wieś), Przybysławice (Garbów) – osiedle fabryczne, Zagrody. Poza gminą Garbów była Wola Przybysławska (wieś i leśniczówka), folwark Marianka oraz Orlicz (wieś i folwark). W takim kształcie gmina Garbów przetrwała do wybuchu II wojny światowej.

W Garbowie urodził się i wychował Czesław Jędrejek, posterunkowy Policji Państwowej i radiotelegrafista w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankowsk na Ukrainie), który po napaści wojsk sowieckich na Polskę we wrześniu 1939 r. został aresztowany i osadzony w obozie w Ostaszku, a następnie w kwietniu 1940 r. zamordowany w więzieniu w Twerze i pochowany w zbiorowym grobie polskich policjantów w Miednoje. Groby te zostały ujawnione dopiero w 1991 r. Czesław Jędrejek jest upamiętniony na cmentarzu w Miednoje, w Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie a także na symbolicznej Mogile Katyńskiej w Lublinie na cmentarzu wojennym przy ulicy Białej. 7 kwietnia 2011 r. z inicjatywy Stowarzyszenia „Wspólnota Garbowska” przy Zespole Szkół w Garbowie w ramach ogólnopolskiej akcji *Katyń ... ocalić od zapomnienia* został posadzony Dąb Pamięci aspiranta Czesława Jędrejka – stopień ten został w 2008 r. pośmiertnie nadany przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego.

Z Ziemią Garbowską związany jest pisarz ludowy i wycinankarz Bronisław Pietrak, który przez lata pracował jako kowal dworski w Gutanowie a później we własnej kuźni. Bronisław Pietrak nazywany był chłopskim Kochanowskim, był także działaczem społecznym, założycielem Stowarzyszenia Twórców Ludowych i pierwszym Prezesem Stowarzyszenia. W Garbowie, w bibliotece gminnej, która nosi jego imię, została odsłonięta tablica jemu poświęcona.

Tragiczne losy Polaków podczas II wojny światowej odzwierciedla los 19 mieszkańców Woli Przybysławskiej, którzy zostali zamordowani przez Niemców 10 grudnia 1942 r. za pomoc udzieloną Żydom. Wśród zamordowanych znalazły się całe rodziny z dziećmi, których jedynym „przewinieniem”

była pomoc udzielona innym ludziom. Wydarzenia te zasługują na trwałą pamięć, szczególnie w obecnych czasach, kiedy to społeczeństwo Polskie jest niesprawiedliwie osądzane za nie udzielanie pomocy Żydom podczas II wojny światowej.

9 lipca 1944 doszło do kolejnej zbrodni dokonanej przez wycofujących się Niemców na mieszkańcach Kolonii Bogucin, kiedy to doszło do pacyfikacji wsi, podczas której zamordowano i spalono 18 mieszkańców wraz z małymi dziećmi. W centrum Garbowa znajduje się odsłonięty 23 maja 1971 r. pomnik poświęcony zamordowanym przez Niemców mieszkańcom Garbowa i okolic - napis na pomniku głosi „Pomordowanym przez niemieckich faszystów mieszkańcom gromady Garbów 1970”. Na czterech tablicach wyryto nazwiska 80 mieszkańców gminy i parafii Garbów, którzy zginęli z rąk okupanta niemieckiego w latach 1939-1945 podczas pacyfikacji wsi, w egzekucjach za pomoc udzielaną Żydom oraz partyzantom.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamentsy pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Dziedzictwo niematerialne gminy związane jest między innymi z podtrzymywaniem lokalnych tradycji ludowo-folklorystycznych, pielęgnujących tożsamość regionu. Z Ziemią Garbowską związani byli Józef Nakonieczny urodzony we wsi Miesiące na terenie gminy Garbów, o którego prace z dziedziny etnografii i ludoznawstwa publikowane w czasopiśmie „Wisła” są nieocenionym źródłem wiedzy dla zwyczajów panujących na terenie Ziemi Garbowskiej. Drugą ważną postacią, mieszkającą tuż obok Nakoniecznego, był urodzony także we wsi Miesiące w 1882 jest Ignacy Dobrzyński, który zasługuje na miano wybitnego twórcy ludowego i którego niezwykle misterne wycinanki zostały opublikowane w 1902 r. w czasopiśmie „Wisła” przynosząc autorowi zasłużony rozgłos. Kilka prac – „wystrzyganek” – Dobrzyński podarował do muzeum nałęczowskiego a w 1925 wycinankom

Dobrzyńskiego Przegląd Lubelsko-Kresowy poświęcił kilkustronicowy artykuł bogato ilustrowany przepięknymi wycinankami. Wycinanki Ignacego Dobrzańskiego pojawiły się bezimiennie także jako ozdobniki w droższym wydaniu Chłopów W. Reymonta. Po wojnie, w 1955 r. Muzeum Okręgowe w Lublinie zorganizowało dużą wystawę pt. „Wycinanki Ignacego Dobrzyńskiego”, wiele wycinanek zostało także sprzedanych w sieci sklepów „Cepelia”, wiele trafiło poza granice Polski. Artysta pod koniec życia wrócił do Garbowa a po śmierci spoczął na cmentarzu w Garbowie.

Rolniczy charakter gminy nie jest wykorzystany w kontekście lokalnych produktów kuchni regionalnej i tradycyjnej. Na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi brakuje produktów z Gminy Garbów. Wśród produktów kuchni lokalnej, które mogłyby zostać wprowadzone na listę Ministerwa Rolnictwa znajdują się kluski przednówkowe – z mąki, wody, ziemniaków, oleju, cebuli i słoniny oraz buracz garbowski.

Materialnym świadectwem wierzeń, wciąż zachowanym i ciągle kultywowanym na terenie gminy Garbów są kapliczki i krzyże przydrożne. Kapliczki te o różnej genezie: jako przejaw kultu Maryjnego i jako wota (po przeżytych epidemiach), jako miejsca upamiętniające wydarzenia istotne w życiu społeczności zamieszkującej te tereny, jako punkty orientacyjne na rozstajach itp. Stanowią one do dzisiaj lokalne ośrodki życia duchowego, szczególnie w postaci Nabożeństw Majowych odprowadzanych w formie Litanii Loretańskiej w wioskach przy kapliczkach, które są szczególnie starannie w tym okresie przystrajane. Tradycja ta pojawiła się w kulturze chrześcijańskiej Europy na przełomie XIII i XIV w. a szczególnie upowszechniła się dzięki zakonowi jezuitów po dobie reformacji, kiedy to w połowie XVI w. maj został nazwany miesiącem Maryi.

Dobór miejsca, w którym stawiano kapliczki czy krzyże nie był przypadkowy i był zawsze uzasadniony. Mógł wiązać się z upamiętnieniem ważnych wydarzeń historycznych, a także osobistych. Były kapliczki dziękczynne a także błagalne. Powstawały na obrzeżach wsi, w centrach wsi, nad zbiornikami wodnymi, w miejscu przepraw przez wodę, w lasach czy na ich obrzeżach.

5.2.4. Instytucje kultury

W Gminie Garbów nie powołano wyspecjalizowanej jednostki odpowiedzialnej za kulturę i funkcję organizatora i animatora życia kulturalnego pełni Gminna Biblioteka Publiczna im. Bronisława Pietraka w Garbowie. Biblioteka posiada 3 filie: w Bogucinie, Piotrowicach Wielkich i Przybysławicach. Przy Gminnej Bibliotece Publicznej działa także Zespół Tańca Nowoczesnego Volumen. W pomieszczeniach zabytkowego XIX-wiecznego Pałacu hr. Jezierskich w Garbowie funkcjonuje Multimedialna Izba Tradycji (MIT), która spełnia funkcję miejsca spotkań i integracji mieszkańców chcących działać aktywnie, poznawać przeszłość, kultywować tradycje z wykorzystaniem nowoczesnych technik przekazu. MIT współtworzona jest przez mieszkańców gminy poprzez przekazywanie materiałów historycznych, starych sprzętów, rodzinnych pamiątek, wspomnień oraz udział w proponowanych działaniach pielęgnujących tożsamość narodową i kulturową Garbowski.

Dopełnieniem życia kulturalnego w Gminie Garbów są cykliczne imprezy i wydarzenia okolicznościowe:

1. SMAL – Spotkania Młodych Archidiecezji Lubelskiej,
2. Dożynki gminno-parafialne – święto plonów połączone z przeglądem najładniejszych posesji i gospodarstw z terenu Gminy Garbów,
3. Festyn Rodzinny „Bo wszystkie dzieci nasze są”,
4. Międzynarodowy Wyścig Kolarski o puchar Puchar Marszałka Lubelszczyzny w parakolarstwie;
5. Dzień Kobiet na Ludowo – spotkania aktywnych kobiet z terenu gminy,

6. Konkurs wieńców dorzynkowych
6. Procesja Palmowa,
7. Orszak Trzech Króli,
8. Dzień Strażaka / Gminne zawody OSP,
9. MIGIEM po lesie – Mistrzostwa Gminy Garbów w Marszach i Rowerowej Jeździe na Orientację,
10. 11 Listopada Narodowe Święto Odzyskania Niepodległości,
11. Rocznica Konstytucji 3 Maja,
12. Turniej halowy piłki nożnej,
13. Konkurs poezji i wiedzy o Bronisławie Pietraku – pamięci największego twórcy ludowego Garbowszczyzny,
21. Koncerty organowe i wokalne,
22. Gminny Dzień Seniora,
23. Karnawał Seniora

Organizacje pozarządowe prowadzące działalność pożytku publicznego.

Na terenie gminy Garbów działa szereg stowarzyszeń i organizacji, jednoczących we wspólnym działaniu społeczność lokalną. Organizacje społeczne funkcjonujące w sferze kultury, sztuki, ochronnych dóbr kultury, podtrzymywania tradycji i obrzędów lokalnych to m.in.:

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Garbowskiej

W gminie działalność prowadzi Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Garbowskiej (od 1990 r.), które działa na rzecz podniesienia świadomości społecznej i kulturalnej społeczeństwa, popularyzowanie historii Garbowa, folkloru i sztuki ludowej, a także prowadzenie działalności wydawniczej i kulturalnej w Gminie Garbów. Od 1991 roku, dzięki Towarzystwu Przyjaciół Ziemi Garbowskiej, wydawane jest pismo „Głos Garbowa”, które stanowi źródło wiedzy o wydarzeniach w gminie i regionie, prezentowana jest także twórczość artystyczna mieszkańców.

Celem działania stowarzyszenia jest: prowadzenie działalności na rzecz zachowania historii, lokalnej tradycji i kultury, ochrony zabytków architektury, przyrody, miejsc pamięci, cmentarza wojennego, starego cmentarza oraz podnoszenie świadomości społecznej i kulturalnej mieszkańców. Towarzystwo realizuje swoje cele poprzez:

- wspieranie wszelkich inicjatyw kulturalnych podejmowanych na terenie Gminy Garbów,
- popularyzowanie historii i tradycji regionu,
- ocalenie od zapomnienia ludzi, którzy swoją pracą mieli znaczący wpływ na dzieje Garbowa i okolic,
- prowadzenie działalności wydawniczej,
- wydawania lokalnej gazety „Głos Garbowa”,
- dokumentowanie wydarzeń kulturalnych,
- budzenie zapałów do folkloru i sztuki ludowej,
- organizowanie plenerów malarskich,
- wspieranie rozwoju turystyki rowerowej, promowanie naszej okolicy, jako atrakcyjnej turystycznie.

Na terenie Gminy Garbów działa grupa profesjonalnych malarzy, plastyków i amatorów skupionych przy Towarzystwie Przyjaciół Ziemi Garbowskiej. Organizowany jest plener malarski i wystawy poplenerowe. W warsztatach oprócz malarzy biorą udział dzieci i szkolna. Tematyka obrazów ma na celu promocję gminy Garbów, która wspiera finansowo warsztaty malarskie. Każdy z uczestników jest

zobowiązany oddać jeden obraz wykonany na rzecz Urzędu Gminy (z przeznaczeniem na wystroje pomieszczeń instytucji publicznych). Dzięki wspólnej inicjatywie Proboszcza parafii Garbów i Urzędu Gminy oraz dofinansowaniu z LGD Kraina Wokół Lublina od 2014 roku gra Garbowska Orkiestra Dęta, która swoimi występami uświetnia uroczystości gminne i parafialne.

Multimedialna Izba Tradycji w Garbowie (www.mit.garbow.pl)

Multimedialna Izba Tradycji (MIT) w Garbowie została utworzona jako wspólna inicjatywa członków Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Garbowskiej, nauczycieli i uczniów Publicznego Gimnazjum w Garbowie oraz przy wsparciu Gminy Garbów. Powstała między innymi z dofinansowania LGD „Kraina wokół Lublina”. Multimedialna Izba Tradycji spełnia funkcję miejsca spotkań i integracji mieszkańców chcących działać aktywnie, poznawać przeszłość, kultywować tradycje z wykorzystaniem nowoczesnych technik przekazu. MIT współtworzona jest przez mieszkańców gminy poprzez przekazywanie materiałów historycznych, starych sprzętów, rodzinnych pamiątek, wspomnień oraz udział w proponowanych działaniach pielęgnujących tożsamość narodową i kulturową Garbowszczyzny (m.in. w spotkaniach, sesjach, konkursach, prelekcjach tematycznych, wystawach, uroczystościach). Działania wykorzystują potencjał, zaangażowanie społeczne środowiska i zapewnią właściwe miejsce dla gromadzenia i wystawiania eksponatów dotychczas rozproszonych w rękach osób prywatnych. W działaniu długofalowym zakłada się rozszerzanie funkcjonowania MIT poprzez nawiązanie współpracy z innymi instytucjami o podobnym charakterze (Skansen Lubelski, Muzeum na Majdanku, Muzeum na Zamku Lubelskim, PTTK) i pogłębienie więzi kulturowej ze środowiskiem lokalnym. Projekt MIT jest komplementarny z wymienionymi poniżej przedsięwzięciami w zakresie zachowania trwałości i przywrócenia funkcjonalności Zespołu pałacowo-parkowego dla użyteczności społeczeństwa:

1. Rewitalizacja budynku Pałacu w Garbowie realizowany przy wsparciu ZPORR.
2. Zagospodarowanie parku i otoczenia pałacu w Garbowie – przy wsparciu PROW.
3. ”Paleta możliwości szkoleniowych” w ramach EFS, POKL IX.9.5 Oddolne Inicjatywy Edukacyjne na obszarach wiejskich. Będą to szkolenia z zakresu aktywizacji społeczności, dziedzictwa kulturowego wsi z wyjazdami studyjnymi, oraz kurs komputerowy i j. angielskiego.

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie gminy działały następujące Koła Gospodyń Wiejskich, które były zakładane w latach:

- w 1935 r. KGW w Garbowie - członkinie znane są w swoim środowisku z tego, są mistrzyniami w wykonywaniu tradycyjnych wieńców, za które zdobyły wiele nagród na dożynkach gminnych, powiatowych, wojewódzkich. Wieniec wykonany przez panie z KGW w Garbowie na Dożynkach Ogólnopolskich - Prezydenckich w Spale w 2013 r. zajął I miejsce. W 2017 r. Panie z KGW reprezentowały województwo lubelskie na Dożynkach Prezydenckich w Spale. Panie słyną też jako „Garbowskie kwiaciarki” wykonują kwiaty z krepiny i bibuły, bukiety, drzewka różane. Swoje prace prezentują również na imprezach powiatowych i wojewódzkich.
- w 1935 r. KGW w Woli Przybysławskiej - Członkinie wykonują palmy, wieńce dożynkowe, współpracują z OSP, przystrajają kaplice na uroczystości kościelne.
- w 1945 r. KGW w Gutanowie (od 2019 r. Koło Gospodyń i Gospodarzy Wiejskich) – Koło zajmuje się tradycyjnym rękodziełem: tworzy ozdoby bożonarodzeniowe, wieńce dożynkowe, wycinanki. KGIGW organizowało warsztaty rękodzielnicze wyrobu ozdób bożonarodzeniowych oraz współorganizowało spotkania opłatkowe dla mieszkańców Gutanowa.
- w 1956 r. KGW w Piotrowicach Wielkich - panie wykonują też piękne współczesne wieńce dożynkowe, palmy wielkanocne, przystrajają kaplicę na uroczystości kościelne, a działający przy tym kole Zespół śpiewaczy, ma w swoim repertuarze pieśni ludowe i okolicznościowe,.

- w 1961 r. KGW w Karolinie – gospodynie z tego Koła działały na rzecz swojej wioski, brały udział w dożynkach, robiły wieńce dożynkowe, palmy.
- w 1962 r. KGW w Bogucinie, reaktywowane w 2018 r. Członkinie są mistrzyniami w wykonaniu oryginalnych, współczesnych wieńców dożynkowych, za które są nagradzane na dożynkach gminnych i powiatowych. Wykonują też piękne, wielkie palmy wielkanocne, ubierają choinki w kościele parafialnym w ozdoby wykonane z bibuły
- w 1962 r. KGW w Leścach – panie z tego Koła wykonują współczesne wieńce dożynkowe, wysokie palmy wielkanocne, od 2008 r. działają w Stowarzyszeniu Rozwoju Wsi Leśce. W 2010 r. założyły Grupę Teatralną. Wystawiły 10 widowisk ukazujących zwyczaje dawnej wsi – „Ocalić od zapomnienia”, „Jasełka”, „Zaręczyny na grochowinie”, „Narodziny i chrzest”, „Wesele Jantka i Mani”, „Klin”, „Prządkę”, „A ty babo ze wsi – siedź”. Co roku w lipcu organizują Festyny Rodzinne.
- w 1969 r. KGW w Borkowie, W początkowym okresie zespół miał w swoim repertuarze obrzędy ludowe, za widowisko „Swaty” w Konkursie Zespołów Obrzędowych Lubelszczyzny zajęły w 1997 r. I miejsce, także w 1997r. zajęły IV miejsce w IX Wojewódzkim Przeglądzie Twórczości Artystycznej Wsi, za swój program artystyczny oraz otrzymały odznakę „Zasłużony Działacz Kultury”, w 2001r. uzyskały I miejsce za wieniec współczesny na Dożynkach Powiatowych w Radawcu i II miejsce na Dożynkach Wojewódzkich w Radawcu;
- w 1965 r. KGW w Janowie - członkinie Koła wykonują palmy wielkanocne, wieńce dożynkowe, uczestniczą w uroczystościach kościelnych i gminnych.
- w 1960 r. KGW w Zagrodach, reaktywowane w 2013 r - panie śpiewają, wykonują wieńce dożynkowe, w czasie świąt kościelnych na procesjach noszą feretrony.
- w 1960 r. KGW w Przybysławicach, reaktywowane w 2000 r., członkinie tego Koła śpiewają, wykonują wieńce dożynkowe, noszą feretrony w kościele parafialnym Garbów-Cukrownia.

Kobiety zrzeszone w Kołach działają także w lokalnych grupach kabaretowych, chórach i grupach teatralnych. W Bogucinie działa Dziecięcy Zespół Pieśni i Tańca „Bogutki”, mający w swoim repertuarze liczne tradycyjne i ludowe tańce, które prezentuje podczas uroczystości gminnych.

Członkinie kół z Piotrowic Wielkich, Przybysławic, Zagród, Janowa, Woli Przybysławskiej – występują jako zespoły śpiewacze. Panie z kół co roku wykonują wielkie palmy na Niedzielę Palmową, a na Wielkanoc malują pisanki, na Boże Narodzenie stroją choinki w ozdoby własnoręcznie wykonane z bibuły, oprócz tego szydełkują, wyszywają, robią biżuterię i prace w technice decoupage. Podczas obchodów świąt narodowych 3 Maja i 11 Listopada oraz świąt kościelnych angażują się w ich oprawę i prezentują się w strojach ludowych. Dzisiejsze organizacje kobiece aktywnie uczestniczą w życiu społecznym gminy i regionu lubelskiego. Pielęgnują dawne tradycje, są kreatywne i przedsiębiorcze. Szkolą się na kursach, działają we władzach samorządowych, prowadzą małą gastronomię, sprzedają wyroby rękodzieła ludowego. Swoją aktywnością wzbogacają lokalną kulturę i jednocześnie budują nowy obraz aktywnego społeczeństwa, sięgają po środki finansowe z UE na realizację planów i zamierzeń w swoich małych ojczyznach.

Wydawnictwa dokumentujące historię, tradycję i dorobek kulturalny Garbowa i najbliższych okolic:

- Robert Wójcik: Kościoły Garbowa, Garbów, 1997;
- Wracamy w przeszłość, pod red. Roberta Wójcika, Garbów, 1999;
- Halina Stępniać: Z dworu i spod strzechy – pamięci wybitnych twórców ziemi garbowskiej, Garbów, 2007;
- Jadwiga i Krzysztof Flisiak: Bogucin na przestrzeni wieków 1396-2008, Bogucin, 2008;

- Siedziby ziemiańskie w krajobrazie ziemi garbowskiej, pod red. Haliny Stępnia, Garbów, 2008;
- Spacerkiem po Garbowie, ścieżka edukacyjna. Praca uczniów Publicznego Gimnazjum im. Jana Pawła II w Garbowie, Garbów 2008;
- Garbowska nekropolia – ocalić od zapomnienia, pod red. Niny Bartoszcze-Wyłaż, Małgorzaty Sanaluta, Haliny Stępnia, Bożeny Tuszyńskiej-Firlej, Garbów, 2009
- Robert Wójcik: Historia Cukrowni „Garbów”, Lublin, 2010;
- 150 lat Szkoły w Garbowie, pod red. Niny Bartoszcze-Wyłaż, Agnieszki Nowak, Marii Reszki, Bożeny Tuszyńskiej-Firlej, Iwony Woźniak, Garbów, 2010;
- Halina Stępnia: Nasza mała ojczyzna – Garbowski. 20. lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Garbowskiej, Garbów, 2010;
- Zielony Informator Gminy Garbów, Garbów 2010;
- Halina Stępnia: Garbów malowany – pędzlem, słowem, widziany obiektywnie, ubogacony rękodziełem ludowym, Garbów, 2011;
- Lotnicy Ziemi Garbowskiej, pod red. Wojciecha Matusiaka, Warszawa, 2012. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej i Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej;
- Zwyczaje i obrzędy ludu garbowskiego wg Józefa Nakonecznego. Pojęcia prawne i zwyczaje ludu polskiego wsi Garbów i Miesiące, pow. puławskiego, pod red. Haliny Stępnia, Garbów, 2012;
- Z kart parafialnej kroniki – Stulecie Garbowskiej Świątyni 1912-2012, pod red. Niny Bartoszcze-Wyłaż, Katarzyny Chabros, Edyty Kozuszek, Garbów, 2012;
- Uparty Kowal z Gutanowa - Opowieść o Bronisławie Pietraku, pod red. Iwony Woźniak, Lucyna Żak, Garbów 2014;
- Zachować w pamięci... historyczne, kulturowe i przyrodnicze dziedzictwo gminy Garbów i okolic, Garbów 2014 r.;
- Kapliczki i krzyże przydrożne w pejzażu Ziemi Garbowskiej, 2014;
- Iwona Woźniak, Bożena Tuszyńska-Firlej: Garbowską szkołą się szczycimy – Tajne nauczanie w Garbowie, Garbów, 2015;
- Cztery pory roku na Garbowski, pod red. Haliny Stępnia, Garbów, 2015;
- Zofia Abramczyk: Sercem pisane, Garbów, 2016;
- Bronisław Pietrak - Zbiór poezji i prozy, red. Iwona Woźniak, Lucyna Żak. 2017;
- Halina Stępnia: Miejsca pamięci w Gminie Garbów, 2022.
- Halina Stępnia: Na ścieżkach do wolności. Życie rodzin ziemiańskich Kamińskich i Trzczańskich w XIX i na początku XX wieku, 2022.

Turystyka

Gmina Garbów dzięki walorom przyrody, licznym zabytkom oraz bliskość i bardzo dobre skomunikowanie z Lublinem odznacza się wysokim potencjałem turystycznym. Najważniejsze obiekty zabytkowe i atrakcje kulturowe znajdujące się na terenie gminy znalazły swoje miejsce na mapie szlaków turystycznych, wśród najważniejszych należy wskazać czarny szlak rowerowy „Północna Pętla”, przebiegający przez północną część gminy Garbów. Szlak rowerowy jest pętlą długości ok. 35 km i biegnie przez: Garbów, Karolin, Leśce, Piotrowice Wielkie, Borków, Kruk, Meszno, Wolę Przybysławską, Przybysławice, Zagrody i kończy się w Garbowie. W zdecydowanej większości są to drogi o nawierzchni utwardzonej asfaltem lub betonem, o niskim natężeniu ruchu samochodowego. Uzupełnieniem czarnego szlaku rowerowego są szlaki rowerowe: zielony szlak południowa pętla po

gminie Garbow, niebieski szlak łącznikowy Gutanów-Nałęczów oraz niebieski szlak północna pętla po gminie Jastków, biegnący od Gutanowa w kierunku Jastkowa.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. 2024 poz. 1292), formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Garbów funkcjonują dwie z wymienionych wyżej form ochrony: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Wpis do rejestru zabytków wywołuje skutki prawne w postaci objęcia danego obiektu ochroną prawną, pozwalającą na ingerencję państwa w konstytucyjnie chronione prawo własności. Rejestr opiera się na zasadzie wyboru, która oznacza, że historyczny obiekt proponowany do indywidualnej ochrony konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków w celu jego zachowania powinien mieć wartości wyższe wobec innych obiektów tego samego typu i ponadprzeciętne. Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) uchylony.*
- 13) wydobywanie wielkogabarytowego zabytku ruchomego, wymagające użycia maszyn budowlanych.*

Art. 36b. 1. Poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych przy użyciu urządzeń elektronicznych lub technicznych może prowadzić osoba pełnoletnia pod warunkiem posiadania zgody właściciela nieruchomości i posiadacza nieruchomości oraz po dokonaniu zgłoszenia poszukiwań do rejestru poszukiwań.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Garbów znajduje się dwanaście zespołów zabytków lub zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego, w tym jedno stanowisko archeologiczne. Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Garbów

	MIEJSCOWOŚĆ	ZAKRES WPISU DO REJESTRU ZABYTKÓW	NR WPISU DO REJ
1.	BOGUCIN	„budynek wagi, budynek gospodarczy, fragment rampy dawnej kolejki wąskotorowej, w gran. działki wskazanej w decyzji, wg zał. mapy”	A/1018
2.	GARBÓW	„zespół kościoła parafialnego: kościół pw. Przemienienia Pańskiego, ogrodzenie z bramką, kapliczkami procesyjnymi i malowidłami na słupku przesłowym w bramce wsch., część działki wskazanej w dec., w gran. wg zał. mapy, plebania – na działce wskazanej w dec., w gran. murów zewn. ”	A/3
3.	GARBÓW	„zespół pałacowo-parkowy: pałac z dekoracją sztukateryjną wnętrza i detalem architektonicznym na zewnątrz, pozostałości parku (uksztaltowanie terenu i drzewostan) z historycznym układem komunikacyjnym i trzema stawami (Irena, Pod pałacem i Kępa), spichlerz, w gran. wg zał. planu”	A/462
4.	GARBÓW	„kaplica grobowa Rodziny Moskalewskich, wraz z gruntem pod budowlą (w granicach zabudowy), na działce wskazanej w decyzji wg zał. (tj. kaplica na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska, wpisanego do rej. zab. na podstawie odrębnej dec.)”	A/1453
5.	GUTANÓW	„figura przydrożna z posągami św. Anny.”	A/698
6.	LEŚCE	„zespół dworsko-parkowy (o pow. wskazanej w dec.): dwór, park z alejami (grabową i lipową), stawem z wyspą oraz z drzewostanem (wg opisu w dec.), w gran. działki wskazanej w dec., wg zał. wyrys.”	A/906
7.	PIOTROWICE (właściwy obręb Piotrowice Duże)	„wiatrak „holender”, wraz z wyposażeniem wnętrza (urządzenia i mechanizmy młynarskie).”	A/354
8.	PIOTROWICE WIELKIE (właściwy obręb Piotrowice Duże)	„zespół pałacowo-parkowy: pałac, park, teren d. folwarku z budynkiem obory, w gran. wg zał.”	A/681
9.	PRZYBYSŁAWICE (w rej. zabytków pod nazwą obrębu geodezyjnego: Zagrody)	„park (uksztaltowanie terenu wraz drzewostanem), ogrodzenie z bramą wjazdową, dom mieszkalny, w gran. wg zał. mapy”	A/728
10.	GARBÓW (właściwy obręb Wola Przybysławska)	„cmentarz wojenny z I wojny świat., w gran. ogrodzenia na działce wskazanej w decyzji – wg załączników”	A/1009
11.	PRZYBYSŁAWICE - ZAGRODY (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	„zespół willowo-ogrodowy: willa i budynek gospodarczy (wraz z ich wyposażeniem), fragmenty ogrodzenia, brama wjazdowa z bramką, brama boczna z bramką, ogród z aleją, w gran. działki wskazanej w dec., wg zał. mapy”	A/842
12.	GARBÓW	„grodzisko wczesnośredniowieczne – stanowisko archeologiczne nr 2/12 – AZP 75-79, na działkach wskazanych w decyzji, w granicach wg opisu i załączników graf.”	C/92

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zgodnie z art. 6 ust. 2 ww. ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: zabytki ruchome będące, w szczególności: a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393), f) instrumentami muzycznymi, g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zgodnie z art. 10.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292) „Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku”. Czyli w przypadku postępowania o wpis do rejestru zabytku ruchomego, może być ono wszczęte jedynie na wniosek właściciela tego zabytku. Kompetencja Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków do wszczęcia postępowania z urzędu ograniczona jest do wyjątkowych sytuacji wskazanych w art. 10 ust. 2, tj. przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Z uwagi na bezpieczeństwo zabytków nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych ujętych w rejestrze zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków.

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. poz. 56).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest wymagana w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków, składającą się z kart ewidencyjnych, zawierających następujące informacje: nazwa, materiał, technika, miejscowość, adres i miejsce przechowywania, przynależność administracyjna, właściciel i jego adres, forma

ochrony, opracowanie karty ewidencyjnej, styl, czas powstania, autor, szkoła, warsztat, wymiary, liczba obiektów; fotografia, opis, znaki, sygnatury, napisy; historia, stan zachowania i najpilniejsze postulaty konserwatorskie, akta archiwalne, źródła ikonograficzne, adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach, uwagi. Wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków nie wywołuje skutków prawnych.

Sporządzenie karty ewidencyjnej stanowi formę dokumentacji i rozpoznania zasobu zabytków ruchomych na terenie województwa. Rodzi jednak pewne obowiązki informacyjne (zob. art. 28 u.o.z.o.z.). Do zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków zastosowanie będzie miał również art. 31 ust. 1a u.o.z.o.z., zgodnie z którym osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1. roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
2. roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest zobowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia.
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia.
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany.
4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. *Dz. U. z 2024 r. poz. 1292*). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieuwjęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (punkt ten został uznany za niezgodny z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dniem 18 maja 2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (*Dz. U. poz. 951*)).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (*Dz. U. Nr 113, poz. 661*) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1886*) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji

zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- planów ogólnych gmin - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków opiece nad zabytkami (*Dz. U. 2024 poz. 1292*) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcę spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (*Dz. U. z 2021 r. poz. 56*)

Gmina Garbów posiada Gminną Ewidencję Zabytków przyjętą Zarządzeniem Nr 9.2015 Wójta Gminy Garbów z dnia 18 marca 2015 r. Listę obiektów, które znalazły się w Gminnej Ewidencji Zabytków opublikowano w formie załączników do wymienionego Zarządzenia. Zarządzeniem nr 10.2019 Wójta Gminy Garbów z dnia 1 marca 2019 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 9.2015 z dnia 18 marca 2015 roku w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów, dopisano do gminnej ewidencji zabytków „organistówkę”, położoną w Garbowie przy ulicy Kościelnej. Prezentowana w niniejszym Programie lista obiektów będących w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Garbów uwzględnia zmianę dokonaną Zarządzeniem Wójta nr 102/2019.

Gminna Ewidencja Zabytków prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych dla zabytków nieruchomości i stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów

Gminna Ewidencja Zabytków jest zbiorem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków), z zachowaniem zastrzeżenia Trybunału Konstytucyjnego w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Garbów – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 4.

L.P	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	REJESTR ZAB.
1	Bogucin		Zespół wagi (kolejki)	1 ćw XX w	A/1018
2	Bogucin	Nr 108	Budynek wagi w zespole wagi (kolejki)	1 ćw XX w	A/1018
3	Bogucin		Rampa w zespole wagi (kolejki)	1 ćw XX w	A/1018
4	Bogucin		Budynek gospodarczy w zespole wagi (kolejki)	1 ćw XX w	A/1018
5	Bogucin		Pomnik żołnierzy AK ppłk. Wacława Rejmarka ps. „Ostoja” i por. Mieczysława Kańskiego ps. „Czeczoł” zamordowanych przez funkcj. UB	1994 r.	
6	Bogucin		Mogiła zbiorowa ofiar terroru. Krzyż upamiętniający zamordowanych przez Niemców w dniu 9.07.1944 mieszkańców Bogucina	II poł. XX w.	
7	Borków		Kapliczka murowana	I poł. XX w.	
8	Garbów	ul. Krakowskie Przedmiście	Zespół kościoła paraf.	I ćw. XX w.	A/3
9	Garbów	ul. Krakowskie Przedmiście	Kościół w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3
10	Garbów	ul. Krakowskie Przedmiście	Ogrodzenie z bramką w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3
11	Garbów	ul. Krakowskie Przedmiście	Brama w ogrodzeniu w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3

12	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Kapliczki procesyjne w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3
13	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Malowidło na słupku w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3
14	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście Nr 27	Plebania w zespole kościoła	I ćw. XX w.	A/3
15	Garbów	ul. Warszawska	Cmentarz parafialny	I ćw. XX w.	
16	Garbów	ul. Słoneczna	Cmentarz parafialny „stary”	II poł. XIX w.	Cmentarz na terenie grodziska wpisanego do rejestru nr C/92
17	Garbów		Kaplica Moskalewskich w zespole cment. paraf. „starego”	1875	A/1453
18	Garbów	dz. ew. 395/1	Pomnik – obelisk upamiętniający zamordowanych przez Niemców mieszkańców gromady Garbów	1970 r.	
19	Garbów	dz. ew. 395/1	Pomnik – kamień Kościuszki	1917 r.	
20	Garbów	ul. Parkowa	Zespół pałacowo - parkowy	II poł. XIX w.	A/462
21	Garbów	ul. Parkowa nr 1	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	A/462
22	Garbów		Park w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	A/462
23	Garbów	ul. Młyńska nr 1a	Spichlerz w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	A/462
24	Garbów	ul. Lipowa 3	Gorzelnia	1905, 1916	
25	Garbów	ul. Kościelnisko	Ruiny kościoła Sw. Wojciecha wraz z cmentarzem przykościelnym	1666-78, 1731, 1781, k. XVIII w.	
26	Garbów	ul. Warszawska	Figura Matki Boskiej	I poł. XX w.	
27	Garbów		Kapliczka	I poł. XX w.	
27a	Garbów	ul. Kościelna nr 2	Organistówka		
28	Gutanów	Nr. 21	Figura Sw. Anny	XVIII w.	A/698
29	Gutanów	Nr 97	Dwór ob. remiza OSP	I. 20-30-te XX w.	
30	Gutanów		Krzyż żelazny	I poł. XX w.	
31	Janów		Kapliczka	I poł. XX w.	
32	Leśce		Zespół dworsko - parkowy	Poł. XIX w.	A/906
33	Leśce	Nr 43	Dwór w zespole dworsko - parkowym	1855 r.	A/906
34	Leśce	Nr 43	Park w zespole dworsko - parkowym	Poł. XIX w.	A/906
35	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Zespół pałacowo - parkowy	XIX-XX w.	A/681
36	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)	Nr 103	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	Pocz. XX w.	A/681
37	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Park w zespole pałacowo - parkowym	XIX-XX w.	A/681
38	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Obora w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	A/681
39	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Kapliczka domkowa	I poł. XX w.	
40	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Krzyż żelazny	I poł. XX w.	

41	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Figura Matki Boskiej	I poł. XX w.	
42	Piotrowice (Kolonja, właściwy obręb Piotrowice Duże)	Nr 121	Wiatrak „holender” (z wyposażeniem)	II poł. XX w.	A/354
43	Garbów (właściwy obręb Wola Przybysławska)	ul. Stawowa	Cmentarz wojenny	1915 r.	A/1009
44	Garbów (właściwy obręb Wola Przybysławska)	ul. Stawowa	Kapliczka na cmentarzu wojennym	1928 r.	
45	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Zespół pałacowo - parkowy	pocz. XX w.	A/728
46	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Nr 18	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	A/728
47	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Nr 18	Ogrodzenie z bramą w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	A/728
48	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Park w zespole pałacowo – parkowym	pocz. XX w.	A/728
49	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Zespół willowo - ogrodowy	1922 r.	A/842
50	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa nr 2	Willa w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
51	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Budynek gospodarczy w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
52	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Ogród w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
53	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Ogrodzenie w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
54	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Brama z bramką w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
55	Przybysławice-Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Brama z bramką boczną w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	A/842
56	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Zespół cukrowni Garbów	1907-1924 r.	
57	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Ul. Jana Pawła II nr 8	Biuro kolei i mieszkanie w zespole cukrowni Garbów	1912 r.	
58	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Kantor w zespole cukrowni Garbów	1908 r.	
59	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cicha nr 2	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów	1909 r.	
60	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cicha nr 6	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów	1910-1912 r.	
61	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Remiza w zespole cukrowni Garbów	1912 r.	
62	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Stajnia z oborą w zespole cukrowni Garbów	1908 r.	
63	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cukrowa nr. 1	Szkoła i dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów	1918-1924	

Najważniejsze miejsca pamięci narodowej będące w gminnej ewidencji zabytków gminy Garbów:

Tabela nr 3: Miejsca pamięci, groby i mogiły wojenne

L.P	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	Rejestr Zabytków	Wojewódzka Ewidencja Zabytków	Gminna Ewidencja Zabytków
1	BOGUCIN		Pomnik żołnierzy AK ppłk. Wacława Rejmaka ps. „Ostoja” i por. Mieczysława Kańskiego ps. „Czeczot” zamordowanych przez funkcj. UB			X
2	BOGUCIN		Krzyż upamiętniający zamordowanych przez Niemców w dniu 9.07.1944 mieszkańców Bogucina			X
3	GARBÓW		Pomnik – obelisk upamiętniający zamordowanych przez Niemców mieszkańców gromady Garbów			X
4	GARBÓW		Kamień Kościuszki			X
5	GARBÓW		Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A/1009	X	X
6	GARBÓW		Kapliczka na cmentarzu wojennym			X

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Garbów

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i są obecne praktycznie wszędzie, także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 566) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty

ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Jeśli na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne mają być prowadzone roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności istnieje obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych. **Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.** Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Garbów zlokalizowano 86 stanowisk archeologicznych. Liczba ta jest wyższą od liczby 82 stanowisk figurujących w Zarządzeniu nr 9/2015 Wójta Gminy Garbów z dnia 18 marca 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków. Jest to spowodowane uwzględnieniem na liście prezentowanej w niniejszym programie dwu stanowisk określanych jako „archiwalne”, to jest

takich, które znane są z zapisów archiwalnych ale nie zostały zlokalizowane w terenie w trakcie planowanych prac badawczych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski a także dwu stanowisk, które

nie znalazły się na liście stanowisk będących w wojewódzkiej ewidencji zabytków z gminy Garbów, a które zidentyfikowano w trakcie kwerendy w archiwum WUOZ w Lublinie. Z kolei rezultatem braku weryfikacji lokalizacji stanowisk z aktualnymi danymi adresowymi oraz braku weryfikacji nazw miejscowości pod którymi zapisano stanowiska na kartach KEZA (a następnie ujęto w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków) jest niezgodna z aktualnie obowiązującą nazwa miejscowości. Prezentowana tabela nr 4 lista 104 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków z aktualnie obowiązującą formą nazwy miejscowości.

Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Garbów to przede wszystkim stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), które z uwagi na przyjętą metodologię pozyskiwania i dokumentowania znalezisk są najcenniejsze. Teren gminy Garbów znajduje się na następujących arkuszach AZP: 74-79; 75-78; 75-79; 75-80. Na obszarach: 75-78; 75-79; 75-80 badania przeprowadzono jesienią 1983 i w okresie tym instrukcja AZP dopuszczała lokalizację stanowisk na zbiorczych mapach w skali 1:25000 co z uwagi na bardzo drobną skalę map użytych do archiwizacji danych kartograficznych o stanowiskach ich lokalizacja jest obciążona dużym błędem. Na obszarze 74-79 badania powierzchniowe przeprowadzono wiosną 1987 r. i stanowiska były nanoszone na dokładniejsze mapy w skali 1:10 000, co zdecydowanie poprawia możliwość precyzyjnej lokalizacji stanowisk archeologicznych. Na obszarze 75-79 podczas badań w 1983 r. odkryto jedynie 10 stanowisk a ich liczba została zwielokrotniona ponieważ na obszarze tym wykonano dodatkowe prace archeologiczne związane z budową trasy szybkiego ruchu S17/S19. Duża liczba stanowisk była badana wykopaliskowo, między innymi na 3 stanowiskach w Bogucinie przeprowadzono szerokopłaszczyznowe badania archeologiczne na stanowiskach odkrytych w 2007 r.

Niezwykle ciekawe okazało się odkrycie w 2016 r. liściowatego sztyletu brązowego na gruncie wsi Meszno, przekazanego przez znalazcę do Instytutu Archeologii w Lublinie. Sztylet znaleziono na terenie silnie przekształconym przez okopy z okresu II wojny światowej, na wyniesieniu interpretowanym przez archeologów jako kurhan. Jest to niezwykle ciekawe znalezisko wiązane przez badaczy z epoką brązu, prawdopodobnie z ludnością kultury trzcinieckiej. Sam kurhan stanowiłby drugi zabytek na terenie gminy Garbów, który tworzy własną formę krajobrazową (obok grodziska w Garbowie, na którym zlokalizowany jest dawny cmentarz parafialny).

Tabela 4: Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy Garbów

L.P	OBOWIĄZUJĄCA NAZWA MIEJSCOWOŚCI	NAZWA MIEJSCOWOŚCI W WOJEWÓDZKIEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW	OBSZAR AZP	NR ST. W MIEJSC	NR ST. NA OB.	FUNKCJA	DATOWANIE
1	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	1	4	ślad osad.	epoka kamienia
2	LEŚCE	Bogucin	75 - 79	5	13	ślad osad. osada osada ślad osad.	wcz.e.br. - k. mierzanowicka wcz. śred. - IX-X w. wcz. śred. - XII-XIII w. nowożytność
3	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	6	14	osada osada osada osada osada osada osada osada ślad osad.	neolit – KCWR neolit – k. malicka neolit – KLW neolit – KPL neolit – KAK ep. brązu – k. trzciniecka ep. brązu k. mierzanowicka ep. brązu – k. łużycka wcz. śred (VIII-IX i X-XII) nowożytność i l. 30-te XX w.
4	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	7	17	osada osada osada osada osada osada	p. śred. – denary jagiellońskie nowoż. – monety XVII-XIX w. nowoż. – moneta XVIII w. nowoż. – moneta XX w. nowoż. – biżuteria XIX-XX w. nowoż. – sygnat. z butelki nowoż. – plomba z XIX w.
5	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	8	18	osada	nowoż. – moneta

						osada osada osada osada osada	nowoż. – moneta nowoż. – moneta nowoż. – monety nowoż. – moneta nowoż. – medalik nowoż. – guz szlachecki
6	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	9	19	osada	nowoż. – monety, naparstek
7	BOGUCIN	Bogucin	75 - 79	10	20	osada	nowoż. – monety, naparstek
8	BOGUCIN	Bogucin	75 - 80	4	24	ślad osad.	pradzieje
9	BOGUCIN	Bogucin	76 - 80	2	81	ślad osad.	pradzieje
10	BOGUCIN	Bogucin	76 - 80	3	82	ślad osad.	pradzieje
11	GARBÓW	Garbów Kolonia	75 - 79	1	1	ślad osad.	wcz. śred. XIII w.
12	GARBÓW	Garbów Kolonia	75 - 79	2	2	grób?	neolit
13	GARBÓW	Garbów	75 - 79	1	9	ślad osad.	epoka kamienia
14	GARBÓW	Garbów	75 - 79	2	10	ślad osad.	epoka kamienia
15	GARBÓW	Garbów	75 - 79	1	11	prac. dziegiarska kościół parafialny cmentarz przykośc. osada	XI-XIII w. XVI- pocz. XX w. nowożytność nowożytność (XVII, XVIII w.)
16	GARBÓW	Garbów	75 - 79	2	12	grodzisko i osada przyrodowa	wcz. śred. (VIII-X w.)
17	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Garbów	75 - 79	3	15	ślad osad.	epoka brązu
18	GARBÓW	Garbów	75 - 79	4	22	osada	neolit
19	GARBÓW	Garbów	75 - 79	5	23	osada	pradzieje neolit
20	GUTANÓW	Gutanów	75 - 79	3	3	ślad osad. ślad osad.	neolit – KPL średniowiecze
21	GUTANÓW	Gutanów	75 - 79	4	21	ślad osad.	nowożytność (XVII-XVIII w.)
22	GUTANÓW	Gutanów	75 - 78	2	27	ślad osad.	wcz. śred.
23	BOGUCIN	Kolonia Bogucin	76 - 79	1	19	ślad osad.	wcz. śred.
24	PIOTROWICE DUŻE	Kolonia Leśce	75 - 80	1	2	ślad osad.	średniowiecze
25	LEŚCE	Kolonia Leśce	75 - 80	2	3	osada?	KPL
26	PIOTROWICE DUŻE	Kolonia Piotrowska	75 - 80	1	6	ślad osad.	nieokreślone
27	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	1	16	ślad osad. ślad osad.	k. łużycka wcz. śred. – XI-XIII w.
28	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	2	17	ślad osad.	wcz. śred. – X-XII w.
29	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	3	18	osada ślad osad.	wcz. śred. – X-XII w. nieokreślone
30	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	4	19	osada	wcz. śred. – X-XIII w.
31	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	5	20	osada	wcz. śred. – VIII-IX w.
32	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	6	21	osada	wcz. śred. – VIII-X w.
33	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	7	22	ślad osad.	wcz. ep. brązu
34	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	8	24	ślad osad.	nieokreślone
35	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	9	25	ślad osad. osada	k. łużycka wcz. śred. – X-XII w.
36	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	10	26	ślad osad. osada	nieokreślony wcz. śred. – X-XII w.
37	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	11	27	osada ślad osad.	k. łużycka wcz. śred. – X- XII w.
38	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	12	28	osada	wcz. śred. – VIII-IX w.
39	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	13	29	ślad osad. ślad osad. osada	st. nieokreślone k. łużycka wcz. śred. – VIII-IX w.
40	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	14	30	osada ślad osad.	KPL wcz. ep. brązu
41	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	15	31	ślad osad. ślad osad. ślad osad.	k. łużycka wcz. śred. – VIII-IX w. nieokreślone
42	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	16	32	osada	k. pomorska
43	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	17	34	ślad osad.	k. łużycka
44	PRZYBYŚLAWSKIE	Kolonia Przybysławice	74 - 79	18	35	osada osada?	k. łużycka wcz. śred. – VIII-IX w.
45	LEŚCE	Leśce	75 - 78	1	1	ślad osad.	neolit
46	LEŚCE	Leśce	75 - 79	2	5	ślad osad.	epoka kamienia
47	PRZYBYŚLAWSKIE	Markuszów	75 - 78	5	23	ślad osad.	KAK
48	PRZYBYŚLAWSKIE	Markuszów	75 - 78	6	24	ślad osad.	nieokreślony
49	PRZYBYŚLAWSKIE	Markuszów	75 - 78	8	25	ślad osad. ślad osad.	nieokreślony wcz. śred.
50	PRZYBYŚLAWSKIE	Markuszów	75 - 78	7	26	ślad osad. ślad osad.	nieokreślony wcz. śred.
51	PIOTROWICE DUŻE	Pod Majdanem	75 - 80	1	4	osada? osada	neolit ep. brązu – k. łużycka?

52	PIOTROWICE DUŻE	Pod Majdanem	75 - 80	2	5	śląd osad. śląd osad.	neolit – KAK neolit - ?
53	PIOTROWICE DUŻE	Pod Majdanem	75 - 80	3	7	osada osada śląd osad.	neolit / wcz. ep. brązu wcz. śred. – VIII-X w. nieokreślone
54	ZAGRODY PRZYBYŚLAWSKIE	Przybysławice	75 - 79	1	7	śląd osad. śląd osad.	epoka kamienia wcz. śred. XI-XIII w.
55	PRZYBYŚLAWSKIE	Przybysławice	75 - 79	2	8	śląd osad.	średniowiecze
56	GARBÓW	Wola Przybysławska	75 - 79	1	16	śląd osad.	pradzieje
57	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	1	1	cment. szkieletowe	nieokreślone
59	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	3	3	śląd osad.	eneolit
60	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	4	4	osada	wcz. śred. – X-XII w.
61	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	5	5	osada	k. pomorska
62	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	6	6	śląd osad.	k. trzciniecka
63	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	7	7	śląd osad.	k. łużycka
64	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	8	8	osada	k. trzciniecka
65	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	9	9	osada	k. trzciniecka
66	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	10	10	śląd osad.	starożytność
67	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	11	11	śląd osad. osada	nieokreślona XVII w.
68	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	12	39	śląd osad. śląd osad. śląd osad.	k/ łużycka wcz. śred. – X w. nieokreślony
69	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	13	41	śląd osad.	k. łużycka
70	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	14	51	osada (?)	pradzieje średniowiecze okres nowożytny
71	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	1	53	śląd osad.	okres rzymski (B1-B2)
72	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska I	74 - 79	15	53	osada? śląd osad.	k. łużycka starożytność
73	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	1	36	osada	nieokreślone
74	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	2	37	śląd osadniczy	k. przeworska
75	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	3	38	śląd osad.	pradzieje
76	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	4	40	śląd osad. śląd osad.	k. trzciniecka k. łużycka
77	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	5	42	śląd osad.	nieokreślone
78	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	6	43	śląd osad.	nieokreślone
79	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	7	44	śląd osad. śląd osad.	wcz. śred. – XII-XII w. nieokreślone
80	MESZNO	Wola Przybysławska II	74 - 79	8	45	śląd osad.	nieokreślone
81	MESZNO	Wola Przybysławska II	74 - 79	9	46	śląd osad.	nieokreślone
82	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	10	47	śląd osad. osada	k. łużycka wcz. śred. – XIII w.
83	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	11	48	śląd osad.	nieokreślone
84	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	12	49	śląd osad.	nieokreślone
85	WOLA PRZYBYŚLAWSKA	Wola Przybysławska II	74 - 79	13	50	śląd osad.	k. łużycka
86	MESZNO	Wola Przybysławska II	74 - 79	14	52	kurhan	epoka brązu? (k. trzciniecka?)

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Gmina Garbów jest gminą wiejską, przetrwałe w różnym stopniu zachowania elementy dziedzictwa kulturowego podkreślają walory gminy i czynią ją atrakcyjną turystycznie, pod warunkiem czynienia wysiłków przez całą społeczność gminną dla ich zachowania a następnie przywrócenia przynajmniej części dawnej świetności. Do niewątpliwie najcenniejszych zabytków na terenie gminy należą obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków nieruchomych:

- Bogucin: budynek wagi, budynek gospodarczy, fragment rampy dawnej kolejki wąskotorowej, wpis do rejestru zabytków nr A/1018 decyzją z 28.11.1990 r.;
- Garbów: zespół kościoła parafialnego: kościół pw. Przemienienia Pańskiego, ogrodzenie z bramką, kapliczkami procesyjnymi i malowidłami na słupku przesłowym w bramce wsch., plebania, w granicach murów zewnętrznych; wpis do rejestru zabytków nr A/3 (1-4) decyzją z 17.01.2000 r.;
- Garbów: zespół pałacowo-parkowy: pałac z dekoracją sztukateryjną wnętrza i detalem architektonicznym na zewnątrz, pozostałości parku (ukształtowanie terenu i drzewostan) z historycznym układem komunikacyjnym i trzema stawami (Irena, Pod pałacem i Kępa), spichlerz, wpis do rejestru zabytków nr A/462 decyzjami z 24.03.1970 i 11.08.1977 r.;
- Garbów: kaplica grobowa Rodziny Moskalewskich, wraz z gruntem pod budowlą (w granicach zabudowy), na działce wskazanej w decyzji wg zał. (tj. kaplica na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska, wpisanego do rej. zab. na podstawie odrębnej dec., wpis do rejestru zabytków nr A/1453 decyzją z 20.12.2010 r.;
- Gutanów: figura przydrożna z posągami św. Anny, wpis do rejestru zabytków nr A/698 decyzją z 28.10.1975 r.;
- Leśce: zespół dworsko-parkowy (o pow. wskazanej w dec.): dwór, park z alejami (grabową i lipową), stawem z wyspą oraz z drzewostanem (wg opisu w decyzji), wpis do rejestru zabytków nr A/906 decyzją z 1.04.1985 r.;
- Piotrowice Wielkie: wiatrak „holender”, wraz z wyposażeniem wnętrza (urządzenia i mechanizmy młynarskie), wpis do rejestru zabytków nr A/354 decyzją z 11.06.1968 r.;
- Piotrowice Wielkie: zespół pałacowo-parkowy: pałac, park, teren d. folwarku z budynkiem obory, wpis do rejestru zabytków nr A/681 decyzją z 24.09.1973 r.;
- Przybysławice (w rej. zabytków pod nazwą obrębu geodezyjnego: Zagrody Przybysławskie): park (ukształtowanie terenu wraz drzewostanem), ogrodzenie z bramą wjazdową, dom mieszkalny, wpis do rejestru zabytków nr A/728 decyzjami z 10.08.1977 i 23.06.1997 r.;
- Wola Przybysławska: cmentarz wojenny z I wojny świat., w gran. ogrodzenia, wpis do rejestru zabytków nr A/1099 decyzją z 4.07.1990 r.;
- Zagrody (w rej. zabytków pod nazwą obrębu geodezyjnego: Zagrody Przybysławskie): zespół willowo-ogrodowy: willa i budynek gospodarczy (wraz z ich wyposażeniem), fragmenty ogrodzenia, brama wjazdowa z bramką, brama boczna z bramką, ogród z aleją, wpis do rejestru zabytków nr A/842 decyzjami z 26.05.1982 i 23.06.1997 r.;
- Garbów: grodzisko wczesnośredniowieczne – stanowisko archeologiczne nr 2/12 – AZP 75-79, wpis do rejestru zabytków nr C/92

Oprócz wymienionych wyżej zabytków wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego należy wymienić także teren, na którym znajduje się ujęty w gminnej ewidencji zabytków dwór w Gutanowie, obecnie remiza Ochotniczej Straży Pożarnej. Obecny budynek dworu pochodzi z lat 20-30

tych XX w. Autor karty ujętej w wojewódzkiej ewidencji zabytków (M. Gałęcka) zwraca uwagę, że w bezpośrednim sąsiedztwie istniejącego budynku dworu znajdował się modrzewiowy, barokowy dwór Tomasza Dłuskiego, podkomorzego lubelskiego, prawnika, polityka, członka Sejmu Wielkiego. W związku z tym, wszelkie prace budowlane na terenie nieruchomości powinny być prowadzone pod nadzorem archeologicznym.

Zespół wagi kolejki wąskotorowej Cukrowni Garbów w Bogucinie

W skład zespołu wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/1018 wchodzi: budynek wagi, rampa kolejki wąskotorowej, budynek gospodarczy.

W 1917 r. powstał odcinek kolejki wąskotorowej z Cukrowni „Garbów” do Bogucina, na podstawie zezwolenia okupacyjnych władz austriackich. Powstała wówczas również murowana rampa, która ułatwiała załadunek towarów. Budynek wagi wozowej powstał w 1920 r. i pełnił funkcję stacji końcowej kolejki i punkt skupu buraków. W 1920 r. wybudowano także budynek gospodarczy. Właścicielem obiektów było Towarzystwo Aukcyjne Cukrowni „Garbów”, założone przez Bohdana Broniewskiego. W 1944 zespół wagi został upaństwowiony i do 1973 r. użytkowany zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem: na parterze pomieszczenia biurowe, socjalne i gospodarcze a na piętrze mieszkanie. W 1973 kolejkę zlikwidowano, a budynki zespołu wagi uległy zdewastowaniu. W latach 1992-93 w budynku przeprowadzono remont generalny wg projektu architekta Mariana Makarskiego, z przeznaczeniem na zajazd. W latach 1994-97 budynek ponownie zdewastowany, od 1997 w rękach prywatnych, wyremontowany z przeznaczeniem na budynek gastronomiczny.

Budynek wagi murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty mansardowym dachem naczółkowym krytym dachówką, portyk wsparty na czterech tokańskich kolumnach z dachem trójpółaciowym. Naroża płd-wsch. i płd-zach. oszkarpowane. Elewacje budynku bez detalu architektonicznego. Budynek na planie do prostokąta, w przyziemiu dwutraktowy.

Budynek gospodarczy murowany z cegły ceramicznej, na planie prostokąta, wnętrze jednoprzestrzenne, jednokondygnacyjny, nakryty dachem czterosпадowym, pozbawiony detalu architektonicznego. Obecnie budynek przebudowany na garaż.

Rampa, murowana z cegły ceramicznej o wysokości od 1,4 do 1,6 m., usytuowana równolegle do wsch. elewacji budynku wagi.

Zespół kościoła parafialnego p.w. Przemienienia Pańskiego w Garbowie

W skład zespołu wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/3) wchodzi: kościół, murowana plebania, organistówka, ogrodzenie z bramą i czterema kapliczkami procesyjnymi oraz cmentarz kościelny.

Parafia w Garbowie należy do najstarszych w diecezji lubelskiej, bo została utworzona przed połową XII w. Pierwszy kościół, wymieniony przez Jana Długosza był drewniany i został zniszczony przez protestantów podczas reformacji. Drugi kościół, z drewnianym korpusem i z murowaną fasadą, wybudowano i rozbudowano w XVII w., ale już pod koniec XVIII był za mały aby pomieścić wszystkich wiernych ponieważ parafia liczyła w owym czasie blisko cztery tysiące wiernych. Do budowy nowego

kościół przystąpiono pod koniec XIX w., w 1891 r. Plany kościoła sporządził w 1892 r. warszawski architekt Józef Pius Dziekoński, jednak zgromadzenie parafian zmieniło w tymże 1892 r. plany z uwagi na zbyt wysokie koszty budowy świątyni. W 1897 r. Józef Dziekoński sporządził nowe plany kościoła i w 1899 r. uzyskano zgodę władz cywilnych na jego budowę, którą rozpoczęto na terenie dawnego cmentarza przykościelnego dopiero w 1908 r. pod nadzorem projektanta, architekta Dziekońskiego.

W 1910 r. budowę przerwali urzędnicy carscy ponieważ pod kościołem wybudowano nie zaplanowaną kryptę dla hrabiów Jezierskich, właścicieli dóbr garbowskich. Budowę zakończono w 1912 r. Pierwsza msza odbyła się 6 sierpnia 1912 r. Na jednej z dwóch wież bije ważący pół tony dzwon z 1512 r., ufundowany przez ks. Jana Ożarowskiego, kapelana króla Zygmunta Augusta. Na początku pierwszej wojny władze rosyjskie skonfiskowały dzwon i został wywieziono w głąb Rosji wraz z setkami tysięcy polskich dzwonów zabranych przez wojska carskie. Zabytkowy szesnastowieczny dzwon z Garbowa znalazł się na wśród kilku tysięcy dzwonów rewindykowanych przez Polskę na mocy traktatu ryskiego z 1921 r. i szczęśliwie powrócił w czerwcu 1923 roku do Garbowa. W okresie I wojny

światowej nowy kościół bardzo ucierpiał wskutek ostrzału artyleryjskiego, wówczas także został zniszczony dach plebanii i dopiero w 1922 ukończono naprawę zniszczeń wojennych. Neogotycki kościół został bardzo starannie wyposażony w stylowe neogotyckie wyposażenie: ołtarze, konfesjonały, ambonę. W 1929 r. 35-głosowe organy wykonała firma Biernackiego z Warszawy a witraże wykonał zakład F. Białkowskiego w Warszawie. Rzeźby i stacje

drogi krzyżowej zostały wykonane przez wybitną rzeźbiarkę Zofię Trzcińską-Kamińską, pochodzącą z parafii garbowskiej.

Obecny kościół wybudowany został na terenie „trzeciego” chronologicznie cmentarza garbowskiego, nie używanego od lat 70-tych XIX w, który otoczony był wałem ziemnym i rowem. Do budowy kościoła użyto jako materiału budowlanego pomników z najstarszych cmentarzy, parę tablic nagrobnych z dawnych kościołów wmurowano w ogrodzenie. Ogrodzenie z cegły ceramicznej na zaprawie wapienno-cementowej, częściowo otynkowane, z daszkiem pulpitu nad murem a nad bramami i furtami daszki dwu i czterosпадkowe z czerwonej dachówki. Brama główna trójprzęsłowa z ostrołukowymi przejściami z furtkami w niższych częściach bocznych i w części wyższej – przejazdu. W świątyni narożach ogrodzenia kapliczki, znacznie przewyższające wysokość muru ogrodzeniowego. Budowę ogrodzenia zakończono w 1927 r. Neogotycki kościół murowany z cegły, wewnątrz otynkowany. Sklepienia: gwiazdźiste w nawie głównej, transepcie i prezbiterium, krzyżowo-żebrowe w nawach bocznych kryształowe w zakrystiach. Dach pokryty blachą miedzianą, nad prezbiterium i wejściami bocznymi blachą ocynkowaną. Świątynia nieorientowana, prezbiterium skierowane na południe, na planie krzyża łacińskiego z dwiema kwadratowymi wieżami od frontu. Korpus trójnawowy

z prezbiterium o szerokości nawy głównej i transeptem i niewielkimi kruchtami w narożach. Kościół jest najwyższy w woj. lubelskim i należy do najwyższych w Polsce (wysokość wież 75 m).

Plebania została wybudowana około 1910 r., równolegle z budową nowego kościoła, według planów budowniczego Wiśniewskiego. W budynku plebanii znajdowały się mieszkania proboszcza, dwóch wikariuszy, pokoje dla służby, kuchnie, łazienki i kancelaria parafialna. Obok plebanii wzniesiono budynki gospodarcze: oborę, wozownię i składzik, a na działce urządzono sad i ogród. Podczas I wojny światowej plebania została ostrzelana pociskami artyleryjskimi, z których do dzisiaj zachował się jeden wmurowany w elewację zewnętrzną. W 1979 r. od wschodu dobudowano do plebanii część piętrową.

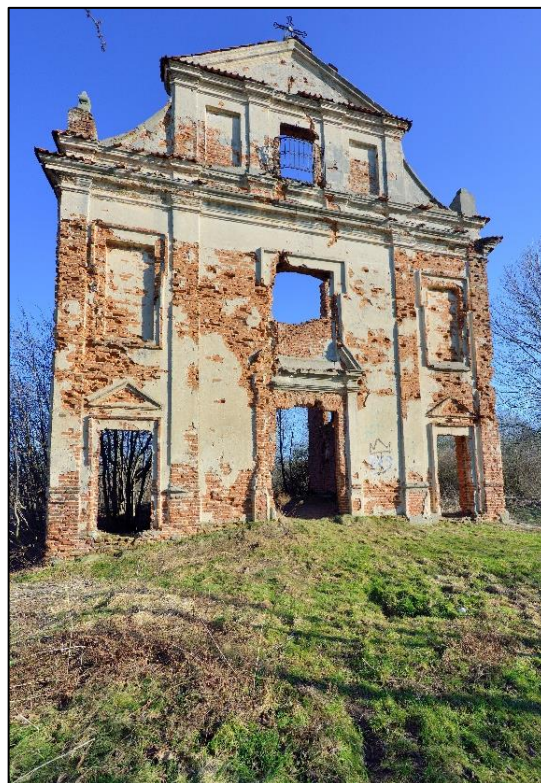
Ruiny kościoła p.w. Św. Wojciecha w Garbowie

Po spaleniu przez protestantów drewnianego kościoła przystąpiono pomiędzy 1666 a 1678 r. do budowy nowego, drewnianego, z fundacji ks. Mikołaja Sługockiego. Wybudowany barokowy kościół był orientowany, na planie krzyża greckiego z wolnostojącą drewnianą dzwonnica obok korpusu kościoła. Na początku XVIII w., po zniszczeniu dzwonnicy, wybudowano nową. W 1731 r. kościół wyremontowano oraz rozbudowano. Podczas dalszej rozbudowy pod koniec XVIII w. powstała murowana fasada. Kościół przestał być użytkowany od 1912 r., to jest od czasu zakończenia budowy nowego, neogotyckiego kościoła. Stary kościół został podpalony w 1915 r. przez Rosjan i ocalała jedynie murowana fasada, zachowana do dzisiaj jako ruina. Podczas pożaru zniszczeniu uległo archiwum zawierające między innymi księgi metrykalne, które zostało ukryte w podziemiach kościoła na czas wojny. Wokół kościoła znajdował się najstarszy w Garbowie cmentarz przykościelny. W źródłach zachowały się informacje o krypcie grobowej pod kościołem, w której spoczywają prochy proboszczów parafii Garbów oraz znanych Garbowian z rodziny Jezierskich i innych, a ustna tradycja informuje o rozbudowanych „lochach” pod kościołem.

Grodzisko wczesnośredniowieczne – wpis do rejestru zabytków nr C/92

Wczesnośredniowieczne grodzisko datowane jest na VIII-X w., zlokalizowane jest w południowej części Garbowa na lessowym wyniesieniu. Teren majdanu grodziska o powierzchni około 1,2 hektara zajmuje XIX wieczny cmentarz, którego użytkowanie do 1923 r. przyczyniło się do destrukcji majdanu oraz wałów grodziska. Jedynie w części północno-wschodnie zachował się fragment wału. Na terenie grodziska były prowadzone badania wykopaliskowe w latach 1995-2000 przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, w trakcie których na majdanie grodziska odkryto chatę półziemiankową z kamiennym piecem, datowane na VIII-X w. Pozostałości konstrukcji półziemiankowej odkryto także na przedpolu fosy, prawdopodobnie są to pozostałości osady przygródowej.

Na znajdującym się na grodzisku cmentarzu (chronologicznie czwartym w Garbowie) pochowani są znani Garbowianie: Józef Nakonieczny, Poseł Ziemi Lubelskiej do Dumy Rosyjskiej, przedstawiciele rodziny Trzcińskich, właściciele majątku w Leścach.

Zespół pałacowo-parkowy w Garbowie

W skład zespołu wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/462 wchodzi: pałac, park i spichlerz.

Zespół pałacowo-parkowy wraz z dawnym folwarkiem stanowi całość przestrzenno-funkcjonalną i obecnie daje się wyróżnić część rezydencjalną (część południowa) i gospodarczą (część północna), które są obecnie przedzielone drogą lokalną, która dawniej była drogą Lublin – Warszawa. Część rezydencjalna obejmuje centralnie położony pałac oraz park krajobrazowy. Wjazd do dworu stanowi obsadzona kasztanowcami aleja prowadząca przez groblę pomiędzy stawami. W części gospodarczej, czyli dawnym folwarku, zachowały się spichlerz, gorzelnia oraz obora dworska, pomiędzy którymi znajduje się współczesna zabudowa handlowo-gastronomiczna.

W I połowie XVIII Garbów należy do klucza przybysławickiego należącego do Michała Fryderyka Czartoryskiego i z tego okresu pochodzi pierwsza wzmianka o drewnianym dworze, w którym zapewne mieszkali kolejni zarządcy majątku z uwagi na fakt, że Czartoryscy nie mieli w Garbowie swojej siedziby. W 1808 r. Garbów nabywa książę Adam Czartoryski, po którym dziedziczy jego córka Maria Wirtemberska, od której dobra garbowskie kupuje w 1817 r. hr. Jan Jezierski. W połowie XIX w. Jezierscy wznoszą klasycystyczny pałac jako swoją siedzibę, wykorzystując fragmenty starego dworu oraz zakładają park krajobrazowy, a w 1856 r. założono cztery stawy. Autorem rozbudowy był architekt Józef Dietrich. Powstał wtedy klasycystyczny pałac na rzucie w kształcie litery „H”. Początki tworzenia gospodarstwa rybackiego na terenie Garbowa sięgają II poł. XIX (ok. 1875 r.) i łączą się z osobą hr. Aleksandra Jezierskiego ówczesnego właściciela majątku, który prawdopodobnie

kontynuował dzieło swojego dziadka hr. Jana Nepomucena Jezierskiego. Przez lata stawy upodobiły się do naturalnych zbiorników. Obecnie na stawach, a także na podmokłych terenach wokół nich, żyje wiele gatunków ptaków.

W rękach Jezierskich Garbów pozostaje do 1904 r., kiedy to w drodze licytacji dobra garbowskie nabywa Bogdan Broniewski, który w 1906 r. buduje w Garbowie gorzelnię, w miejsce zlikwidowanej gorzelni w Przybysławicach, w których w 1908 r. buduje cukrownię. W 1945 cały majątek przechodzi na Skarb

Państwa, w latach 1948 – 50 zespół pałacowo – parkowy zostaje przedzielony drogą Lublin – Warszawa, a częściowej likwidacji ulega jeden ze stawów.

Klasycystyczny pałac został wybudowany z cegły i jest obustronnie otynkowany, sklepienia nad piwnicami kolebkowe, ze stropami nad parterem na belkach drewnianych. Pałac, o bryle złożonej z parterowego korpusu głównego z frontem z czterokolumnowym portykiem i dwóch piętrowych członów bocznych. Od strony tylnej czworoboczny ryzalit z galeriami kolumnowymi po bokach. Dachy dwuspadowe, nad członami bocznymi czterospadowe. Pałac jest cennym przykładem wiejskiej reprezentacyjnej siedziby mieszkalnej z epoki klasycyzmu. Obecnie mieści się w nim między innymi Apteka oraz Multimedialna Izba Tradycji (MIT).

Kaplica grobowa rodziny Moskalewskich

Kaplica wpisana do rejestru zabytków pod nr A/1453

Cmentarz, na którym znajduje się kaplica został założony na początku XIX w. i chronologicznie jest czwartym cmentarzem na terenie Garbowa, zlokalizowanym na terenie grodziska wczesnośredniowiecznego. Cmentarz funkcjonował do 1923 r. Kaplicę grobową rodziny Moskalewskich założył Feliks Moskalewski, właściciel dóbr Sieprawki, po śmierci siostry Jadwigi. Nad wejściem tablica „GRÓB RODZINY / MOSKALEWSKICH / 1875. W krypcie kaplicy pochowano sześciu członków tej rodziny, między innymi Stanisława Witalisa Moskalewskiego, pierwszego wojewodę lubelskiego w latach 1919-1926, ostatni pochówek w kaplicy miał miejsce w 1963 r.

Kaplica została wymurowana z cegły ceramicznej i jest obustronnie otynkowana. Wnętrze kaplicy ze sklepieniem kolebkowym, dach pokryty blachą. Kaplica ze zwartą prostopadłościenną bryłą nakrytą trójpołaciowym dachem z kryptą. Od wschodu rozbudowany fronton. Elewacja frontowa zwieńczona trójkątnym szczytem z pustym polem tympanonu, z pseudo doryckimi półkolumnami w narożach, trójosiowa z osiami wyznaczonymi przez półkoliste łuki ze środkowym znacznie szerszym z drzwiami wejściowymi. Po generalnym remoncie, w trakcie którego szczątki rodziny Moskalewskich zostały złożone do wspólnej urny, kaplica jest w bardzo dobrym stanie i jest trwałym elementem krajobrazu kulturowego gminy, wokół którego gromadzą się mieszkańcy gminy

Figura przydrożna z posagiem św. Anny w Gutanowie

Figura wpisana do rejestru zabytków pod nr A/698.

Figura słupowa o wysokim prostopadłościennym, murowanym z cegły palonej na zaprawie wapiennej, boniowanym cokole na planie kwadratu, znajduje się na wysokiej skarpie przy drodze powiatowej do Piotrowic Małych. W 1991 r. podczas prac konserwacyjnych figury wykonywanych przez pracowników Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym odkryto, że terakotowa figura świętej została wykonana w XVIII w. i podjęto próbę włączenia posągu św. Anny (prawdopodobnie jest to św. Anna - z figurki odpadły końce palców lewej ręki w której trzymała atrybut: księgę lub lilię) do zbiorów Muzeum. Jednak wobec sprzeciwu lokalnej społeczności, księdza proboszcza oraz władz gminnych odstąpiono od tego zamiaru i ostatecznie w 1992 r. figura wróciła do Gutanowa, jednak nie na postument ale do kaplicy parafialnej pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gutanowie gdzie została odpowiednio zabezpieczona a na postumencie umieszczono kopię posągu.

Zespół dworsko-parkowy w Leścach

W skład zespołu wpisanego do rejestru pod nr A/906 wchodzi dwór i park.

Leśce to wieś o bardzo starym rodowodzie, która w XIII w. należała do klasztoru benedyktynów sieciechowskich a od XIV w. była własnością

szlachecką. W połowie XIX w., w 1850 majątek kupił Dionizy Trzcński, który w 1853 r. wybudował drewniany dwór, zachowany do naszych czasów. Dwór powstał w miejscu wcześniejszego, także drewnianego dworu. Pod koniec XIX w., lub na początku XX w. Trzcńscy dobudowali do parterowego głównego korpusu dworu dwa prostopadłe piętrowe skrzydła, z których do dzisiaj zachowało się

skrzydło południowe. W 1935 r. część majątku Trzcńskich został sprzedana. Po II wojnie światowej majątek został znacjonalizowany. Dwór był użytkowany przez szkołę, od 2000 r. w prywatnych rękach. Rewitalizacja dworu przywróciła mu dawną świetność a wykonane prace remontowe stawiane są za wzór prac remontowo-konserwatorskich przeprowadzonych przez prywatnych właścicieli uzyskując w 2008 r. „Laur konserwatora”.

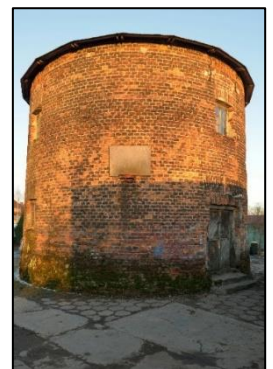
Park posiada cechy kompozycji krajobrazowej, z zatartym w znacznym

stopniu pierwotnym układzie przestrzennym. Czytelna jest aleja grabowa na osi elewacji frontowej, którą prowadził dojazd do dworu zakończony gazonem przed gankiem dworu. W płn-zach. części parku usytuowany drewniany dwór, wzniesiony z bali modrzewiowych. Ściany wewnętrzne drewniane, otynkowane. Do 2019 dwór na rzucie zbliżonym do litery L, składał się z parterowego korpusu głównego i dostawionego do niego prostopadłe od strony pld piętrowego skrzydła bocznego, silnie wychodzącego przed elewację frontową. W 2019 r. odtworzono rozebrane w latach 50-tych XX w. skrzydło gospodarcze od strony północnej. Obecnie dwór na rzucie zbliżonym do litery H.

Wiatrak „holender” w Piotrowicach Wielkich

Wiatrak wpisany do rejestru zabytków pod nr A/354.

Wiatrak wybudowany ok. poł. XIX w. przez właściciela Piotrowic a następnie odsprzedany Wrozenbergowi. Ok. 1870 r. wnętrze wiatraka spłonęło. Od 1944 wiatrak dzierżawiła rodzina Kochoniów, którzy w 1949 r. odkupują go od córki ostatniego właściciela. Od 1960 r. wiatrak nie miele zboża, a w 1965 r. zdemontowano śmigła, w latach 1974-75 wiatrak obniżono wyburzając ostatnią kondygnację. Wiatrak murowany z cegły ceramicznej, na planie koła, dwukondygnacyjny z drewnianymi stropami z desek na drewnianych belkach. Obecnie wiatrak dwukondygnacyjny nakryty dachem namiotowym.

Zespół dworsko-parkowy w Piotrowicach Wielkich

W skład wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/681 zespołu wchodzi: pałac, park, obora.

Piotrowice są bardzo starą miejscowością, wymienioną w dokumencie z 1427 r., która na przestrzeni wieków znajdowała się w rękach wielu rodzin. W 1899 pozostała po rozsprzedaży dóbr piotrowickich resztówkę kupuje Stanisław Kopeć dla swojego syna Ludwika Budziszawa. W tym czasie powstaje dwór, utrzymany w nurcie architektury późnoklasycystycznej, oraz część budynków gospodarczych, z których do dzisiaj zachowała się jedynie obora. Dwór z dobrami pozostawał w rękach rodziny Kopciów do II wojny światowej, po wojnie przeszedł na rzecz Skarbu Państwa, a w dworze umieszczono jednostkę wojskową, następnie w latach

50-tych mleczarnię, sklep, szkołę podstawową i rolniczą i bibliotekę publiczną. W trakcie kilkukrotnych prac remontowo adaptacyjnych budynek dworu pozbawiono istotnych elementów wyposażenia wnętrza jak na przykład kręconych schodów prowadzących z hallu na piętro. Budynki gospodarcze zostały rozebrane, jedynie dawny spichlerz dworski został przeniesiony w 1976 r. do Muzeum Wsi Lubelskiej, gdzie jest eksponowany.

W dawnym parku zachowany drzewostan tworzący czytelne aleje i szpalery, układ wnętrza zatarty i przekształcony. Dwór na terenie ogrodu dworskiego wybudowany pod koniec XIX lub na początku XX w. przez rodzinę Kopciów, prawdopodobnie w miejscu poprzedniego dworu, o czym świadczy zachowany w jego pobliżu starodrzew. Dwór murowany cegły, ściany wewnątrz i zewnątrz otynkowane. Nad piwnicami ceglane sklepienia, nad parterem i piętrem stropy drewniane. Dwór charakteryzuje się skomplikowanym, wieloczołowym planem, składa się z parterowego korpusu głównego z piętrowymi ryzalitami: środkowym i skrajnymi w charakterze skrzydeł bocznych.

Cmentarz żołnierzy austriackich z I wojny światowej w Garbowie (obręb geodezyjny: Wola Przybysławska

Cmentarz wpisany do rejestru zabytków nr A/1009.

Cmentarz założono w II połowie 1915 r. Na cmentarzu w Garbowie polegli zostali pochowani w zbiorowych mogiłach. Pierwotnie było to 8 mogił w dwu rzędach z drewnianymi krzyżami, a całość ogrodzono płotem. W 1928 r. w dziesięciolecie niepodległości Polski postawiono murowaną kapliczkę słupową. Na cmentarzu pochowano głównie żołnierzy armii austro-węgierskiej poległych w 1915 r. podczas lipcowej ofensywy, kiedy to armia austriacka zajęła Lublin i Kazimierz. Nacierający austriacki IX Korpus armii Mackensena, w skład których wchodziła I Brygada Legionów Polskich i 4 pułk piechoty Legionów Polskich został zatrzymany przez rosyjską obronę na linii drogi Lublin – Kurów. Był to pierwszy większy bój 4 pułku piechoty Legionów Polskich, uważany za swoisty chrzest bojowy tej formacji. W bitwie poległo 108 żołnierzy austriackich oraz 128 legionistów, którzy zostali pochowani na utworzonym cmentarzu wojennym w Jastkowie. Przed 1930 r. szczątki żołnierzy austriackich z cmentarza w Jastkowie przeniesiono na cmentarz wojenny w Garbowie. Cechą przewodnią cmentarzy z I wojny światowej jest zwyczaj chowania wszystkich żołnierzy razem, bez dyskryminacji narodowościowej.

Zespół pałacowo-ogrodowy w Przybysławicach

W skład wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/728 zespołu wchodzi: pałac, park, ogrodzenie z bramą – zespół wpisany do rejestru pod nazwą: Zagrody Przybysławskie (obecnie obręb Zagrody).

W połowie XVIII w. Przybysławice są głównym ośrodkiem klucza przybysławickiego, którego właścicielem był Michał Fryderyk Czartoryski. W źródłach wzmiankowany jest wówczas „wielki drewniany dom”, w którym mieszkali dzierżawcy. Park, w którym na początku XX w. wybudowano dwór, został założony przez Elżbietę Sieniawską w 1 połowie XVIII w. Inwentarze z lat 60-tych XIX w. wymieniają w Przybysławicach gorzelnię, kuźnię, młyn wodny ale brak jest przekazów o dworze, a jedyny zapis to informacja o „piętrowym domu w ogrodzie”. W 1904 r. majątek na licytacji nabywa Bogdan Broniewski i około 1906 r. powstaje nowy dwór z parkiem i stawami od południa. W 1908 r. Broniewski buduje Cukrownię „Garbów”, a w latach 1910-24 towarzyszące jej budynki osiedla fabrycznego według projektu Teofila Wiśniowskiego. W 1923 r. Broniewski buduje w parku murowaną kaplicę, zniszczoną przez wojska niemieckie i sowieckie w czasie II wojny światowej. Zespół pałacowo parkowo jest jednym z elementów rozległego założenia gospodarczo-rezydencjalnego, w skład którego wchodzi Cukrownia „Garbów”, powstały w latach 1920-24 zespół ogrodowo-willowy dyrektora cukrowni zaprojektowany przez Tadeusza Zielińskiego w Zagrodach oraz zespół folwarku wraz ze stawami hodowlanymi. W 1945 r. zespół przechodzi na własność Skarbu Państwa a dwór zaadoptowano kolejno na siedzibę Powiatowej Rady Narodowej i Domu Dziecka.

Dwór nazywany „pałacem” usytuowany jest centralnie w parku krajobrazowym, w którym dają się wyróżnić wnętrza: podjazd frontowy, kwietnik, sad. Większość nasadzeń w parku pochodzi z początku XX w. i wśród gatunków dominuje grab pospolity, lipa, robinia, kasztanowiec, świerk. Pałac murowany z cegły, obustronnie otynkowany, częściowo podpiwniczony, na planie wydłużonego prostokąta z ryzalitem w szczycie północnym. Obecnie budynek dwukondygnacyjny (do dworu w 1956 r. dobudowano piętro) o prostej klasycyzującej bryle z portykiem czterokolumnowym w osi fasady, nakryty dachem czterospadowym.

Zespół willowo-ogrodowy w Zagrodach

W skład wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/842 zespołu wchodzi: willa, ogród, budynek gospodarczy, ogrodzenie, brama z bramką – zespół wpisany pod nazwą: Zagrody Przybysławskie (obecnie obręb Zagrody).

Po wybudowaniu w 1908 r. Cukrowni „Garbów”, w 1920 r. powierzono architektowi Tadeuszowi Zielińskiemu zaprojektowanie oraz nadzór nad wykonaniem założenia willowo-ogrodowego dla dyrektora cukrowni. W pracach projektowych brał także udział ogrodnik architekt St. Życieński z Warszawy. W skład zespołu wchodzi: willa, budynek gospodarczy, dawna lodownia, ogród-park oraz murowane ogrodzenie.

Budynek willi w stylu architektury dworsko-pałacowej, murowany z cegły, otynkowany, na planie prostokąta, w osi elewacji frontowej płytki portyk z kolumnami a w elewacji ogrodowej koncha

z dachem czterospadowym. Zachowany w dobrym stanie należy do nielicznych przykładów architektury związanej z przemysłem na terenie Lubelszczyzny.

Zespół zabudowy Cukrowni „Garbów” w Zagrodach

Historyczny zespół zabudowy cukrowni, o powierzchni około 14 hektarów usytuowany jest na terenie rozciągającym się pomiędzy dawną trasą Lublin-Warszawa, dawną aleją prowadzącą do zespołu pałacowo-parkowego w Przybysławicach i drogą

łączącą Przybysławice ze wsią Zagrody. Od strony północnej zespół graniczył z zespołem willowo-ogrodowym dyrektora cukrowni. Wskutek zmian własnościowych zachodzących na przestrzeni lat pierwotny układ ulegał zacieraniu.

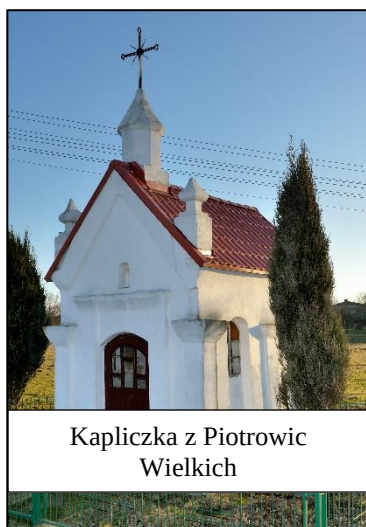
Zespół wzniesiono dla założonego w 1904 r. z inicjatywy Bogdana Broniewskiego Towarzystwa Akcyjnego Cukrowni „Garbów”. Główny budynek produkcyjny został wybudowany w latach 1907-1908. W 1908 r. wybudowano kantor, magazyn cukru, stajnię, wagę wozową i drewniany budynek mieszkalny przy szosie warszawskiej. W 1909 r. murowany dom dla robotników, w 1912 r. murowany dom dla urzędników, biuro i mieszkanie kierownika transportu, budynek straży pożarnej, w latach 1918-1924 szkoła i dom dla urzędników, 1924 magazyn materiałów pędnych, wołownia z lodownią, w 1933 r. nowa parowozownia, w 1937 r. magazyn cukru. W 1944 r. cukrownia została upaństwowiona a w 1966 przechodzi na własność Polskiej Kompanii Cukrowej” sp. z o.o. W 1997 r. większość akcji cukrowni kupuje koncern brytyjski Tate and Lyle. W 2004 r. cukrownia zostaje zamknięta.

Przy Cukrowni „Garbów” funkcjonowała kolej wąskotorowa, której pierwszy 12 kilometrowy odcinek powstał jednocześnie z budową cukrowni i łączył cukrownię z linią normalnotorową stacji Wąwolnica (stacja od 1925 pod nazwą Nałęczów). W latach 20-tych XX w. wybudowano odcinki w kierunku Bogucina i Kurowa – w 1926 r. cukrownia posiadała 32 km linii wąskotorowych, 4 parowozy i 62 wagony. Koleją wożono węgiel, kamień wapienny, buraki, wysłodki, melasę, cukier, zboże, mąkę, nawozy; czasami zdarzały się też przewozy osobowe – pociągi kolonijne. Od roku 1916 do stacji Wąwolnica/Nałęczów dochodzi także druga wąskotorówka o tym samym rozstawie – dzisiejsza Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa. Obydwie wąskotorówki nie miały ze sobą stałego połączenia, wymianę taboru realizowano wykorzystując pomosty układane chwilowo w poprzek normalnego toru. Sieć kolejową cukrowni zlikwidowano w latach 70 XX w. a niektóre odcinki wcześniej.

Cukrownia „Garbów” doczekała się w 2010 r. monografii „Historia Cukrowni „Garbów”, opartej na pracy doktorskiej Roberta Wójcika, który jest także autorem książki „Kościoły Garbowa” wydanej w 1997 r.

Kapliczki przydrożne

Liczne na terenie Polski kapliczki i krzyże przydrożne są materialnym świadectwem wierzeń, zwyczajów ale także wydarzeń historycznych, które upamiętniały wydarzenia, bardzo często o wymiarze jednostkowym, odnoszącym się do konkretnej rodziny czy postaci. Miejsce, w którym postawiono kapliczkę bądź krzyż nigdy nie było przypadkowe i zawsze miał swoje uzasadnienie. Kapliczki najczęściej mają charakter dziękczynny oraz błagalny. Ich fundatorami najczęściej byli mieszkańcy danej wsi, często pojedyncze osoby czy też rodziny ale także właściciele okolicznych ziem. W gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów ujętych zostało 5 kapliczek. Są to kapliczki domkowe, słupowe a także kapliczki o indywidualnych formach.

Kapliczka z Piotrowic Wielkich

Kapliczka z Janowa

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Garbów oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• potencjał turystyczny związany z walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi i dużą liczbą zabytków ujętych w rejestrze zabytków oraz w gminnej ewidencji zabytków • unikalne walory przyrodnicze i krajobrazowe - północna część obszaru gminy należy do Obszaru Chronionego Krajobrazu „Kozi	• brak wyspecjalizowanego centrum kulturalnego, którego funkcję pełni Biblioteka Publiczna w Garbowie • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych

Bór” -sprzyjające rozwojowi turystyki z naciskiem na zdrowy styl życia poprzez zdrowe odżywianie i wypoczynek na łonie natury • Multimedialna Izba Tradycji w Garbowie należy do najczęściej odwiedzanych atrakcji Powiatu Lubelskiego • bliskość dużego ośrodka akademickiego w Lublinie • doskonałe skomunikowanie z centrum województwa i centrum Polski drogami szybkiego ruchu • brak zagrożeń dla czystego środowiska (brak przemysłu) • sprzyjające warunki do rozwoju turystyki z naciskiem na zdrowy styl życia poprzez zdrowe odżywianie i wypoczynek na łonie natury, wykorzystującej istniejące atrakcje i walory kulturowe, historyczne i przyrodnicze • istniejąca infrastruktura szlaków rowerowych • zasoby kulturowe gminy, które uatrakcyjniają szlaki wędrówek pieszych, rowerowych: zespół kościoła w Garbowie, odnowiony zespół pałacowo-parkowy w Garbowie, liczne zespoły pałacowo-parkowe, zabytki archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe: grodzisko ze starym cmentarzem w Garbowie, kurhan w Mesznie • funkcjonująca w Garbowie w zabytkowym XIX w. pałacu Multimedialna Izba Tradycji z ciekawą ofertą kulturalno-oświatową • aktywna działalność kulturalna Gminnej Biblioteki wraz z jej filiami • aktywna działalność Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Grabowskiej z lokalnym pismem „Głos Garbowa” i licznymi wydawnictwami popularyzującymi „garbowski” • koncentracja powiązanych funkcjonalnie obiektów zabytkowych związanych z Cukrownią „Garbów” wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się w niewielkiej odległości od siebie: w Zagrodach Przybysławskich i bliskim Bogucinie • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomych (architektura) • miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący całą gminę (wykaz zabytków w planie wymaga	• słaba oferta sieci gastronomicznej, brak w ofercie produktów lokalnych z terenu Gminy i regionu • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach figurujących w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru), • niedostateczne zabezpieczenie sakralnych obiektów zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, wynikająca z przepisów prawa, które nie nakładały do 2019 obowiązku włączenia właścicieli w procedurę informowania o włączaniu zabytku nieruchomego do ewidencji • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczające działania związane z promocją gminy – brak zintegrowanego podejścia do turystyki, to jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne • nierozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna w miejscach posiadających walory przyrodnicze • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD – brak organizatora turystyki • emigracja poza gminę i poza granice kraju ludzi młodych • rolnictwo podstawą gospodarki gminy przy małym udziale przemysłu i usług • brak zarejestrowanego produktu lokalnego, który mógłby być lokalną atrakcją kulinarną, • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania tradycją i folklorem ze strony młodzieży, • niski poziom kompetencji medialnych, cyfrowych i językowych • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej • brak systemu informacji gminnej (tablic kierujących do obiektów)
---	---

aktualizacji pod kątem spójności z ewidencją zabytków) • bardzo dobry stan zachowania ogólnie dostępnego zabytku sakralnego, jakim jest neogotycki kościół w Garbowie, • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu gminy, kościoła katolickiego i odpowiedzialnych i świadomych właścicieli z sektor prywatnego • ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy • istnienie lokalnych produktów – „kluski przednówkowe” i „buracz grabowski” • liczne kapliczki i krzyże przydrożne, których obecność uatrakcylnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • aktywna i zaangażowana społeczność lokalna udzielająca się w lokalnych stowarzyszeniach (np. w Kołach Gospodyń Wiejskich) • potencjał demograficzny z wysokim odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym • bardzo dobre warunki edukacyjne w poszczególnych miejscowościach gminy • rozbudowana i dobrej jakości baza społeczna do inicjatyw lokalnych w postaci Kół Gospodyń Wiejskich, stowarzyszeń, jednostek OSP • opieka społeczności lokalnej nad kapliczkami i krzyżami przydrożnymi • bogaty kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę, • nastawienie na rozwój rolnictwa ekologicznego • aktywni i skuteczni w pozyskiwaniu środków zewnętrznych samorządowcy oraz przedsiębiorcy i aktywni mieszkańcy • wysokie kompetencje oraz przychyłność władz samorządowych • wzrost wykształcenia i zamożności obywateli • przedsiębiorczość i powszechna zaradność społeczeństwa • brak uciążliwego przemysłu	• kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • brak środków finansowych na renowację i utrzymanie obiektów zabytkowych • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • bliskość ośrodków turystycznych – Nałęczów, Kazimierz Dolny, Kozłówka które przejmują główny ruch turystyczny
--	--

wysoki poziom bezpieczeństwa (niski poziom przestępczości)	
SZANSE	ZAGROŻENIA
- integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój - znaczące środki przeznaczane na rozwój terenów wiejskich i Polski Wschodniej - liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe - moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia - liczne szlaki rowerowe przebiegające przez gminę, - atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiająca wytyczenie ścieżek edukacyjnych - aktywne uczestnictwo mieszkanki gminy w Kołach Gospodyń Wiejskich w kultywowaniu tradycji i obrzędów ludowych - budowa tras rowerowych w ramach inwestycji umieszczonych w Wieloletniej Prognozie Finansowej Woj. Lubelskiego na lata 2014-2029 - rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym - rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy - możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki - wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, np. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielnny dla mieszkańców miast) - postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego - dostęp do informacji i zasobów sieciowych - duża otwartość młodych mieszkańców na nowe techniki przekazu medialnego	- ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych - przy istniejącym na terenie gminy potencjale rozwoju energetyki odnawialnej (OZE): wiatrowej i słonecznej, inwestycje w energetykę wiatrową (turbiny wiatrowe) i słoneczną (wielkopłaskowyżowe farmy fotowoltaiczne) przy przy złym planowaniu przestrzennym mogą one stanowić zagrożenie dla krajobrazu kulturowego i zmniejszyć atrakcyjność turystyczną gminy, - obawa samorządu przed utworzeniem Parku Kulturowego jako formy ograniczającej swobodę inwestowania - niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki - bezrobocie oraz niski poziom wykształcenia i kwalifikacji bezrobotnych - wyludnianie się obszarów wiejskich wskutek ujemnego przyrostu naturalnego oraz emigracji ludzi młodych do większych miast lub za granicę - postępujące starzenie się społeczeństwa - pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego - rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania - polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji - niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego - niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów - niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych - niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków - niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego - skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne

• kultywowanie tradycji, świadomość tożsamości lokalnej • wykształcona kadra urzędników samorządowych • rozwój rolnictwa ekologicznego • możliwość współpracy z sąsiednimi gminami w celu podejmowania wspólnych inicjatyw • promocja gminy poprzez uczestnictwo w różnych imprezach kulturalnych, sportowych itp. • istnienie na bieżąco aktualizowanych stron internetowych gminy i placówek gminnych • możliwość stworzenia kompleksowej spójnej i nowoczesnej polityki informacyjnej władz gminy na bazie Lokalnej Grupy Działania „Kraina Wokół Lublina”	• zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • bliskie położenie atrakcyjnych turystycznie miast i obiektów: Kozłówka, Kazimierz, Nałęczów odbierającego potencjalnych turystów,
---	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026, Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023–2026 oraz Powiatowym programem opieki nad zabytkami Powiatu Lubelskiego na lata 2021-2024.

Głównym celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Garbów na lata 2025-2028 jest dążenie do poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego z zachowaniem krajobrazu kulturowego gminy, wzmocnienie świadomości społecznej mieszkańców i właścicieli obiektów zabytkowych o ważności dziedzictwa kulturowego i roli dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości a także rozwoju gminy. W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Garbów został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Garbów na lata 2025-2028, który jest kontynuacją działań podjętych podczas realizacji poprzedniej edycji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów na lata 2020-2023:

„Dalsze wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Garbów w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają następujące cele szczegółowe:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy oraz opieka nad nim;

Cel 2: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 3: Dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 5: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków,

z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy oraz opieka nad nimi	
Kierunki działań:	Działania:
Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych oraz rysunku planów zagospodarowania przestrzennego i powstającego Planu Ogólnego pod kątem spójności z aktualną gminną ewidencją zabytków
	przestrzeganie ustaleń dokumentów zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, wypracowanie skutecznych metod egzekwowania zapisów ochronnych z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
	aktualizacja „Planu ochrony zabytków gminy Garbów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
	W porozumieniu ze Starostą Lubelskim czytelne oznakowanie zabytków wpisanych od rejestru zabytków województwa lubelskiego - forma oznakowania oraz treść powinny być zgodne z art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
	W ramach Porozumienia Partnerskiego BYSTRZYCA, z użyciem środków zewnętrznych, Powiatu Lubelskiego oraz własnych: • remont i adaptację zabytkowego pałacu w Garbowie na potrzeby utworzenia Gminnego Centrum Integracji, • remont / rewitalizacja zabytkowego pałacu w Piotrowicach Wielkich, • przebudowa i rewitalizacja zabytkowego budynku i parku w Przybysławicach na potrzeby utworzenia Centrum Integracji i Aktywności Społecznej, • zwiększenie potencjału turystycznego gminy /Rewitalizacja i udostępnienie obiektów i miejsc atrakcyjnych pod względem walorów historycznych, kulturowych i krajobrazowych/m in. Ruiny kościoła św. Wojciecha, cmentarz wojenny z I wojny św., zabytkowy Stary Cmentarz,
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na terenach zabytkowej zieleni będących własnością gminy.
	kontrola planowanych inwestycji na terenie nieruchomości, na której znajduje się dwór (obecnie remiza OSP) w Gutanowie, z uwagi na spodziewane pozostałości dawnego, modrzewiowego dworu Tomasza Dłuskiego – postulowane prowadzenie ewentualnych prac budowlanych pod nadzorem archeologicznym,

	kontrola stanu zachowania i przeznaczenia obiektów zabytkowych poprzez między innymi przeprowadzanie obowiązkowych przeglądów obiektów należących do gminy, w cyklach najrządziej dwuletnich w zakresie przeprowadzonych prac remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.
	Przesłanie do właścicieli zabytkowych obiektów zabytkowych oraz opublikowanie na stronie internetowej gminy (na przykład jako „link” do odpowiedniej strony internetowej służb ochrony zabytków) informacji dotyczących rekomendacji i postępowania w bieżącym utrzymaniu obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.
	pomoc w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na prowadzenie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Garbów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych ze szczególnym uwzględnieniem wyposażenia zespołu kościelnego w Garbowie, eksponatów w Multimedialnej Izbie Tradycji w Garbowie, oraz uwzględnienie zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
	skatalogowanie w formie spisu eksponatów w Multimedialnej Izbie Tradycji w Garbowie, a w dalszej perspektywie założenie katalogu zbiorów (na przykład przez studiujących mieszkańców gminy, na przykład w ramach praktyk muzealnych)
Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;
	działania popularyzatorskie kurhanu w Mesznie, drugiego obiektu tworzącego własną formę krajobrazową obok grodziska w Garbowie, na przykład poprzez włączenie kurhanu do atrakcji turystycznych gminy – jak na przykład trasy rowerowej wiodącej przez zabytki gminy Garbów
	prorowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych zieleni na grodzisku – a zarazem starym cmentarzu - w Grabowie w celu uczytelnienia zabytku a przez to zapobieżenie dewastacji – zakres możliwych prac musi zostać uprzednio uzgodniony z Lubelskim Konserwatorem Zabytków
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego. Jako przykład może służyć przekazanie archeologom z Instytutu Archeologii w Lublinie odkrytego w 2016 r. na gruntach wsi Meszno brązowego sztyletu z epoki brązu. Zabytek ten wiązany z kurhanem zlokalizowanym na gruntach wsi Meszno
Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyspiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne – poprzez dalszą opiekę nad Kołami Gospodyń Wiejskich oraz ich upowszechnianie na stronach internetowych gminy, konkursach, okolicznościowych imprezach na przykład przy okazji Dożynek Gminnych
Cel 2:	
Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy;	
Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,

Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich – na przykład uzyskanych od Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
Zahamowanie degradacji zabytków	Opracowanie działań mających na celu kontrolę stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych, których gmina jest właścicielem
	Monitorowanie stanu zachowania i stanu technicznego obiektów zabytkowych będących we władaniu gminy
	zainicjowanie i Uchwalenie przez Radę Gminy zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, mające na celu wspieranie społeczności lokalnych, osób prywatnych, organizacji społecznych w działalności na rzecz ratowania zabytków
Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz kształtowania tożsamości regionalnej	w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej pomoc w organizowaniu inscenizacji ważnych wydarzeń historycznych: tradycje partyzanckie, tradycje żołnierzy „wyklętych” – gen. Zygmunt Broniewski – syn przedwojennych właścicieli Cukrowni „Garbów” był ostatnim komendantem głównym Narodowych Sił Zbrojnych(NSZ),
	organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z historii miejscowości w gminie, miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, itp

Cel 3:**Dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy**

Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków ujęcie ich w gminnej ewidencji,
	digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy – na przykład zainicjowanie przez Urząd Gminy akcji skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy Garbów, ale także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp., oraz organizowanie wystaw o charakterze tematycznym w szkołach i ośrodkach życia kulturalnego,
	dokumentowanie ginących zwyczajów, obrzędów itp. poprzez zbieranie relacji, upowszechnianie ich na przykład poprzez stronę internetową Urzędu Gminy
	zainicjowanie przez Urząd Gminy i dalsze prowadzenie, na przykład przez Gminną Bibliotekę w Garbowie dokumentowanie, na przykład w postaci zbierania relacji najstarszych mieszkańców gminy o miejscowych tradycjach, obrzędach, ginących zawodach i ich publikowanie na stronach internetowych gminy
	przeanalizowanie możliwości rejestracji na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów, jakim mogłyby być: „kluski przednówkowe” i „buracz grabowski” w celu dalszego promowania Gminy na imprezach gminnych, powiatowych, wojewódzkich.
	dalsze wspieranie wydawania miesięcznika „Głos Garbowa”, dalsze inicjowanie wydawnictw o charakterze regionalnym propagujących walory turystyczne gminy ale także adresowanych do mieszkańców gminy ukazujących znane postaci, twórców, rodziny.

	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczajnie całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne – poprzez dalszą opiekę nad Kołami Gospodyń Wiejskich oraz ich upowszechnianie na stronach internetowych gminy, konkursach, okolicznościowych imprezach na przykład przy okazji Dożynek Gminnych
Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	wsparcie młodzieży mieszkającej na terenie gminy ale także spoza gminy studiującej kierunki historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie im publikacji wyników prac na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy
Cel 4: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	
Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	Promocja i popularyzowanie na stronie internetowej gminy dobrych praktyk w zakresie rewitalizacji zabytków, dokumentowania zabytków, na przykład poprzez publikowanie „linków” do stron internetowych Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (LWKZ), Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID). Propagowanie dobrych praktyk konserwatorskich na przykładach prac wykonanych na terenie gminy Garbów, na przykład zespołu dworsko-parkowego w Leścach
Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	wspieranie przedsięwzięć Multimedialnej Izby Tradycji w Garbowie w celach popularyzacji spuścizny materialnej i niematerialnej regionu (np. organizowanie lekcji muzealnych z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o eksponatach, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),
	prezentacja tradycji regionalnej, historii terenów gminy na stronach internetowych gminy, udostępnianie stron internetowych gminy dla publikacji traktujących o spuściznie materialnej i niematerialnej gminy, organizowanie lekcji na przykład w Muzeum Wsi Lubelskiej, które byłyby sprofilowane na tradycje gminy Garbów
	organizowanie lekcji poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp , skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp,
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, bibliotece gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć
Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	we współpracy z Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie przygotowanie i prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy

Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych
Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, itp. wydarzeń na terenie gminy – na przykład tradycje walk partyzanckich, postaci związanych z Ziemią Garbowską, jak Czesław Jędrejek posterunkowy Policji Państwowej zamordowany w Miednoje, Na podstawie wydarzeń z 10 grudnia 1942 r. w Woli Przybysławskiej, kiedy to Niemcy zamordowali 19 mieszkańców wsi za pomoc udzielaną Żydom spopularyzowanie pozytywnych postaw ludności polskiej pomagającej ludności żydowskiej podczas II wojny światowej pomoc w organizowaniu inscenizacji ważnych wydarzeń historycznych (gen. Zygmunt Broniewski – syn przedwojennych właścicieli Cukrowni „Garbów”, komendant główny Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ)),
Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,
Cel 5: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	
Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy	Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa, Spopularyzowanie w celu naśladownictwa lokalnych twórców ludowych, na przykład przedruk ilustracji wycinanek Ignacego Dobrzańskiego z czasopisma „Wisła” z 1902 r., w porozumieniu z Muzeum Narodowym w Lublinie uzyskanie materiałów z wystawy z 1955 r. „Wycinanki Ignacego Dobrzyńskiego” w celu spopularyzowania dorobku artystycznego („wystrzyganek”); Spopularyzowanie twórczości Józefa Nakoniecznego, którego prace z dziedziny etnografii i ludoznawstwa publikowane w czasopiśmie „Wisła” są nieocenionym źródłem wiedzy dla zwyczajów panujących na terenie Ziemi Garbowskiej. Na przykład ponowne wydanie pracy pod red. Haliny Stępnia z 2012 r. „Zwyczaje i obrzędy ludy garbowskiego wg Józefa Nakoniecznego. Pojęcia prawne i zwyczaje ludu polskiego wsi Garbów i Miesiące, pow. Puławskiego” Prezentacja zachowanego budownictwa dworsko-pałacowego na przykładzie zespołów pałacowo-parkowego w Garbowie, Piotrowicach Dużych, Zagrodach Przybysławskich, dworsko-parkowego w Leścach, zespołu willowo-ogrodowego w Zagrodach Przybysławskich. Prezentacja zachowanego budownictwa przemysłowego na przykładzie zespołu budynków należących do dawnej cukrowni Garbów.
Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	W ramach Porozumienia Partnerskiego BYSTRZYCA, z użyciem środków zewnętrznych, Powiatu Lubelskiego oraz własnych: modernizacja dróg i poprawa bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego – budowa chodników i ścieżek rowerowych/ ciągów pieszo rowerowych oraz przejść dla pieszych przy drogach powiatowych, na terenie Gminy Garbów.
Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej, m. in. poprzez konkursy i wystawy;

Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem architektury dworskiej i pałacowej; szlakiem kapliczek i krzyży przydrożnych,
Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych.
	Opracowanie i opublikowanie na stronie internetowej mapy zabytków z terenu gminy, która może być użyta na przykład w folderze promującym gminę.
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	Opracowanie trwałych tablic o zabytkach i miejscach pamięci w danej miejscowości, które zostaną umieszczone na terenie należącym do gminy, na przykład w pobliżu świetlic wiejskich.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Garbów stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że zakresione w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- 1) **instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych**
 - aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
 - tworzenie parków kulturowych,
 - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
 - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) **instrumentów finansowych**
 - m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
 - finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
 - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- 3) **instrumentów koordynacji**
 - m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
 - współpraca z Austriackim Czarnym Krzyżem w sprawowaniu opieki nad grobami nad cmentarzu wojennym w Garbowie (obwód geodezyjny Wola Przybysławska);
 - współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;
- 4) **instrumentów społecznych**
 - działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- 5) **instrumentów kontrolnych**
 - aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
 - monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Garbów.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2023-2026.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. Czy dokonano aktualizacji kart adresowych dla stanowisk archeologicznych gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów? 3. czy przystąpiono do sporządzenia aktualizacji planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Garbów i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomych? 4. Czy są oznakowane zabytki wpisane do rejestru zabytków? 5. Czy uchwalono zasady udzielania dotacji gminnych przy pracach prowadzonych przy zabytkach wpisanych do rejestru? 6. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych? 7. Czy obiekty wpisane do rejestru zabytków posiadają tablice informacyjne i czy wykonano tablice(ile i gdzie) na obiektach? 8. Czy wykonywano i jaka była częstotliwość zabiegów pielęgnacyjnych na grodzisku w Garbowie i na cmentarzu wojennym z I wojny światowej? 9. Czy pozyskano informacje dotyczące zagrożeń, prac remontowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków? 10. Czy spisano eksponaty w Mulimedialnej Izbie Tradycji w Garbowie? 11. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 12. Czy odbyły się wizytacje obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków? 13. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 14. Czy przystąpiono do akcji dygitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych? 15. Czy prowadzony jest monitoring wizualny reklam na terenie gminy, pod kątem przestrzegania zapisów w planie zagospodarowania przestrzennego? 16. Liczba inicjatyw zrealizowanych w zabytkowych obiektach

Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. Liczba osób uczestnicząca w kursach animatorów życia kulturalnego 3. Liczba dotacji dla stowarzyszeń i grup nieformalnych na projekty dotyczące promocji tradycji lokalnych
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba konkursów związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego 3. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	1. Liczba zabytków zaadaptowanych na funkcje kulturalne, turystyczne, edukacyjne w gminie 2. Liczba obiektów zabytkowych na terenie gminy, które pozostają niezagospodarowane 3. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 4. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba artykułów, publikacji na stronach internetowych Urzędu Gminy dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba wspólnych akcji promocyjnych regionu z sąsiednimi gminami 5. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U.* 2024 poz. 1292):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ochrona i opieka nad zabytkami jest ustawowym obowiązkiem państwa, samorządów oraz właścicieli zabytków, którzy są zobowiązani do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku (art. 71 i 72 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W rozdziale niniejszym wskazuje się jedynie przykładowe źródła pozyskiwania

środków, głównie zewnętrznych, służących do finansowania działań na rzecz ochrony i utrzymania dziedzictwa kulturowego. Należy podkreślić, że zasadą udzielania dotacji, subwencji oraz korzystania ze środków zewnętrznych jest partycypacja właścicieli obiektów w kosztach poprzez obowiązkowe wniesienie wkładu własnego. Istotne jest także ograniczenie z możliwości korzystania ze środków zewnętrznych do zabytków wpisanych do rejestru zabytków, pozostawiając na uboczu olbrzymią liczbę zabytków ujętych w ewidencji zabytków. Na tym tle korzystnie wyróżniają się wprowadzone w 2021 r., w tak zwanym Polskim Ładzie, korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych, przede wszystkim także obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a więc dotyczących największej grupy właścicieli obiektów zabytkowych. Ulga podatkowa wprowadzona w Polskim Ładzie jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi mogą skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomości, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z wymienionej ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone.

Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami można ogólnie podzielić na źródła krajowe oraz źródła zagraniczne.

- **Źródła krajowe, dotacje takie jak:**

- a) dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN),
- b) dotacje Samorządu Województwa Lubelskiego - dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ)
- c) dotacje Samorządu Gmin - dotacje gminne,
- d) fundusz kościelny,

- **Źródła zagraniczne Unii Europejskiej, programy takie jak:**

- a) Program Operacyjny Infrastruktura i środowisko 2021-2027,
- b) Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy,
- c) Kreatywna Europa 2021-2027

Źródła krajowe.

A. Dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN)

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomych) do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;

2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

- **priorytet „Ochrona zabytków”**, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
- **priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”**, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:
 - rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
 - rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
 - dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
 - publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;

- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.
- **priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego**, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:
 - digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
 - udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
 - przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.
- **priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych**, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:
 - ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
 - nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
 - opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

B. Dotacje Samorządu Województwa Lubelskiego - dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ)

Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę Lubelskiego.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

C. Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2023 poz. 40) opieka nad zabytkiem oraz finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy.

Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy.

Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

D. Fundusz Kościelny (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów)

Fundusz Kościelny został powołany jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej. Dysponentem Funduszu Kościelnego jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. W projekcie ustawy budżetowej na rok 2024 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji informuję, iż maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2024 będzie wynosić 200.000,00 zł. W uzasadnionych przypadkach, uwzględniających ważny interes społeczny, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji może udzielić wyższej dotacji niż 200.000,00 zł.

O dotacje z Funduszu kościelnego mogą ubiegać się osoby prawne między innymi na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej – w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo: ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 682); ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 poz. 840).

Źródła zagraniczne Unii Europejskiej, programy takie jak:

- **Program Operacyjny Infrastruktura i środowisko 2021-2027**

Finansowanie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej, wśród których należy wymienić:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2021-2027 - Priorytet VIII „Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury”, w ramach którego możliwe jest pozyskanie środków na ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W ramach priorytetu możliwe są między innymi działania:

- działanie 8.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury,
- działanie 8.2 Ochrona zabytków.

Wsparcie będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Możliwy będzie również m.in. zakup urządzeń chroniących obiekt przed kradzieżą i zniszczeniem, a także zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej.

- **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy**

Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) - jest następcą programu Polska Cyfrowa (POPC), który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, wsparciu rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych, w tym również w obszarze cyberbezpieczeństwa dla jednostek samorządu terytorialnego (jst) i przedsiębiorców.

W ramach Priorytetu II – Zaawansowane usługi cyfrowe, realizowane jest zadanie 2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji, w ramach którego przewidziano działania związane z digitalizacją zasobów kultury, budowę i rozbudowę infrastruktury do przechowywania i udostępniania danych.

Wśród beneficjentów programu przewidziane są między innymi instytucje kultury, obywatele, organizacje pozarządowe oraz przedsiębiorcy.

- **Kreatywna Europa 2021-2027**

W latach 2021-2027 w ramach programu Kreatywna Europa przeznaczonych zostanie 2,44 mld € na wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, rozwoju publiczności poprzez zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwoju współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystania technologii i wdrażania innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji programu Kreatywna Europa 2021-2027 istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program Kreatywna Europa 2021-2027 będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent MEDIA — wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura — wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy — wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

Program Fundusze Europejskie dla Lubelskiego na lata 2021-2027

Fundusze Europejskie dla Lubelskiego to nowa nazwa programu regionalnego, która zastąpi wcześniejszy Regionalny Program Operacyjny. Jest on przygotowany w oparciu o „Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku”. Informacje szczegółowe na stronie internetowej: <https://funduszeue.lubelskie.pl/>.

12. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) wprowadza rozróżnienie pomiędzy ochroną a opieką nad zabytkami. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.
2. Zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków.
3. Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków.
4. Przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę.
5. Kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków.
6. Uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1. Naukowego badania i dokumentowania zabytku.
 2. Prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.
 3. Zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.
 4. Korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.
 5. Popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
- Jak widać z powyższego rozróżnienia ochrona zabytków została przypisana administracji publicznej, natomiast opieka sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. W tabeli poniżej przedstawiono zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów ze wskazaniem właściciela – odpowiednio odpowiedzialnego za ich ochronę oraz opiekę.

Tabela nr 4: obiekty zabytkowe w gminnej ewidencji zabytków Gminy Garbów ze wskazaniem formy własności

L. P	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	FORMA WŁASNOŚCI
1	Bogucin		Zespół wagi (kolejki)	I ćw XX w	prywatna
2	Bogucin	Nr 108	Budynek wagi w zespole wagi (kolejki)	I ćw XX w	j.w
3	Bogucin		Rampa w zespole wagi (kolejki)	I ćw XX w	j.w
4	Bogucin		Budynek gospodarczy w zespole wagi (kolejki)	I ćw XX w	j.w
5	Bogucin		Pomnik żołnierzy AK ppłk. Wacława Rejmaka ps. „Ostoja” i por. Mieczysława Kańskiego ps. „Czeczot” zamordowanych przez funkcj. UB	1994 r.	samorządowa – powiat
6	Bogucin		Mogiła zbiorowa ofiar terroru. Krzyż upamiętniający zamordowanych przez Niemców w dniu 9.07.1944 mieszkańców Bogucina	II poł. XX w.	samorządowa – powiat
7	Borków		Kapliczka murowana	I poł. XX w.	Prywatna/ częściowo powiat
8	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Zespół kościoła paraf.	I ćw. XX w.	kościelna
9	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Kościół w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
10	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Ogrodzenie z bramką w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
11	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Brama w ogrodzeniu w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
12	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Kapliczki procesyjne w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
13	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście	Małowidło na słupku w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
14	Garbów	ul. Krakowskie Przedmieście Nr 27	Plebania w zespole kościoła	I ćw. XX w.	j.w
15	Garbów	ul. Warszawska	Cmentarz parafialny	I ćw. XX w.	j.w
16	Garbów	ul. Słoneczna	Cmentarz parafialny „stary”	II poł. XIX w.	j.w
17	Garbów		Kaplica Moskalewskich w zespole cment. paraf. „starego”	1875	j.w
18	Garbów	dz. ew. 395/1	Pomnik – obelisk upamiętniający zamordowanych przez Niemców mieszkańców gromady Garbów	1970 r.	samorządowa – gminna
19	Garbów	dz. ew. 395/1	Pomnik – kamień Kościuszki	1917 r.	samorządowa – gminna
20	Garbów	ul. Parkowa	Zespół pałacowo - parkowy	II poł. XIX w.	j.w
21	Garbów	ul. Parkowa nr 1	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	j.w
22	Garbów		Park w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	j.w
23	Garbów	ul. Młyńska nr 1a	Spichlerz w zespole pałacowo - parkowym	II poł. XIX w.	prywatna
24	Garbów	ul. Lipowa 3	Gorzelnia	1905, 1916	prywatna
25	Garbów	ul. Kościelnisko	Ruiny kościoła Sw. Wojciecha wraz z cmentarzem przykościelnym	1666-78, 1731, 1781, k. XVIII w.	kościelna
26	Garbów	ul. Warszawska	Figura Matki Boskiej	I poł. XX w.	samorządowa – powiat
27	Garbów		Kapliczka	I poł. XX w.	prywatna
27 a	Garbów	ul. Kościelna nr 2	Organistówka		kościelna
28	Gutanów	Nr. 21	Figura Św. Anny	XVIII w.	prywatna
29	Gutanów	Nr 97	Dwór ob. remiza OSP	I. 20-30-te XX w.	samorządowa – gminna

30	Gutanów		Krzyż żelazny	I poł. XX w.	j.w
31	Janów		Kapliczka	I poł. XX w.	samorządowa – powiat
32	Leśce		Zespół dworsko - parkowy	Poł. XIX w.	prywatna
33	Leśce	Nr 43	Dwór w zespole dworsko - parkowym	1855 r.	prywatna
34	Leśce	Nr 43	Park w zespole dworsko - parkowym	Poł. XIX w.	prywatna
35	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Zespół pałacowo - parkowy	XIX-XX w.	samorządowa – gminna
36	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)	Nr 103	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	Pocz. XX w.	j.w
37	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Park w zespole pałacowo - parkowym	XIX-XX w.	j.w
38	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Obora w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	prywatna
39	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Kapliczka domkowa	I poł. XX w.	prywatna
40	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Krzyż żelazny	I poł. XX w.	Samorządowa gmina
41	Piotrowice Wielkie (właściwy obręb Piotrowice Duże)		Figura Matki Boskiej	I poł. XX w.	Samorządowa - gmina
42	Piotrowice (Kolonia, właściwy obręb Piotrowice Duże)	Nr 121	Wiatrak „holender” (z wyposażeniem)	II poł. XX w.	prywatna
43	Garbów (właściwy obręb Wola Przybysławska)	ul. Stawowa	Cmentarz wojenny	1915 r.	kościelna
44	Garbów (właściwy obręb Wola Przybysławska)	ul. Stawowa	Kapliczka na cmentarzu wojennym	1928 r.	kościelna
45	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Zespół pałacowo - parkowy	pocz. XX w.	samorządowa – gminna
46	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Nr 18	Pałac w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	j.w
47	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Nr 18	Ogrodzenie z bramą w zespole pałacowo - parkowym	pocz. XX w.	j.w

48	Przybysławice (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Park w zespole pałacowo – parkowym	pocz. XX w.	j.w
49	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Zespół willowo - ogrodowy	1922 r.	prywatna
50	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa nr 2	Willa w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
51	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Budynek gospodarczy w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
52	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Ogród w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
53	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Ogrodzenie w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
54	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Brama z bramką w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
55	Przybysławice- Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cisowa	Brama z bramką boczną w zespole ogrodowo - willowym	1922 r.	prywatna
56	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Zespół cukrowni Garbów	1907-1924 r.	prywatna
57	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	Ul. Jana Pawła II nr 8	Biuro kolei i mieszkanie w zespole cukrowni Garbów	1912 r.	prywatna
58	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Kantor w zespole cukrowni Garbów	1908 r.	prywatna
59	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cicha nr 2	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów	1909 r.	prywatna
60	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cicha nr 6	Dom mieszkalny w zespole cukrowni Garbów	1910-1912 r.	prywatna
61	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Remiza w zespole cukrowni Garbów	1912 r.	prywatna
62	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)		Stajnia z oborą w zespole cukrowni Garbów	1908 r.	prywatna

63	Zagrody (właściwy obręb Zagrody Przybysławskie)	ul. Cukrowa nr. 1	Szkoła i dom mieszkalny w zespolu cukrowni Garbów	1918-1924	prywatna
----	--	-------------------	--	-----------	----------

Gmina Garbów posiada tytuł prawny do 11 obiektów zabytkowych, z których 5 jest wpisanych do rejestru zabytków i jest zobowiązana do ich ochrony i sprawowania opieki.

12. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78 poz. 483 z późniejszymi zmianami)**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2512)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
(t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
(Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(Dz. U. z 2023 r. poz. 977)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030800717>
- 6. Ustawa z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw.**
(Dz. U. z 2023 r. poz. 1668)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230001688>
- 7. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(Dz. U. z 2021 r. poz. 2351)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19940890414>
- 8. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 2553)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010620627>
- 9. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 916)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040920880>
- 10. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
(Dz. U. z 2023 r. poz. 344)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971150741>
- 11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji**
(Dz. U. 2021 r. poz. 485).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001777>
- 12. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu**

- (Dz. U. poz. 774 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150000774>
- 13. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010130123/U/D20010123Lj.pdf>
- 14. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 385)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970050024>
- 15. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970850539>
- 16. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19330390311>
- 17. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. z 2023 r. poz. 571)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
- 18. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. 2023 r. poz. 70)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
- 19. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20230001470>
- 20. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.**
<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju>
- 21. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
- 22. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.**
<https://www.gov.pl/web/ia/strategia-rozwoju-kapitalu-spoiecznego-2030-srks>
- 23. Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
- 24. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku**
<https://www.lubelskie.pl/aktualnosci/strategia-rozwoju-wojewodztwa-lubelskiego-do-2030-roku-przyjeta-przez-sejmik-wojewodztwa-lubelskiego/>
- 25. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego**
<https://umwl.bip.lubelskie.pl/index.php?id=935>
- 26. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023–2026**
<https://edziennik.lublin.uw.gov.pl/legalact/2024/2055/>
- 27. Lokalna Grupa Działania „Kraina wokół Lublina”**
<https://www.krainawokollublina.pl/>
- 28. Strona internetowa gminy Garbów**
<https://garbow.pl/>